

ars hungarica 2015

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata
XLI. évfolyam

4.

A Bakócz-gradudle címlapjának részlete, 1510-es évek. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, MS I. 1a, fol. 1r

Tartalom

Bevezető	361
-----------------------	-----

Tanulmányok

Mikó Árpád: Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon, I. Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése	363
Gulyás Borbála: Ünnepségek, palotások és mesterek a Jagelló-kori királyi udvarban	421
D. Mezey Alice–Kertész Róbert: Páncélos vitéz síremlékének töredéke Szolnokról (1500 körül)	436
Ugry Bálint: Esterházy Pál nádor és Esterházy József tumbája a kismartoni családi kriptában	447

Szemle

Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára (<i>Mikó Árpád</i>)	458
--	-----

Bevezető

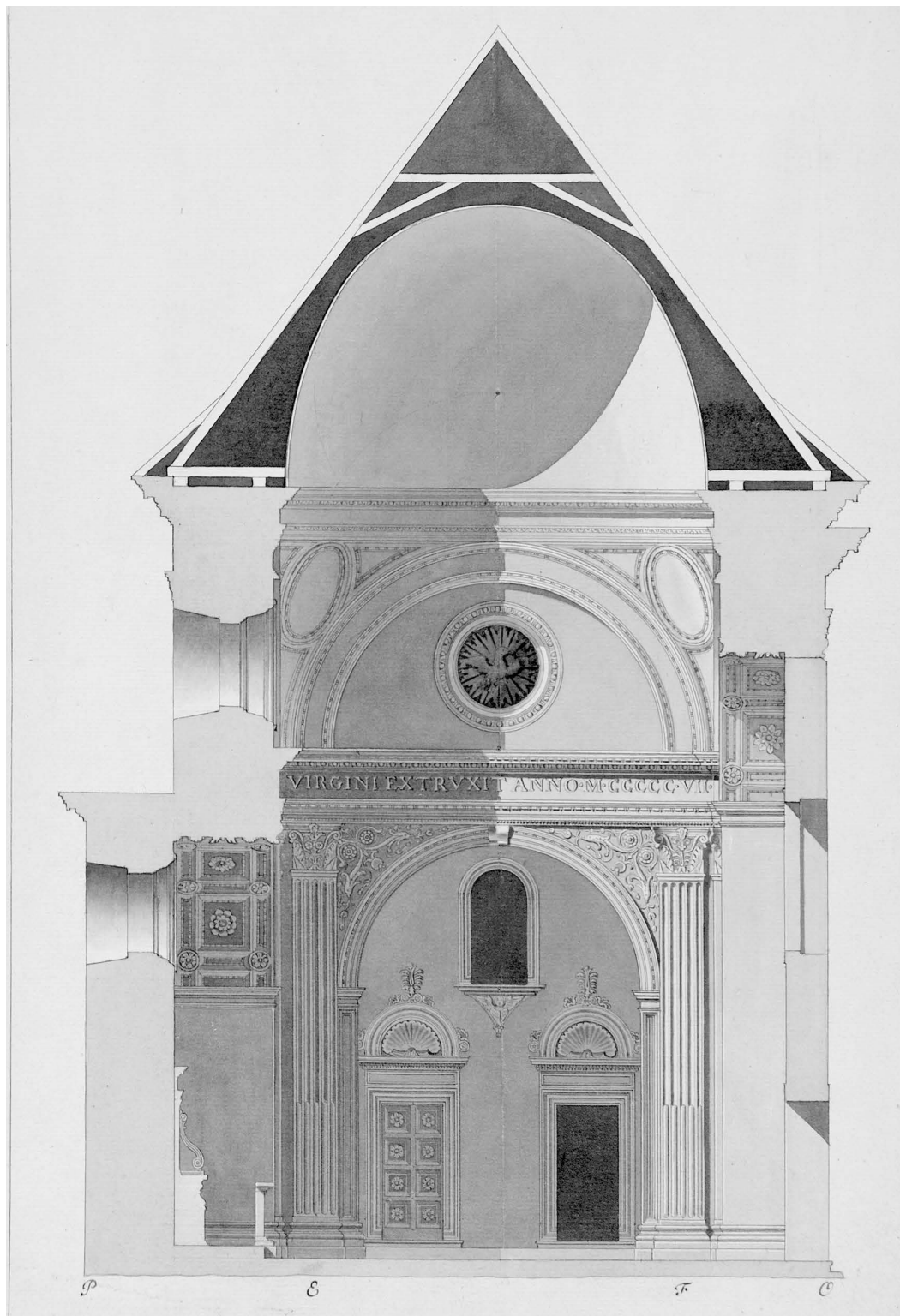
Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetében 2013 őszén alakult meg a Reneszánsz témacsoport, amelynek tagjai a magyarországi reneszánsz művészet történetét kutatják. Ennek térbeli határait a mindenkor államhatárok vonják meg, de a művészeti kapcsolatok alaposan kitágítják. Időhatárait a Mátyás kor és előzményei, illetve az Erdélyi Fejedelemség fennállásának vége jelöli ki, vagyis nagyjából a 15. század közepétől a 17. század végéig tart. Érdeklődésünk kiterjed valamennyi műfajra az építészet problémáitól a síremlékszobrászaton át a miniatúrafestészetig és az iparművészetig; a korszak írásos forrásaira az elbeszélő munkáktól a gazdasági feljegyzésekig; valamint a művészettörténet-írás idevágó historiográfiájára.

A csoport kutatói módszere interdiszciplináris. A reneszánsz kor kultúrája oly sokrétű, és a rá irányuló kutatás is – köreinkben Klaniczay Tibor óta – hagyományosan mindig több tudományterületet fogott át, hogy a témacsoport nem nélkülözheti a társtudományok, kivált a filológusok, a kodikológusok vagy a történészek ismereteit, szempontjait sem. Ezzel összefüggésben szeretnénk bevonni a munkába a kora újkori művészettörténeti kutatásoknak az Akadémián kívül működő kiváló képviselőit is.

A csoport tagjai azoknak a kérdéseknek a megoldásában mélyednek el, amelyeken már hosszabb-rövidebb ideje dolgoztak, és eredményeiket rendszeresen publikálták. Kiemelt témánk a Mátyás és a Jagelló-kori reneszánsz művészet itáliai kapcsolatrendszerének kutatása. Hasonlóképp fontos feladatkörnek alkotnak a késő középkori és a kora újkori könyvművészet problémái, valamint a kalligráfia, a címeres nemeslevelek, általában az ornamentikatörténet kérdései. A késő reneszánsz és a kora barokk építészet kutatása, a keretei között zajló ünnepségek, azok politikai és esztétikai összefüggéseinek feltárása nem kevésbé fontos teendő.

Középtávú célunk a magyarországi művészet történetét bemutató kézikönyvsorozat reneszánsz kötetének megalapozása. A lapszámot indító, terjedelmes Jagelló-kori tanulmány ehhez az összegzéshez kíván konkrét példát nyújtani. A rövidebb írások egy-egy részletproblémát dolgoznak fel. Mátyás udvara itáliai kapcsolatainak kutatása régi hagyományokhoz kapcsolódik; a budai Jagelló-udvar ünnepségeinek – s az itt foglalkoztatott művészek szerepének – áttekintésében a témafelvetés is új. A síremlék a kor szobrászatának kiemelkedő műfaja; a friss szolnoki lelet a korszak elejéről, a kismartoni Esterházy-kripta sírládája a végéről való; újdonságuk mellett a késő gótika és a reneszánsz, illetve a késő reneszánsz és a barokk stílus határkérdéseit feszegetik. A késő reneszánsz problémái egyelőre kevésbé feldolgozottak; a lapszámot záró recenzió épp ebbe a problémakörbe enged betekintést: a kolozsvári művészettörténet-sz. professzor, a reneszánszot hosszú ideje kutató Kovács András születésnapjára készült ünnepi kötet tanulmányainak jó része Erdély kora újkori művészetének, művészeti jelenségeinek problémáit tárgyalja.

Mikó Árpád

Az esztergomi Bakócz-kápolna keresztmetszete 19. század eleji állapotában.
 Packh János rajza, 1823. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

Mikó Árpád

Reneszánsz művészet a Jagelló-kori Magyarországon, I. *Az all'antica művészeti köznyelv kialakulása és elterjedése*

1. Bevezetés

Nagyjából a schallaburgi Mátyás király kiállítás budapesti bemutatója (1983) óta szélesebb szakmai körökben is nyilvánvalóvá vált, hogy a reneszánsz művészet Jagelló-kori alkotásai legalább akkora kontingenst alkotnak, legalább annyira fontos korszakot jelenítenek meg a régi magyarországi művészet történetében, mint a Mátyás koriak.¹ Utóbbi jelentősége mindig evidens volt a tudományban – a művészettörténet-írás összes vállalt és kéretlen előzményében –, a folytatásában azonban eleinte nem hittek. Ebben ludas lehetett a Mátyás kori reneszánsznak az a képe, amely eredetileg a konkrét műtárgyaktól függetlenül jött létre. A Jagelló-kornak a magyar történetírói hagyományban inkább negatív volt a megítélése (a korszakot végül is Mohács, az önálló magyar állam bukása zárta le), és ahhoz is idő kellett, hogy – legalább „papíron” – ez a szűk négy évtized is megjelenjék a magyarországi reneszánsz történetében.² A materializálódáshoz azonban mégiscsak szükség volt a műtárgyaknak arra a sokaságára, amely a Magyar Nemzeti Galériában a közönség és a szakma elé került 1983-ban.³ Az éles szemű kritika pontosan érzékelte a Mátyás-kiállítás eme rejtett, tudománytörténeti újdonságát,⁴ és az elmúlt negyedszázad tudományos kutatásai igazolták is a felismerést, egyre gazdagabb képét rajzolva meg a Jagelló-kornak, átértékelve a reneszánsz művészet szerepét a késő középkori Magyar Királyságban, illetve, ezzel összefüggésben, a szélesebb közép-európai régióban.

Az újabban született hazai művészettörténeti összefoglalások tükrözik a Jagelló-kor megváltozott súlyát,⁵ ami mögött persze a kutatói aprómunka eredményei állnak. Az áttekintések

Mikó Árpád művészettörténész,
az MTA doktora, MTA BTK MI,
MTA BTK TTI Lendület
Szent Korona kutatócsoport tagja
Kutatásterülete: magyarországi
reneszánsz művészet és kultúra
E-mail: miko.arpad@btk.mta.hu

Árpád Mikó DSc, art historian,
Institute of Art History, RCH HAS,
member of the RCH HAS Lendület
Holy Crown Research Group
Area of research: Renaissance art
and culture in Hungary
E-mail: miko.arpad@btk.mta.hu

¹ Schallaburg 1982.

² BALOGH Jolán: A renaissance építészet Magyarországon. I–II. *Magyar Művészet*, 9. 1933. 12–26., 328–350.; Uő: A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. Stílustörténeti vázlat. *Magyar Művészet*, 10. 1934. 129–158. Nagyjából ekkor kezdődött a Jagelló-kori reneszánsz művészet felfedezése. Lásd még: Mikó Árpád: Reneszánsz, magyar reneszánsz, magyarországi reneszánsz. In: *Mátyás király öröksége* 2008. II. 115–146.

³ A budapesti kiállításhoz bőségesen adatolt, képekkel kísért műtárgyjegyzék készült, amely minden tételénél hivatkozott a schallaburgi kiállítás tudományos katalógusára (amennyiben ott is szerepelt). *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz, 1458–1541*. Szerk. TÖRÖK Gyöngyi. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1983.

⁴ MAROSI Ernő: Mátyás király és kora a művészettörténeti irodalomban. *Korunk* (harmadik folyam), 1. 1990/4. 434–444.; Uő: Mátyás király és korának művészete. A mecénás nevelése. *Ars Hungarica*, 21. 1993. 11–38.; Uő: Mátyás király udvari művészete: stílus és politika. *Korunk* (harmadik folyam), 9. 1998/5. 4–11.

⁵ GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ ÁRPÁD–WEHLI Tünde: *Magyar[országi] művészet a kezdetektől 1800-ig*. Budapest, Corvina, 2001. 212–316.; MIKÓ ÁRPÁD: *A reneszánsz Magyarországon*. Budapest, Corvina, 2009. (Stílusok – korszakok, [3.]) BELLÁK

azonban éppúgy hozzátartoznak a tudományos kutatáshoz, mint a részletkutatások, sőt, elválaszthatatlanok egymástól. Személy szerint úgy látom: bőven megérett a helyzet, hogy a Jagelló-korról, a reneszánsz művészet szerepéről összegző képet közöljünk. Segítve ezzel egyrészt a művészettörténeti kézikönyvsorozat reneszánsz kötetének előkészítését, anyagának súlyozását, másrészt újabb részletkutatásokat ösztönözve vagy éppen provokálva. Az alábbiakban egy újabb összefoglalás egyik fejezete következik, amelyet remélhetőleg másik is követ majd. A főszöveget korábban írtam,⁶ de azóta sok helyen változtattam rajta, javítottam, módosítottam, bővítettem és szűkítettem; a néha terjedelmesre sikerült lábjegyzetek (*ad vocem aprómun-ka*) nem jelentek meg korábban nyomtatásban.

2. Beatrix királyné és a gyermek érsek, Ippolito d'Este Esztergomban (1490–1500)

1490-ben Beatrix királyné kénytelen volt elhagyni a budai királyi palotát, és berendezkedni Esztergomban. Ekkor épülhetett át az érseki palota az ideköltöző, javarészt olaszokból ver-

1. kép. Ívezet töredéke szőlőfürtökkel Esztergomból, 15. század vége.
Esztergom, Vármúzeum

buválódott, kibővült érseki udvartartás számára. Több gondosan megmunkált vörösmárvány építészeti faragvány ebből az időből való (különösen szép egy szőlőfüzérrel díszített ívezet, amelynek két darabja maradt fenn) (1. kép),⁷ s ekkorra lehet keltezni egy reprezentatív – vázákkal, kandeláberrel díszített – balusztrád töredékeit is, amelynek II. Ulászló monogramos, Jagelló-sasos párhuzamai Budáról és Vácról ismertek.⁸ Egy delfines fríztöredék és egy lándzsa alakú levelekkel és felfűzött korongsorral dekorált konzol tartozik még ehhez a fa-

Gábor–JERNYEI KISS János–KESERÜ Katalin–MIKÓ Árpád–SZAKÁCS Béla Zsolt: *Magyar művészet*. Budapest, Corvina, 2009. Második kiadása: Budapest, Corvina, 2015.

⁶ MIKÓ Árpád: *A reneszánsz művészet története Magyarországon*. Akadémiai doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2011.

⁷ FEUERNE 1977, 217., 50. kép. Feuerné a szőlőfürtös ívezettöredéket Bakócz Tamás esztergomi palotájából származtatta, és stílusán a pesti belvárosi főplébánia-templom Nagyrévy-tabernákulumához kapcsolta, amelyet 1503 és 1506 közé keltezett. Az elmélet több ponton inog. Nagyrévy András 1480 és 1506 között volt a templom plébánosa, 1495-ben már címzetes thermopylaei püspökként, 1496-ban pedig már Ippolito d'Este vikáriusaként szerepel. A püspöki címer alapján tehát legkorábban 1495-re datálhatjuk a tabernákulumot (PATTANTYÚS Manga: Nagyrévy András és a pesti belvárosi plébániatemplom reneszánsz tabernákulumai. *Művészettörténeti Értesítő*, 47. 1998. 219–221.). A nyitirai székesegyház csak 2007-ben ismertté vált, és 2008-ban közölt reneszánsz tabernákulum 1497-ben készült (Jozsef MEDVECKY: Tabernákulum. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009. 1. kép, 651–653.; MIKÓ 2009, 98–99.), ez a Nagyrévy-tabernákulumhoz lényegesen közelebb áll stílusán, mint a Pest városáé. Esztergomban viszont 1506/1507-ben már a Bakócz-kápolna épült, s az azon ténykedő olasz mesterek teljesen másképpen dolgoztak, éppen a díszítőfaragványok stílusa nagyon más. Summa summarum, az *esztergomi* szőlőfürtös ívezetet szerintem a 15. század végére indokoltabb datálni, mint a 16. század elejére.

⁸ MIKÓ 1988. 134–136., 139–140., 11–18. képek; *Reneszánsz látványtár* 2009. 202–203. (21–22. sz.) (VÉGH András).

ragványegyütteshez.⁹ Nagyon valószínű, hogy ekkor készültek a vár régi lakótornyában azok a reneszánsz freskók is, amelyekből csupán négy erény képe maradt ránk *in situ*, lehullva pedig más képek töredékei is, egyebek között planétaábrázolások.¹⁰ Úgy tűnik fel, a tornyot ez

- ⁹ A delfines töredék: Esztergom, Vármúzeum, 66.42.3. BALOGH 1966. I. 128.; *Pannonia Regia* 1994. 356. (VII-26. sz.) (MIKÓ Árpád), a korábbi irodalommal és a fragmentum pontos előkerülési helyének első publikálásával. A konzol: Esztergom, Vármúzeum, 66.48.1. *Az esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. Szerk. BUZÁS Gergely–TOLNAI Gergely. Esztergom, 2004. (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetek, 2.) 202. (40/3. sz.) (KLINGER László). Az ugyanebben a kiadványban (valamint a Vármúzeum állandó kiállításán jelenleg is) látható rekonstrukciót, amely ezt a konzolt és az előző delfines frízt egyetlen építmény részeként mutatja be, nem indokolja semmi. Az egyes elemek szerkezeten belüli ideális helye stimmel, de maga az együttes nem több, mint didaktikus illúzió.
- ¹⁰ JOLÁN BALOGH: Magister Albertus pictor Fiorentinus. In: *Annuario 1947. Istituto Ungherese di Storia dell'Arte*. Firenze, 1948. 74–80. A magyar szakirodalomban a freskók Balogh Jolán javasolta 1490-es évekbeli, relatíve „kései” datálása vált elfogadottá: RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Budapest, Akadémiai, 1954. 78–79., 134–135.; RADOCSAY Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1977. 26., 131–132. (A teljes korábbi irodalom felsorolásával.) Lásd még BALOGH Jolán: A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. In: *Magyar renaissance. Magyar Művelődéstörténet*, 2. Szerk. DOMANOVSKY Sándor. Budapest. [1939]. 580–581.; ENRICO HORVÁTH: *Il Rinascimento in Ungheria*. Roma, Cremonese Libraio Editore, 1939. (Biblioteca dell'Accademia d'Ungheria di Roma, 20–24.) 100.; RADOCSAY Dénes: *Magyarországi reneszánsz művészet*. Budapest, Gondolat–Képzőművészeti Alap, 1959. (Művészettörténet, 34.) 26–27.; BALOGH 1966. I. 528.; DERCSÉNYI Dezső–ZÁDOR Anna: *Kis magyar művészettörténet. (A honfoglalás korától a XIX. század végéig)*. Budapest, Képzőművészeti, 1980. 172.; FEUERNE TÓTH Rózsa: A korai reneszánsz. In: *A művészet története Magyarországon a honfoglalástól napjainkig*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, Gondolat, 1983. 168–169.; GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde: *Magyar[ország]i művészet a kezdetektől 1800-ig*. (Egyetemi Könyvtár) Budapest, Corvina, 2001. 256–257.; MIKÓ 2009. 65–66.

A freskókban elsősorban az esztergomi, érthetően lokálpatrióta kutatás szerette volna az 1472-ben elhunyt Vitéz János esztergomi érsek „studioló”-jának falképeit látni. Bonfini emlegette Vitéz János palotabeli nagytermének a magyar királyokat ábrázoló freskóit; ebből a nagyteremre vonatkozó adatból és az 1934-ben *in situ*, *de nem a nagyterem* helyén talált falképekből kombinálták össze a Vitéz-studiólót. Ennek az irányzatnak a képviselői például: LEPOLD Antal: Vitéz János esztergomi dolgozószobája. *Szépművészet*, 5. 1944. 115–119.; PROKOPP Mária: Vitéz János esztergomi palotája. In: *Janus Pannonius (Tanulmányok)*. Szerk. KARDOS Tibor–V. KOVÁCS Sándor. Budapest, Akadémiai, 1975. (Memoria Saeculorum Hungariae, 2.) 255–264.; NAGY Zoltán: Vitéz János művészeti alkotásai Janus Pannonius műveiben. In: *uo*, 265–290.; Zoltán NAGY: Ricerche cosmologiche nella corte umanistica di Giovanni Vitéz. In: *Rapporti Veneto-Ungheresi all'epoca del Rinascimento*. A cura di Tibor KLANICZAY. Budapest, Akadémiai, 1975. (Studia Humanitatis, 2.) 65–93.; PROKOPP Mária: Újabb kutatások Vitéz János esztergomi stúdiójához. In: *Collectanea Tiburtiana* 1990. 393–400.; TARNÓC Márton: *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz (1450–1541)*. Budapest, Balassi, 1994. 17–18.; PROKOPP Mária: Vitéz János és a művészetek. In: *Vitéz János Emlékkönyv*. Esztergom Évlapjai 1990. Esztergom, 1990. 53–58.; VUKOV Konstantin: A Vitéz János-studioló belső tere. Az esztergomi vár lakótornyának részleges elméleti rekonstrukciója. *Műemlékvédelmi Szemle*, 11. 2001. 71–88.; WIERDL Zsuzsanna: Az esztergomi palotakápolna és a Vitéz János-studioló falképeinek restaurálása. *Műemlékvédelmi Szemle*, 11. 2001. 89–109.; PROKOPP Mária: Az egyetemszervező Vitéz János esztergomi érsek. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. ERDEI Gyöngyi–NAGY Balázs. Budapest, [2004]. (Monumenta Historica Budapestiensia, 14.) 263–268., különösen 265–266.; VUKOV Konstantin: Az esztergomi Studiolo falképe és a festett architektúra. In: *Omnis creatura significans. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Szerk. TÜSKÉS Anna. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 171–175.

2007-ben merész attribúciós kísérlet bukkant fel, amely szerint Vitéz János érsek Esztergomban a fiatal Botticellit alkalmazta volna 1467-ben vagy 1468-ban, persze mindenképp 1472 előtt. (PROKOPP Mária: Botticelli-freskó Magyarországon – Un affresco di Botticelli in Ungheria? *Italia – Italy*, 17. 2007/37–41. 14–17.; továbbá, állításként: PROKOPP Mária: Vitéz János váradi püspök (1445–65) királyi főjegyző, majd fő és titkos kancellár európai jelentőségű kulturális és politikai tevékenysége. In: *Erdély reneszánsza* 2009. I. 52–53. Változás: Mária PROKOPP: The Scholarship of Johannes Vitéz of Zredna [1408–1472] Primate of Hungary and Royal Chancellor. In: *Bonum ut pulchrum* 2010. 347–358.), illetve Mária PROKOPP: Gli affreschi quattrocenteschi dello studiolo del primate del regno d'Ungheria a Esztergom: una nuova attribuzione. *Italy & Hungary* 2011. 293–315.

Botticelli magyarországi útjára semmilyen történeti adat nincs, és a freskók közepes kvalitása sem indokolja a feltevést. Egyáltalán, ezt a feltevést semmi nem támasztja alá. Lásd MAROSI Ernő: Sandro ifjúkora. A Botticelli-történet ta-

idő tájt tették lakályosabbá, és mind a román kori, gazdagon díszített kettős kapu faragott tagozatait, boltívének belső felületét, mind a kápolna felé vezető folyosó boltozatos mennyezetét all'antica ornamentális festéssel látták el. Inventáriumokból ismerjük a berendezés egy részét – egy aranyozott Madonna-domborműről is van adatunk –, és a ránk maradt számadáskönyvekben az udvartartás élete is kibontakozik előttünk. Beatrix esztergomi udvarának kultúrája

ebben a tíz esztendőben a budai királyi udvarral versengő, s valószínűleg olaszabb volt, az all'antica műpártolásnak pedig valódi központja maradt.¹¹

Ippolito d'Este és Beatrix királyné esztergomi udvarában mindig dolgoztak itáliai mesterek: kőfaragók, asztalosok, festők. Az esztergomi érseki palotán, a székesegyházon vagy a maróti vadászkastélyon is ott volt a kezük nyoma.¹² A budai olasz kereskedőktől Beatrix emberei nagy mennyiségű luxuscikket vásároltak, főleg szöveteket, de műtárgyakat – képeket, domborműveket, ötvöstárgyakat – is. Ennek az udvarnak a fénye, nagysága persze nem volt mérhető Mátyás királyi udvarához. Lehetséges azonban, hogy az 1490 utáni, egyre unalmasabbá váló budai udvarral szemben – ezt a politikai rivalizálás is megkövetelte – Esztergom erős olasz dominanciájával egyfajta kulturális alternatívát nyújtott: Mátyás – és Beatrix – Budájának folytatását.

Esztergom az ország első számú egyházi központja volt, és művészeti életére is rányomta bélyegét az, hogy 1480-tól gyakorlatilag Beatrix töltötte be családja tagjaival az érseki széket. Először testvérével, Giovanni d'Aragonával (Aragóniai Já-

2. kép. Kesztlöczy Mihály olvasókanonok síremlékének töredéke a középkori Szent Adalbert-székesegyházból, 15. század vége. Esztergom, Vármúzeum

nulságai. *Mozgó Világ*, 33. 2007/7. 94–100.; Pallag Zoltán és Szele Bálint interjúja Louis A. Waldmann-nel: „Ha tíz perc alatt nem vagy meggyőző, felejtse el az elméletedet.” *Élet és Irodalom*, 51. 2007/28., július 13. 7. – Lásd még Louis A. WALDMANN tanulmányát: Commissioning Art in Florence for Matthias Corvinus: The Painter and Agent Alexander Formoser and his Sons, Jacopo and Raffello del Tedesco. In: *Italy & Hungary* 2011. 430–438., valamint Thomas DA COSTA KAUFMANN ismertetése: *Renaissance Quarterly*, 65. 2012/3. 874–876. (A cikkre Pócs Dániel hívta fel a figyelmem.)

¹¹ Árpád MIKÓ: Beatrice d'Aragona ed il Rinascimento in Ungheria. In: *Italy and Hungary* 2011. 409–425.

¹² Vö. VOIT Pál: Gyarmati Dénes mester és a régi magyar építőgyakorlat. In: *Művészettörténeti tanulmányok. Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve, 1954–1955.* Szerk. DÁVID Katalin. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1957. 46–87.; Árpád MIKÓ: Ippolito d'Este e Beatrice d'Aragona a Esztergom. In: *Delizie Estensi: architettura di villa nel Rinascimento italiano ed europeo.* A cura di Francesco CECCARELLI–Marco FOLIN. Firenze, Olschki, 2009. 295–304.

nossal),¹³ majd az ő váratlan halála után nővére, Eleonóra fiával, a gyermek Ippolito d'Estével (Estei Hippolit),¹⁴ és így maga a királyné és olasz udvartartása határozta meg, mi történik az érseki udvarban. 1490 előtt még így sincs sok fogható nyoma Esztergomban az all'antica művészetnek.¹⁵ Nagyon tanulságos a stílári kettősségre nézve a Szent Adalbert-székesegyház nyugati tornyai alatt a 15. század végén kialakított két kápolna.¹⁶ Az egyiket Kesztlőci Mihály kanonok építtette a humanisták között különösen népszerű egyházatya, Szent Jeromos tiszteletére.¹⁷ Ennek gótikus ajtaja számráthátívvá zárult, az alapító síremléke azonban reneszánsz stílusban készült (2. kép).¹⁸ A másik kápolnát Pápai András¹⁹ kanonok alapította, és védőszentjének ajánlotta; ennek ajtaját viszont all'antica keret vette körül.²⁰ Mindketten egyetemjárt klerikusok voltak, Pápai Bécsben tanult,²¹ Kesztlőci Bécsben, illetve (esetleg) Krakkóban,²² de megfordult Itáliában is. Kesztlőci tulajdonában maradt meg Janus Pannonius epigrammáinak gyűjteménye.²³

Garázda Itáliában járt egyetemre, Ferrarában, Firenzében és Padovában; voltaképp ő volt az esztergomi káptalan egyetlen igazi humanista tagja.²⁴ Komoly könyvtára lehetett, ennek néhány darabját ismerjük.²⁵ Akadt könyvei közt egy, a 10–11. század fordulóján másolt, görög nyelvű *Tetraeuangelion* (ezt Janus Pannoniusnak ajándékozta),²⁶ a többi firenzei mun-

¹³ BEKE Margit: Aragóniai VI. János. In: *Esztergomi érsekek* 2003. 219–222.

¹⁴ LACZLAVIK György: Estei Hippolit. In: *Esztergomi érsekek* 2003. 222–228.

¹⁵ MIKÓ 1988. 133–134., 139., 8–9 kép.

¹⁶ *Komárom megye régészeti topográfiája* 1979. 102–103., 106. A Szent Jeromos-kápolnáról: KÖRMENDY 2007. 131., 143., 200–201.

¹⁷ KOLLÁNYI 1900. LIV., 109.; KÖRMENDY Kinga: *A Knauz-hagyaték kódextöredékei és az esztergomi egyház középkori könyvtárának sorsa*. Budapest, 1979. (A MTA Könyvtárának közleményei, 7. [82.] sz.) 24., 26.; VARGA Lajos: A váci székeskáptalan Báthory püspök idejében. In: *Báthory Miklós emlékezete* 2007. 94., 97.; KÖRMENDY 2007. 131., 141–143., 145., 200–201. – Korábban tévedtem, amikor a nagyjából ugyanakkor élt pécsi kanonok Kesztlőci Mihály antik gemmapecsétjét az *esztergomi* kanonok Kesztlőci Mihályhoz kapcsoltam, nem sejtve, hogy két különböző személyről van szó (*Pannonia Regia* 1994. 329. [VI–9. sz.]). A pécsi Kesztlőczi: FEDELES 2005. 393–394. A gemmapecsétre: GESZTELYI Tamás–RÁCZ György: *Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006. (ΑΓΑΘΑ, XIX.) 100–101. (54. sz.), 54. kép – Kesztlőci Mihályra (és a másik Kesztlőczi) részletesen: C. TÓTH 2015. 43–50.

¹⁸ MIKÓ 1988. 136–137., 141–142., 19–20., 22. kép; *Pannonia Regia* 1994. 357–358. (VII–29. sz.) (MIKÓ Árpád).

¹⁹ KÖRMENDY 2007. 204. Lásd még: VÉGH 2006–2008. II. 129. (452–453. sz.) és 134–135. (473–474. sz.).

²⁰ KOLLÁNYI 1900. 119.; MIKÓ 1988. 137., 21–22. kép.

²¹ TUSKÉS Anna: *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526*. Budapest, ELTE Levéltára, 2008. (Magyarországi diákok külföldi egyetemeken, 1.) 233. (4608).

²² TUSKÉS 2008. i. m. (21. jegyzet) 226. (4447).

²³ A forrás magyarul: Várad Péter levele Kesztlőci Mihályhoz. (1496. június 25.) *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század*. Közreadja V. KOVÁCS Sándor. Budapest, Gondolat, 1971. 377. Váradra újabban: VÉBER János: Várad Péter humanista összeköttetései. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, XIV–XV*. Budapest, 2011. 293–307.

²⁴ KOLLÁNYI 1900. 113.; V. KOVÁCS Sándor: Garázda Péter élete és költészete. (Janus költői iskolájának történetéhez.) (1957) In: Uő: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 1987. 353–383., 564–565.; RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Az öreg Leó. In: *Csonka Ferenc 80. születésnapjára*. Szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 1996. 18. (Újra közölve: RITOÓKNÉ 2002. 135–136.); FEDELES 2005. 358–359.; KÖRMENDY 2007. 144–147., 149., 198–199. Lásd még: PÁLOSFALVY Tamás: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. *Turul*, 86. 2013. 1–16., valamint (részben más évszámokkal): C. TÓTH 2015. 97., 106.

²⁵ HOFFMANN 1929/1992. 104–107., 257.; SOLTÉSZ Zoltánné: Garázda Péter, Nagylucsei Orbán és Szatmári György ismeretlen könyvei. *Művészettörténeti Értesítő*, 5. 1958. 120–124.; KÖRMENDY 2007. 199.

²⁶ Budapest, Egyetemi Könyvtár, Cod. Graec. 1. BOLLÓK János–KAPITÁNYFfy István: Megjegyzések az Egyetemi Könyvtár Gr. 1. jelzetű kódexének bejegyzéséhez. *Antik Tanulmányok*, 26. 1979. 106–109.; *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 134. (121. sz.) (FODOR Adrienne); *Pannonia Regia* 1994. 424–425. (IX–10. sz.) (MIKÓ Árpád–ROZSONDAI Marianne); *Hunyadi Mátyás* 2008. 498–499. (12.7. sz.) (TÓTH Péter); *Mátyás király. Magyarország a reneszánsz hajnalán*. Szerk. BIBOR Máté János. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2008. 17. (5. sz.) (WEHL Tünde).

3. kép. Beatrix királyné kíséretéhez tartozó hölgy síremlékének töredéke a Szent Kereszt-templomból, 1495. Esztergom, Balassa Bálint Múzeum

ka, antik auktorok és az egyházatyák művei. A müncheni, Cicero válogatott beszédeit,²⁷ illetve Macrobius *Saturnaliáját* őrző kódex fehér indafonatos díszű,²⁸ akárcsak a prágai Iustinus-²⁹ és a bécsi Lactantius-kézirat.³⁰ Garázdának talán része volt a Vitéz János számára Firenzében készített, pompás Livius-kódexek megrendelésében, így kerülhetett az ő címere is (kisebb méretben) a címlapokra.³¹

Garázda Péternek – akárcsak Kesztölcinek – reneszánsz stílusú sírkő készült vörösmárványból, amelyre feliratul rávésték a Janus Pannonius sírversét imitáló, szellemes disztichont.³² Gosztonyi András (†1499) nagyrépost is hasonló sírkövet kapott.³³ Mindhárom darab szegélyét szemcsézett alapon faragott, lapos all'antica ornamentika futja körül, a feliratot pedig humanista kapitálissal vésték. Gosztonyi síremlékének díszítése a leggazdagabb; a növényi dekoráción kívül két lobogó lángnyelves kandeláber képe is rákerült a keretre, ebben az összefüggésben talán a *lux perpetua* (az örök világosság) jelképeként.

A sírkövek antikizálása itt kezdődött meg Magyarországon: a kanonoki síremlékek pontosan olyanok voltak, mint az érseki udvartartás olasz tagjainak sírkövei. Esztergomban is (a Szent Kereszt-templomban) találtak utóbbiakból egyet, a királyné kíséretéhez tartozó hölgy sírlapjának töredékét (1495) (3. kép).³⁴ A legszebbnek, Bernardo Monelli (†1496) – Beatrix udvarbírája, diósgyőri várnagya – síremlékének előkerülési helye körül van némi bizonytalanság.³⁵ Ugyanabban az esztergomi kőfaragóműhelyben készült valamennyi, a 15. század vége felé.

3. A reneszánsz stílus változatai

A magyarországi reneszánsz művészet története némiképp ellentmondásos módon alakult Mátyás király halála után. Az all'antica részletekben bővelkedő királyi székhely ugyanis csupán 1490 után – tágabb körben pedig csak 1500 után – vált példává, vagyis csupán akkor, amikor az uralkodói udvar politikai szerepe és súlya egyre inkább csökkenőben volt. Ennek a paradox helyzetnek a kialakulását az is elősegítette, hogy az antikizálás Mátyás uralkodásának

²⁷ München, Bayerische Staatsbibliothek, jelz.: clm. 15734. HOFFMANN 1929/1992. 106.; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 97. (31. sz.); *Csillag a holló árnyékában* 2008. 210–211. (42. sz.) (FÖLDESI Ferenc).

²⁸ München, Bayerische Staatsbibliothek, jelz.: clm. 15738. HOFFMANN 1929/1992. 105–106., 17. tábla; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 118. (67. sz.); *Csillag a holló árnyékában* 2008. 212–213. (43. sz.) (FÖLDESI Ferenc).

²⁹ Prága, Univerzitná Knihovna, jelz.: H. VIII. 72. HOFFMANN 1929/1992. 106.; *Bibliotheca Hungarica II.* (1993). 2521. sz.

³⁰ Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, jelz.: Cod. 717. HOFFMANN Edith: Garázda Péter könyvtárának címeres darabja. *Turul*, 47. 1933. 79.; *Bibliotheca Hungarica I.* (1988) 75. sz.; HOFFMANN 1929/1992. 257.

³¹ München, Bayerische Staatsbibliothek, jelz.: clm. 15732. és clm. 15733. HOFFMANN 1929/1992. 62–64.; CSAPODI-GÁRDONYI 1984. 116–117. (63–64. sz.); *Csillag a holló árnyékában* 2008. 170–177. (32–33. sz.) (ZSUPÁN Edina).

³² MIKÓ Árpád: Két világ határán. Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremléke. *Ars Hungarica*, 11. 1983. 49–75. További irodalom a Garázda-sírvershez: Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I. Humanizmus. Szerk. Ács Pál–JANKOVICS József–KÖSZEGHY Péter. Budapest, Balassi, 1998, 403–405.; MAMÚL III. 254–255 (JANKOVICS László–MIKÓ Árpád); JANKOVICS László: A Mohács előtti humanista költészet szakaszai. In: *A magyar irodalom története. I. A kezdetektől 1800-ig.* Szerk. JANKOVICS László–ORLOVSKY Géza. Budapest, Gondolat, 2007. 147.

³³ Életére: KÖRMEY 2007. 202–203.; C. TÓTH 2015. 81., 132. A sírkő: MIKÓ 1986. 99.

³⁴ *Komárom megye régészeti topográfiaja* 1979. 149., 76/2. kép; Schallaburg 1982. 678–679. (830. sz.) (HORVÁTH István); MIKÓ 1986. 99., 62. kép.

³⁵ Budapest, Budapesti Történeti Múzeum; a Nemzeti Múzeumból került jelenlegi őrzési helyére. MIKÓ 1986. 99., 63. kép; *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 264–265. (5.12. sz.) (MIKÓ Árpád). A Mátyás-templomból származtatása kérdéséhez lásd TÓTH Sándor: *Román kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében.* Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2010. (A Magyar Nemzeti Galéria szakkatalógusai, I/1.) 168–169.

a végén bontakozott ki a maga teljességében, ekkor vált igazán látványossá, s egy ideig az utód is folytatta a megkezdett munkálatokat. II. Ulászló és II. Lajos budai udvarát azonban csak a Mátyás kori all'antica művészeti pártolás gazdag öröksége – sarkítva és kissé anakronisztikusan: a klasszicizáló, „birodalmi stílus” – tehette szélesebb körben utánzótt példává a Jagellók országaiban. II. Ulászló és II. Lajos ugyanis Mátyás királynak az idő múlásával – az Alpokon túli európai irányvonalnak megfelelően – egyre divatosabbá váló, igazi olasz reneszánsz elemekkel ékesített palotájában tartotta székhelyét Budán, harminchat éven át. Erről nem volna szabad megfeledkezni.

Mátyás halála után a művészet helyzetét Magyarországon egyre inkább a kétféle stílus egymás mellett élése határozta meg. A késő gótika változatlanul a művészeti köznyelv szerepét töltötte be, ahogyan múlt azonban az idő, mindinkább egyenjogúvá vált vele – ha nem is minden műfajban – az itáliai eredetű reneszánsz művészet. Az *itáliai* jelzőt erősen kell hangsúlyozni, s ezzel a *stílus*nak nem csupán az eredetét jelöljük. Az all'antica művészetnek – kiváltképp az építészetnek – import jellege ugyanis továbbra is megmaradt Magyarországon, jóllehet a formákat természetesen a helybéli mesterek is utánozhatták. Import jellege maradt meg, ami abban állt, hogy nem keveredett olyan látványosan a gótikus formákkal, mint például akár Prágában, akár Krakkóban, mindjárt feltűnésekor. Abban is megnyilvánult import voltának különleges ereje, hogy amidőn a 16. század elején a gótikának az a változata is felbukkant Magyarországon, amelyet már átszínezett a reneszánsz (Augsburg, Nürnberg, illetve Bécs felől), nem vált itt egyeduralkodóvá, nem szorította ki a korábbi, a közvetlenül itáliai, sőt annak dominanciája továbbra is megmaradt. Ez lett a magyarországi reneszánsz művészet helyi, ha tetszik, „nemzeti” sajátága. Elsősorban az építészetben érvényesült, meg a sírkőfaragásban; és természetesen a könyvfestészetben – épp ezek a műfajok lesznek majd azok, amelyek először képviselik az all'antica színt a környező országok művészetében.

A Magyar Királyság az itáliai reneszánsz művészetnek fontos migrációs pontja maradt a Jagelló-korban is. A 15. század végén és a 16. század legelején Kelet-Közép-Európában az all'antica stíluselemek, az új művészeti jelenségek megrendelői általában közvetlen kapcsolatban álltak a Magyar Királysággal, illetve annak fővárosával.

Először Morvaországban – amelyet Mátyás már korábban elfoglalt – jelentek meg az 1490-es években a reneszánsz építészeti formák. A tovačovi vár all'antica részletei Ctibor Tovačovský z Cimburka, Mátyás egyik morvaországi kormányzójának nevéhez kötődnek.³⁶ A tovačovi vár keresztoszlású, bőségszaras frízzel koronázott, *vörösmárványból* faragott ablakai, vagy az építető és felesége címertábláján a pajzsot körülölelő gyümölcskoszorú budai idézetek.

A másik korai példa Moravská Třebová. Várkastélyát az a Vladislav z Boskovic építtette át, aki korábban veszprémi nagyprépost és – családjával együtt – 1485-ig Mátyás király híve volt.³⁷ 1492-ben készült a kora reneszánsz kapu, az építető és felesége kerek, all'antica medallionportréja pedig 1495-ben.³⁸ Ezek az épületek kicsit korábbiak a prágai királyi vár gótikus nagyterménél, amelynek antikizáló ablakai 1493-ban készültek, vagy a Kutná Hora-i várkastély kazettás, festett famennyezeténél (1493).³⁹ Amiképpen Prágában a budai palotáról származó építészeti idézet Ulászló esetében természetes, azonképpen érthető morva alattvalói esetében is, hisz királyuk 1490 után Budán – Mátyás és Beatrix Budáján – tartotta udvarát.

³⁶ RITOÓKNÉ 1991. 79–83.; HLOBIL–PETRŰ 1992. 107–115.; HLOBIL–PETRŰ 1999. 148–154.; *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. III. Olomoucko*. Szerk. Ivo HLOBIL–Marek PERŮTKA–Michal SOUKUP. Olomouc, 1999. 387. (298., 299. sz.) (Ivo HLOBIL); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 463–464. (11.9. sz.) (Jan CHLÍBEC).

³⁷ RITOÓKNÉ 1991. 79–80.; Antonín KALOUS: Csehek és morvák Mátyás udvarában. In: *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 71–72.

³⁸ RITOÓKNÉ 1991. 79–83.; HLOBIL–PETRŰ 1992. 115–120.; HLOBIL–PETRŰ 1999. 153–157.; *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 277–278. (6.5.a-b.) (Jan CHLÍBEC).

³⁹ Josef KRÁSA: Nástěnná malba. In: *Pozdné gotické umění v Čechách...* 1984. 274.

Lengyelországba is Buda és Esztergom közbejöttével jutottak el az első all'antica minták. Zsigmond lengyel herceg, II. Ulászló öccse (a későbbi I. Zsigmond lengyel király) 1499 és 1505 között megszakításokkal, de elég hosszú ideig Magyarországon élt.⁴⁰ A királyi udvarban ismerkedett meg az újfajta művészettel; Budán még építészeti rajzokat is vásárolt egy olasz kereskedőtől.⁴¹ Neki köszönhető az első reneszánsz mű Krakkóban: János Albert király (†1501) fülkés síremléke a székesegyházban,⁴² s a Wawel átépítése is, trónra lépésétől, 1505-től fogva. Az építkezések vezetője a Budáról érkezett Franciscus Italus volt, aki 1516-ig, haláláig élt a lengyel fővárosban, s aki oda – a számadáskönyvi bejegyzések szerint – 1507-ben Budáról hívatott – olasz mestereket.⁴³ Ez az összeköttetés még sokáig eleven maradt; arra is vannak adataink, hogy 1524–1526-ban többször hozattak vörösmárványt Esztergomból – Besztercebányán át – Krakkóba, gyakran véve igénybe a Fuggerek factorainak szolgálatait.⁴⁴ 1515 és 1533 között épült föl I. Zsigmond király halotti kápolnája a Wawel székesegyházának déli oldalánál,⁴⁵ amelynek szobraihoz és reprezentatív építészeti faragványaihoz jócskán használtak grecsei

⁴⁰ Számadáskönyveit kiadta DIVÉKY Adorján: *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502., 1505)*. Budapest, 1914. (Magyar Történelmi Tár, 26.). Újabb szempontok, további újabb irodalom: HOROGSZEGI Zoltán: Az egyszerű ember mindennapjai Zsigmond herceg számadásainak tükrében. In: *Középkortörténeti tanulmányok*, 6. Szerk. G. TÓTH Péter–SZABÓ Pál. Szeged, 2010. 75–82.; RÁBAI Krisztina: Adalékok Zsigmond lengyel herceg számadásaihoz. In: Uo. 179–187. A számadáskönyv további részei: *Jagelló Zsigmond herceg udvarának számadáskönyve (1504–1507)*. Kiad. RÁBAI Krisztina. Szeged, Quintus, 2014.

⁴¹ 1502: „Item dominica, in vigilia praesentationis Marie (nov. 20.) Italo, qui picturas edificiorum domino principi dedit, ½ fl.” *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai (1500–1502., 1505)*. Közzéteszi DIVÉKY Adorján. Budapest, 1914. (Magyar Történelmi Tár, 26.) 179.

⁴² KOZAKIEWICZOWA 1984. 13–19.

⁴³ 1507: „Franciscus Italus murator. Item eodem die (26 Maii) de mandato regio post Suae Mtis recessum de Cracovia dedi eidem iterum famulo suo pro expensis ad Budam pro laboribus eunti mrc 1 (42)”; „Franciscus Italus murator. Item dominico die post fest. s. Viti (20 Junii) dedi eidem pro mittendis laboribus versus Budam florenos in auro 20. – Item eodem die dedi eidem pro expensis familiae et equorum versus Budam euntium florenos in auro 20”; „Item fer. II. post fest. s. Viti (21 Junii) dedi eidem super familiam in Budam pro eisdem laboratoribus euntium florenos hungaricales 20”; Item die eadem (19 Julii) duobus Italis marmorariis ex Buda Cracoviam nuper advenientibus dedi pro quattuor dierum expensis quindecim gr mrc. (15)” DIVÉKY 1910. 8–9.

⁴⁴ 1525: „Distributa in edificia Capelle Regie. Item Anno 1525 die 24 Novembris dedi Mgro Bartholomeo lapicide ad conducendum et subbarrandos vectores, qui marmur pro figuris 12, archa atque R. exculpando, altari, stallis et reliquis de marmore ad capellam R. fiendis ex Bystricia Cracovia adduchant. In moneta ungarica bona per 100 denarios ff 20, qui computando pro 100 denariis ungaricalibus 36 gr. polonicales faciunt per 30 gr ff 24 gr.” „Item missi sunt in Ungariam ad Strigoniam tres lapicides marmureos pro laboribus supra nominatis. Quare Cracovie Georgio Hegel factori fuccarorum dedi in moneta bona ungarica in Novembre per 100 denarios ff. 140. Quos ipse per modum cambij Bude vel Strigonie dictis lapicidis solui et extradi ordinabit pro impensis circa labores et vecturam lapidis marmorei ibidem pro capella R. excidendi, qui pro 100 denariis ungaricalibus gr. 36 polonicos computando faciunt per mediam sexagenam ff 168 gr.” „Item solui preterea Georgio Hegel factori fuccarorum quos Joannes Bloss factor fuccarorum Bistricie predictis Italis lapicidis tribus dedit partim paratas, partim vectoribus a conductura marmoris Regii ex Strigonia Bistriciam secundum informacionem dictorum lapicidarum in moneta ungarica bona per 100 denarios ff 200 faciunt eo modo ut supra computati per 30 gr. ... ff 240 gr. / Item pecuniarum in Ungariam per cambium missarum et ibi receptarum a Joanne Bloss, Racionem sufficientem Mgr. Bartholomeus lapicida facere debet”, „Item die 11 Maii anno 1526 dedi a conductura unius lapidis marmorei de Bistricia Cracoviam per 30 gr. ... ff. 20 gr.” „Item 13 Mai solui a 3 lapidibus magnis marmoreis conductis ex Bystricia Cracoviam vecture, per 30 gr. ... ff. 66 gr.” DIVÉKY 1910. 8–11.

⁴⁵ BIAŁOSTOCKI 1976. 35–44.; Stanisław MOSSAKOWSKI: *Kaplica Zygmuntowska (1515–1533). Problematyka artystyczna i idea Mauzoleum Króla Zygmunta I*. Warszawa, Liber Pro Arte, 2007. (angolul: *King Sigismund Chapel at Cracow Cathedral [1515–1533]*. Kraków, IRSA, 2012); Stanisław MOSSAKOWSKI: The Sigismund Chapel (1515–1533). Mausoleum of King Sigismund within the Circle of Humanist Ideas of the Jagiellons' Court in Cracow. *Ars*, 42. 2009/1. 153–167.

vörösmárványt. A kápolna ihlető forrásai között Bakócz Tamás esztergomi sírkápolnáját is ott kell látnunk; talán építész, Bartolomeo Berrecci is Magyarországról – vagy Magyarországot érintve – érkeztetett Zsigmond udvarába.⁴⁶ Az esztergomi vörösmárványt mindenesetre föllötte otthonosan választották a kápolna építéséhez a lengyel királyi udvarban, és 1524-ben az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház főoltáránál lévő bronzrácsot is lerajzoltatták a Thurzók ügynökeivel, és a költségeket a Zsigmond-kápolna építkezésének terhére fizették ki.⁴⁷ Berrecci műhelyében az olaszokon kívül még egy magyarországi eredetű mester is akadt, *Johannes a Cassovia*, aki már 1507-ben Krakkóban működött.⁴⁸ A *hungarus* mesterek itteni jelenléte természetes volt a középkor végén, és nem csak az olasz reneszánszsal kapcsolatban; Veit Stoss közvetlen környezetében is feltűntek.⁴⁹ A kapcsolat persze kétirányú volt: így például a selmecbányai Szent Katalin-templom hajdani főoltárának (1506) egyik alkotója, MS mester (a legújabb kutatások szerint Marten Schwarz⁵⁰) is Krakkóban tevékenykedett, és a bártfai városháza mestereinek egy része is Lengyelországból érkezett.⁵¹

A másik nagy lengyel mecénás, aki Magyarországról importált all'antica műveket, Jan Łaski, a gnieźnói érsek volt, aki 1515-ben Esztergomban hét síremléket rendelt meg – a maga és rokonai számára – Giovanni Fiorentino (latin szignatúrája szerint: Johannes Fiorentinus) műhelyében.⁵² Az esztergomi eredetű sírlapok ma is megtalálhatók a gnieźnói és a wrocławwiki székesegyházakban. Címeres sírlapok, de a maguk helyén szerfölött modernnek számítottak: koszorú veszi körül a címerpajzsot, alul tabula ansata függ, amelyre antikva betűkkel vésték a feliratot.

Magyarországon továbbra is sok olasz működött. Ha a mesterek java része – a legjava – el is tűnt Budáról hamarosan 1490 után, maradtak jó néhányan, sőt állandóan újabbak is érkeztek.

Itáliai mesterekről a legtöbb korai adat Beatrix királyné esztergomi udvarában maradt fenn; csak kőfaragó szerepel öt-hat 1495 előtt, pedig nagyszabású, folyamatos munkát nem is kellett végezni ekkor a városban.⁵³ Jöttek az országba később is. Budán működött bizonyos Olasz Mátyás kőműves (Matthias Kewmywes Italus [1505, 1507]), aki budai polgár volt, és az Olasz utcában bérelt házat.⁵⁴ Ugyancsak a város polgára volt Nicolaus de Mediolano, akivel Perényi Gábor 1526-ban kötött szerződést budai háza építésére.⁵⁵ Nicolaus még 1528-ban is a városban tartózkodott, ekkor az esztergomi Krisztus teste kápolna – 1526-ban a szultáni had által fölégetett – házát vette bérbe, s vállalta a helyreállítását.⁵⁶ Közéjük tartozott a Siklóson, Pe-

⁴⁶ BIAŁOSTOCKI 1976. 35–39.; KOZAKIEWICZOWA 1984. 23–27.

⁴⁷ „Regestrum Rationis generosi Domini Severini Boner Zuparii Cracoviensis incipiendi a die prima Novembris 1524. In edificia capellae Regiae Majestatis Anno Domini 1524. item die 10 Decembris... Item per uiam factoru duorum Thurzonu. misi bis Strigonium pro depingendis seu delineandis Cancellis qui sunt ante altare magnum in ecclesia strigoniensis. qibus solui prima vice ff 7 et secundario ff 3. . ff. 10 gr.” DIVÉKY 1910. 9.

⁴⁸ DIVÉKY 1910. 9.

⁴⁹ MOJZER Miklós: Veit Stoss krakkói barátja – László magyar asztalos. *Építés-Építészettudomány*, 12. 1980. 349–356.

⁵⁰ MOJZER Miklós: A történeti MS Mester sive Marten Swarcz seu Martinus Niger alias Marcin Czarny, Veit Stoss krakkói főoltárának festője, I. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. 2006. 223–250.

⁵¹ MIKÓ 2004. 19–52.

⁵² KOZAKIEWICZOWA 1984. 20–22.

⁵³ MIKÓ 1998. 207–225.

⁵⁴ SZAKÁLY Ferenc–SZÜCS Jenő: *Budai bortizedjegyzékek a 16. század első harmadából*. Budapest, História–MTA TTI, 2005. (História Könyvtár, Okmánytárak, 4.) 54.; VÉGH 2006–2009. I. 204., II. 145. (517. sz.) (Neve a mutatóban véletlenül össze-csúszott az 1471-től adatolt Mátyás kőfaragóéval.)

⁵⁵ KOMÁROMY András: A báró Perényi család levéltárából. In: *Történelmi Tár (Új Folyam)*, 1. 1900. 132–133; VÉGH 2006–2009. I. 285., II. 185–186. (689. sz.).

⁵⁶ VÉGH 2006–2009. I. 167., II. 191. (716. sz.).

rényi Imre nádor újjáépülő várában tevékenykedő két olasz is,⁵⁷ vagy az, aki a 16. század elején Pesten tartott fenn műhelyt, s készített 1506-ban az egri káptalan megrendelésére (az 1361-ben elhunyt Dörögdi Miklós püspök áthelyezett sírjára) vörösmárványból faragott, feliratos, figurális sírkövet.⁵⁸ Ennek a pesti olasz mesternek a pontos kilétét ma még homály fedi.

Ismerünk viszont más neveket: festőket, miniátorokat, ötvösöket vagy asztalosokat. Giovanni Nicze Fiorentino 1506-ban Budán adott el az egri székesegyház számára stallummodellt (amelyet azután kassai mesterek kiviteleztek),⁵⁹ s ugyanő szignálta 1507-ben a zágrábi székesegyház egyik stallumát.⁶⁰ Olasz volt az a mezzamajolika-gyártó is, aki Pécsen működött (műhelyét sikerült lokalizálni), s aki onnét látta el tárgyaival a környéket.⁶¹ És akkor még nem beszéltünk a többi műfajról, a többi mesterről, és főképp nem az olasz kereskedők tömegéről, akik tartósan időztek Budán, mint például az, akitől az egri káptalan Budán egy „igen szép” fehérmárvány tabernákulumot vásárolt 1507-ben.⁶² Tulajdonképpen ez az állandó olasz jelenlét lehetett az oka annak, hogy az all’antica művészet oly tiszta formájában őrződött meg Magyarországon 1526-ig.

4. Az egyházi központok és a reneszánsz művészet 1490 után

Mátyás uralkodása alatt az új típusú, all’antica művészet – a királyi udvaron kívül – alig jutott túl a káptalanok falain. Egy darabig 1490 után is ezek maradtak a legfontosabb centrumok. Tekintsünk most át néhány – gazdagabb emlékanyaggal rendelkező – egyházi központot: Esztergomot, Veszprémet, Zágrábot, valamint Váradot és Gyulafehérvárt.

4.1. Esztergom

Esztergom reneszánsz rangját a 15. század végén már Beatrix királyné és Ippolito d’Este olasz udvara megadta, a város nagy korszaka mégis Bakócz Tamás idején érkezett el. Bakócz 1497-ben került át Esztergomba (az érsekséget Ippolito d’Estével cserélte el az egri püspökségért⁶³),

⁵⁷ DÉTSHY Mihály: Az ónodi vár korai építkezései. In: *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 13–14. 1974–1975. Miskolc, 1975. 196–198. Vö. RÉVÉSZ László: Az ónodi vár régészeti kutatása 1985–89. In: *Várak a későközépkorban / Die Burgen im Spätmittelalter*. Szerk. Juan CABELLO. Budapest, 1992. (Castrum Bene, 2/1990) 193–197.

⁵⁸ DÉTSHY Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. *Művészettörténeti Értesítő*, 13. 1964. 6.; *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei...* 1992. 329.

⁵⁹ 1506: „Item emi unam formam stalli cum tarsia a Niza Florentino pro novo coro faciendo, dum opus fuerit et in bono foro habui pro fl. decem.” *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei...* 1992. 329. DÉTSHY Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. *Művészettörténeti Értesítő*, 13. 1964. 6.; ZLINSZKY-SZERNEGG 1966. 31.

⁶⁰ ZLINSZKY-SZERNEGG 1966. 31.; HORVAT 1975. 44–45.; DOBRONIC 1994. 52–53.; PELC 2007. 401–402.

⁶¹ KÁRPÁTI Gábor: A pécsi majolikaműhely emlékei. In: *Pannonia Regia* 1994. 390–394.

⁶² 1507: „Item dominus vicarius Gabriel emit unam imaginem vel portellam, modo Italo de marmore albo de Carrara ad conservandum sacratissimum Corpus Christi, qui lapis nunc est in sacristia et defficiebant floreni octo cum medio pro quare ego dedi, quia fuit in levi foro et est res pulcra etc.” DÉTSHY Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. *Művészettörténeti Értesítő*, 13. 1964. 6., 15/155; *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei...* 1992. 333. – Az egri fehérmárvány faragványokról: HAVASI Krisztina: Reneszánsz márványdombormű töredékei az egri várból. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. 2006. 95–117. – Az az egri fehérmárvány töredék, amelyet gyanúba lehetne fogni, hogy éppen rá vonatkozik a fenti forrás, egy kannelúzárott sarokpilaszter töredéke. Kisarchitektúrához tartozott; persze a gyanút nem lehet igazolni. *Mátyás király öröksége* 2008. 196–197. (VII-c. sz., HAVASI Krisztina).

⁶³ LACZLAVIK György: Estei Hippolit. In: *Esztergomi érsekek* 2003. 225–226.; BITSKEY István: Egy humanista polihisztor Egerben: Celio Calcagnini. In: *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Szerk. OBORNI Teréz–Á. VARGA László. Eger, Heves

s eleinte a régi érseki palotában lakott, mert csak Beatrix távozásával, 1500 után költözhetett be az igazi érseki palotába (amelyet még III. Béla király adott át Jób érseknek). Nagyszabású építkezésekbe fogott, amelyeknek az ásatások során kerültek elő a nyomai. A fragmentumok között vannak (egykor) bronzbetűs felirattörödékek is, jelmondatának betűivel, valamint nagy léptékű struktív faragványok. Bár Bakócz Egerben csak öt évet töltött, ott nem maradtak utána all'antica nyomok; úgy látszik, az esztergomi ambiente számára erősen inspiratív hatású lehetett.

Az érsek 1506-ban tette le az esztergomi székesegyház déli oldalán álló sírkápolnájának alapkövét.⁶⁴ Az épület már a következő évben belső párkányáig állt, s hamarosan tető alá is kerülhetett. A ma Bakócz-kápolna néven ismert épület áthelyezve és átalakítva a klasszicista székesegyház egyik mellékkápolnájaként funkcionál. Saját korában ez volt az első all'antica egyházi épület nemcsak Magyarországon, hanem Itálián kívül is, és közvetítő hatása óriási lett észak – elsősorban Lengyelország – felé. Alaprajza lényegében a görögkeresztet követi, a száraz metszéspontja fölött emelkedő kupolával. Az épület a reneszánsz építészet talán legfontosabb problémájának, a tökéletes centrális tér megformálásának adta figyelemreméltó változatát a 16. század legelején. A középső, négyzetes térhez csatlakozó, kazettás dongaboltozattal fedett száraz nyílásait hatalmas, kannelúrozott törzsű pilaszterek keretezik, e pilaszterek hordozzák a párkányt, amelyen a nagyméretű, aranyozott bronzbetűkkel írott dedikációs felirat fut körbe; e fölött négy csegellyel szűkül körre a tér, s keskeny gyűrűben folytatódva kupolával zárul a magasban. Eredeti kupoláját (elpusztult, a jelenlegi historizáló utánérzés) lanterna koronázza. A csegelyeket az ország legmagasabb méltóságainak címerei dekorálják: a királyé, II. Ulászlóé, a primásé és a főkancelláré (mindkettő Bakócz) és a kancelláré, Szatmári György pécsi püspöké (4. kép).⁶⁵

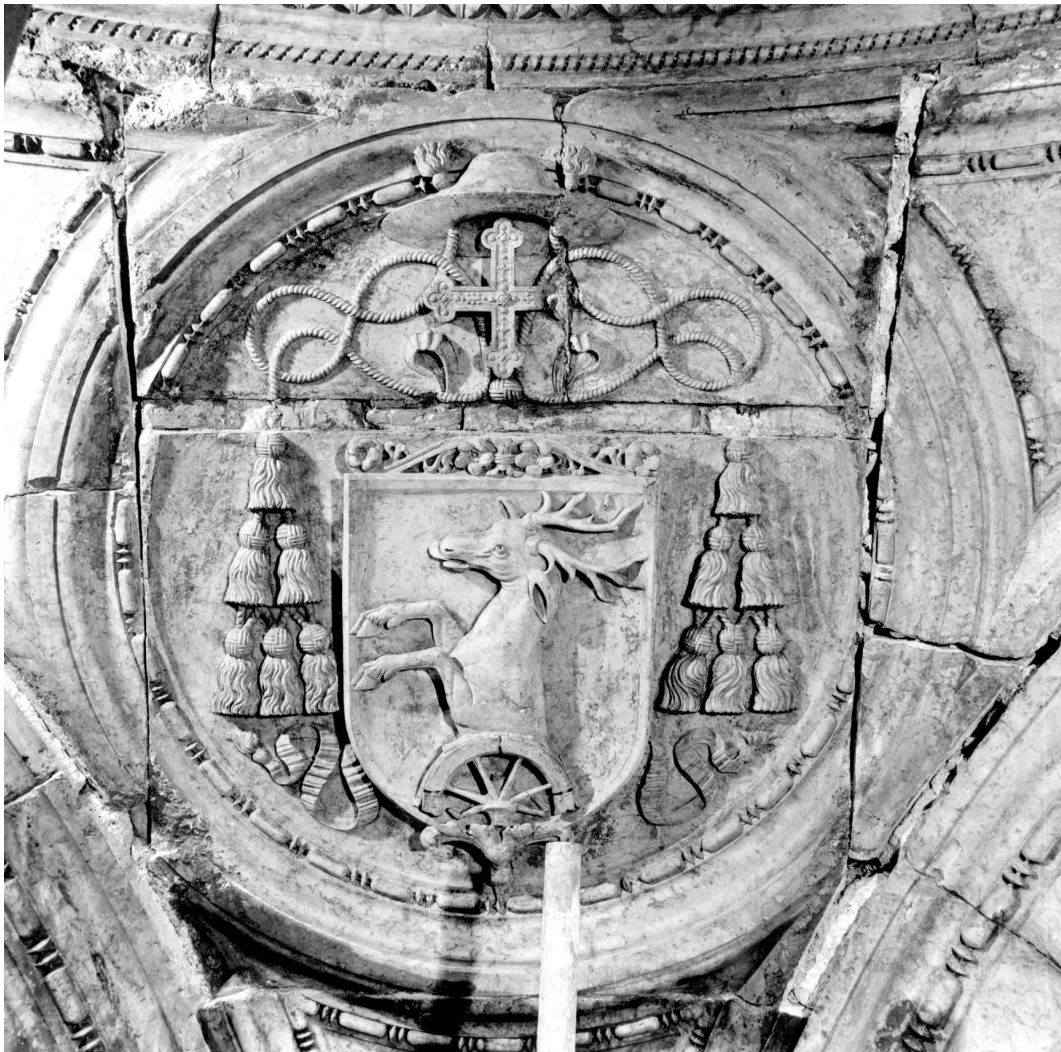
A kápolna külső homlokzatáról sajnos szinte semmit nem tudunk, de feltehető, hogy méltó volt a belső kialakításához.⁶⁶ Építészetét a kutatásnak eddig nem sikerült név szerint azonosítania; az épület alaprajza, részletformái Firenzébe vezetnek, de – a Balogh Jolán által meghatározott – legközelebbi, absztrakt analógiái (a Cappella Barbadori a firenzei Santo Spirito-ban, illetve a Cappella Piccolomini a nápolyi Santa Maria di Monte Oliveto-ban) építményként, belső térként mások. A Bakócz-kápolna kiváló – Giuliano da Sangallo köréhez tartozó – olasz építésze önálló művet alkotott. A kápolna belsejének díszítése visszafogott, szinte szigorúnak mondható; a csekély – az ívháromszögekre és csegelyekre szorítókozó – ornamentális és heraldikus dekoráció hűvösen elegáns, az építészeti tagozatok szinte geometrikus formákra csupaszítottak. A belső tér valamennyi felületét (a sima falakat is) vörösmárvány borítja, a kupola pedig – ez Itáliában is szokatlan megoldás – vaszúra szerelt bronzlapokból állt. Az épület

megyei Levéltár, 2008. 63–71.; E Kovács Péter: Léhűtők Egerben. Mindennapi élet Estei Hippolit egri püspök udvarában. In: Uo. 157–177.

⁶⁴ BALOGH 1955; HORLER 1987; TÓTH 1990. A legújabb összefoglalás: FARBAKY Péter: Az esztergomi Bakócz-kápolna. In: *Reneszánsz látványtár* 2009. 269–279.

⁶⁵ TÓTH 1990. 217.

⁶⁶ Az esztergomi Vármúzeumban több vörösmárvány faragvány is található a kápolnából, vagy legalábbis a kápolna stílusával megegyező faragványokból. Ezek javarészt publikálatlanok. Mivel a belső tér, az építészeti tagozatok ebből a szempontból épek, hiánytalanok, vagy a székesegyházba nyíló homlokzatról származnak (ennek nincs minden darabja beépítve a Székesegyház kriptájában), vagy a teljesen ismeretlen külső homlokzatról. Erről a kérdésről addig nem lehet nyilatkozni, amíg a reneszánsz töredékek nincsenek mind közölve. Olyan töredék már ismertté vált, amely a kápolna stílusát követi, de nem illeszkedik egyetlen ma ismert részlethez sem. – Az a rajz, amely távolról ábrázolja a várat, s amelyen jól felismerhető a kápolna épülete, a kápolnát kívülről is kupolával fedettnek mutatja, s a kupolára lanternát illeszt. A hasonló, reprezentatív épületek kívülről is mutatósak szoktak lenni, talán nem volt ez másképp Esztergomban sem.

4. kép. Bakócz Tamás bíboros, esztergomi érsek címere a Bakócz-kápolnában (restaurálás közben), 1507.
Esztergom, Főszékesegyház

fejedelmi anyagokból – tükörfényesre csiszolt vörösmárványból és aranyozott bronzból – épült, uralkodói színekben pompázott, mint a bizánci császárok palotájának porfirterme: a szinte királyi hatalmú esztergomi érsek végső nyugóhelyeként.⁶⁷

Az építkezés kezdetét jelzi az alapkö (1506), sebességét jelöli a párkány feliratának évszáma (1507). A munkálatok lelassulhattak, amikor Bakócz Rómában tartózkodott (1511 ősze – 1514 tavasza). Most került elő egy új okleveles adat: 1516. augusztus 16-án Bakócz Tamás arról

⁶⁷ MOJZER Miklós: *Torony, kupola, kolonnád*. (Művészettörténeti Füzetek, 1.) Budapest, Akadémiai, 1971. 32–34. Bár az utóbbi időben felvetődött, hogy az esztergomi Szent Adalbert-székesegyház falait belül vörösmárvány lapokkal fedték, a Bakócz-kápolna porfír-arany színeinek itt felvetett olvasata nem veszített érvényességéből. Vö. TAKÁCS Imre: Az 1200 körüli márványművesség néhány emléke. In: *Maradandóság és változás* 2004. 39–52.; LÖVEI Pál: Uralkodói kőanyagok. A király és az elit díszítőkö használatát a középkori Magyarországon. In: *In medio regni. Régészeti, művészettörténeti és történeti kutatások az ország közepén*. Szerk. BENKÓ Elek–OROSZ Krisztina. Budapest, MTA BTK Régészeti Intézet, 2015. 86.

írt Esztergomból Németi Pál budai kanonoknak, várkonyi officialisának, hogy értesítse, ha elkészült a kápolna ablakaira a rézrács (háló), amelynek méreteit Paksi Jánossal küldi. Ezzel a kápolna (járulékos) munkálatainak befejezése adatolhatóan kitolódik 1516-ig.⁶⁸ Ez jól illeszkedik ahhoz a már ismert adathoz, hogy Bakócz csak 1519-ben hozatta meg az oltár márványszobrait Firenzéből.⁶⁹

A belső párkány bronzbetűs felirata a budai királyi palota monumentális, all'antica felirataival versengett. A bronzbetűs felirat egyébként Esztergomban sem állt egyedül: az érsek jelmondatát – Dominus adiutor et protector meus: az Úr az én segítőm és pártfogóm – ugyanazzal a technikával megőrző vörösmárvány frízek töredékei kerültek elő a városban. Az egyik 1514-ben készült, a másik nem datálható.⁷⁰ A jelmondat további vésett (de nem inkrusztált) betűs fragmentumai és címertöredékek tanúskodnak még Bakócz építkezéseiről. Egy szép vörösmárvány címer a felszínre bukkant Pesten is, ahol szintén volt háza. Ez – mint nemrég ki derült – a mai „Vasudvar” környékén lehetett.⁷¹

Bakócznak nem csak grandiózus esztergomi építkezései versengtek a mátyási példával. Az ő kincstárában őrződött meg a Mátyás-kálvária,⁷² és a király Firenzében szövetett trónkártyáinak egyikét is megszerezte, majd saját címerével takartatta le az uralkodóét.⁷³ Hozzájutott – Itáliában – Pietro Ransano a magyar történelemről írott művének ahhoz a díszpéldányához is, amely eredetileg a királyi könyvtár számára készült volna. Címlapján azt a jelenetet ábrázolták, amikor a történetíró átnyújtja művét az uralkodópárnak, Mátyásnak és Beatrixnek. A kódex nem került a Corvinába. Később új ajánlást illesztettek eléje (külön ívfüzetben), új, immár az érseket ábrázoló dedikációs képpel, amint Ransano rokonától és örökösétől átveszi a kódexet. Az Ulászló-címer párjaként ekkor festették bele a Bakócz-címet – hogy kiéne a helyére, egyelőre nem tudjuk megállapítani.⁷⁴

Az V. Lateráni Zsinaton részt vevő, a II. Gyula halála (1513. február 21.) után a pápai trónra törekvő Bakócz hosszabb időt töltött Rómában (1511–1514), itt vésethette új pontifikális pecsétjét, amely Itáliában is a korszak legszebb all'antica bíborosi pecsétjei közé tartozik.⁷⁵ A pe-

⁶⁸ „[...] deinde pro fenestris capelle nostre ex filo cupreo rete illud, si factum est, significetis nobis, mensuram enim per d(ominum) Iohannem Paxy misimus vobis.” HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVY–C. TÓTH 2014. 96–97., 107. (10. sz.).

⁶⁹ BALOGH 1955. 9., 37–38., 74.; TÓTH 1990. 207–208., 222/2.

⁷⁰ MIKÓ Árpád: Esztergom. In: *Pannonia regia* 1994. 354–356.

⁷¹ Az innét származó címeres vörösmárvány töredék jelenleg a MNG reneszánsz kőtárában látható (a BTM letétje). Eredeti helyét BARDOLY István tisztázta: Kápolna vagy lakóház? Arányi Lajos jelentése a pesti belváros két régi házáról. *Ars Hungarica*, 34. 2006. 244–245. A faragvány régi irodalma: BALOGH 1955. 40., 56/160.; 165., 166. kép.

⁷² BALOGH 1966. I. 336–342., II. 596–605. kép; KOVÁCS Éva: A gótikus arany *ronde-bosse* zománc időrendje, elterjedése az írott források tükrében. *Művészettörténeti Értesítő*, 30. 1981. 165–170. (újra megjelent: KOVÁCS Éva: *Species, modus, ordo. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Szent István Társulat, 1998. 299–307.); KOVÁCS Éva: *A Mátyás-kálvária az esztergomi főszékesegyház kincstárában*. Budapest, Helikon–Corvina, 1983; SZILÁGYI András: „Az Losonczy Antal mozdója medencéjétől” – és az esztergomi Mátyás-kálvária. *Ars Decorativa*, 11. Budapest, 1991. 101–104.

⁷³ BALOGH 1966. I. 390–392., II. 628., 631–634. kép; V. EMBER Mária: *Régi textilák*. Budapest, Akadémiai, 1980. (A Magyar Nemzeti Múzeum kincsei) 12–17., 43., 20. kép; *Mattia Corvino e Firenze. Arte e umanesimo alla corte del re di Ungheria*. Szerk. Péter FARBAKY et al. Firenze, Giunti, 2013. 64–65. (14. sz.) (Csilla KOLLÁR). Az Erdődy grófok állítólag felajánlották – cserébe a hercegi címet kérték – a trónkártyát, a koronázási ékszerek mellé. HERCZEG Ferenc: *Hűvösvölgy*. [Budapest, 1993.] 55–57. (Bardoly István szíves közlése). BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóczi Erdődy-várkastély és gyűjteményei*. Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2013. 58–63.

⁷⁴ HOFFMANN 1928. 24.; BARTONIEK 1940. 222. (249. sz.); *Jankovich Miklós gyűjteményei* 2002. 224–226. (208. sz.) (MIKÓ Árpád); *Nel segno del corvo* 2002. 285–287. (55. sz.) (FÖLDESI Ferenc); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 509–510. (13.4. sz.) (TRINGLI István, WEHLI Tünde).

⁷⁵ BALOGH 1955. 38., 54/131., 3. kép; Schallaburg 1982. 668–669. (815. sz.) (BÁNDI Zsuzsanna); *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján*. Szerk. BODOR Imre. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1984. 58–59. (78. sz.), XVII/78. kép (BODOR Imre)

csétmezőben háromosztatú reneszánsz építmény látható; hasonló oltár készült a Bakócz-kápolnába is, a firenzei Andrea Ferrucci műhelyében. Ez a fehérmárvány retabulum (egyik pilaszterén a megrendelő apró figurája is ott térdel) saját korában talán nem volt egyedül Magyarországon; ragyogó, selymes fényű felületeivel, érzékeny mintázásával azonban a legszebbek közé tartozhatott. Középrésze antik diadalívet utánoz; az oldalsó fülkék fölött az evangélisták laposdomborművű félalakjai helyezkednek el; megcsonkított koronázó lunettáját az Angyali üdvözet jelenete díszíti. Mária és Gábrriel arkangyal arcát a törökök összezúzták, de az épen maradt részletek olvadékony, szinte áttetsző megformálása, a lágyan megtorlódó drapériák vagy az angyal kezében tartott hosszú, meghajló liliomszál minden leírásnál szuggesztíveb-

5. kép. Szatmári György pécsi püspök címere breviáriumában, 1510-es évek.
Párizs, Bibliothèque national de France, Lat. 8879. fol. 486v.

ben szólnak arról, hogy Bakócznak ez a műve is – akárcsak maga a kápolna – nemcsak Magyarországon vetekedett a kor legmagasabb színvonalú alkotásaival, hanem Itáliában is. Esztergomban őrzött miseruhájának lazúrhímzéses keresztje is biztosan olasz munka: címere és védőszentjének (Szent Tamás apostolnak) képe is rajta van.⁷⁶

⁷⁶ Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 1964.311. CSERNYÁNSZKY Mária: *Az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár paramentumai*. Budapest, 1933. 43–47., 4. kép; Schallaburg 1982. 465–466. (462. sz.) (CSERNYÁNSZKY Mária); *Pannonia regia* 1994. 533–534. (X-52. sz.) (LÁSZLÓ Emőke). Csak hímzett keresztje és az előlap szintén hímzett columnája Bakócz korabeli, az alapszövet későbbi; nyilván utólagos javítással állunk szemben, amelynek során eltávolították az eredeti, kopott alapszövetet. Azt nem lehet tudni, hogy mikor.

6. kép. Várdai Pál esztergomi érsek címere, 1526 után.
Esztergom, Főszékesegyház altemploma

A Bakócz-kápolna kannelúrák pilaszterekkel keretezett, hatalmas ívvel – díszkapuval – nyílt a Szent Adalbert-székesegyház oldalhajójába. E homlokzat díszítése valamivel dúsabb volt a belső terekénél: az oszlopszékek tükrében vékony keretű, üres táblák függtek, könnyedén libegő, kanyargó szalagokon; magasan, a gerendázat frízében erős plaszticitású palmetták, gyümölcskosarak és levélmászok sorakoztak, sűrűn egymás mellett (töredékei a Bazilika kriptájában láthatók). A kápolnán működő mesterek más esztergomi épületeken is dolgoztak. Ugyancsak az ő műhelyükből került ki Szatmári György püspöknek a pécsi székesegyházban álló monumentális tabernákulum.

Szatmári lett Bakócz utódja Esztergomban; mai ismereteink szerint Bakócz Tamás műpártolásához csak Szatmárié mérhető ekkortájt Magyarországon. Firenzében, Boccardino il Vecchio műhelyében illuminált breviárium a corvinákkal azonos színvonalú – és értékű – kódex (5. kép).⁷⁸ Még pécsi püspökként rendelte, talán éppen püspökké szentelése alkalmából. Esztergomban töltött néhány esztergomi alatt (1521–1524) ő is építkezett az érseki palotán; ismerünk több kötődéket – például egy balusztrádot és egy kandallót – a címerével.⁷⁹ Alakjával díszített vörösmárvány sírmeleke a Szent Adalbert-székesegyházban állt.⁸⁰

A mohácsi csatavesztés Esztergomban is nagy cezúrát okozott (Szalkai László prímás is elesett), bár az új érsek, Várdai Pál és a káptalan csaknem a város elestéig (1543) székhelyén maradt (6. kép). Esztergomban az erődítések korszerűsítése került napirendre: Buda eleste után, 1542–1543-ban olasz hadmérnökökkel erős bástyát építettek a vár vízművének védelmére (Malom-bástya).⁸¹ Várdai személye a 16. század közepén összekötő kapocs lett az összeomlott régi berendezkedés és az épülő újközött. Várdai – a káptalannal, valamint a kincstárral és a levéltárral együtt⁸² – 1543-ban Pozsonyba, a királyság maradékának új központjába mene-

⁷⁷ BALOGH 1955. 40., 154–157., 159–160. kép; FARBAKY 2002. 40–44.

⁷⁸ Párizs, Bibliothèque nationale, jelz.: Lat. 8879. HOFFMANN 1929/1992. 185–187.; Schallaburg 1982. 545–547. (600. sz.) (T. PAJORIN Klára, TÖRÖK Gyöngyi); MIKÓ Árpád: Pannonia újjászületése. In: *Pannonia regia* 1994. 42–45., 19. kép; FARBAKY 2002. 71–77., 116–127., 129. kép; MIKÓ 2009. 73–74., 43. kép.

⁷⁹ FARBAKY 2002. 62–68., 157–161.

⁸⁰ FARBAKY 2002. 67–68., 130/602.

⁸¹ HORVÁTH István–ZSEMBERY Ákos: Az esztergomi Özicseli Hadzsi Ibrahim-dzsámi kutatása és műemléki bemutatása. *Építés-Építészettudomány*, 36. 2008. 3–41.; HORVÁTH István: Régészeti kutatások Esztergom-Vízvárosban. In: *Özicseli Hadzsi Ibrahim-dzsámi, Esztergom*. [Esztergom, 2008.] 4–5.

⁸² MIKÓ Árpád: Várdai Pál esztergomi érsek hagyatéki leltára (1549) és az esztergomi egyház kincseinek sorsa Mohács után. *Ars Hungarica*, 21. 1993. 61–89.

kült.⁸³ Mohács előtt II. Lajos udvarának tagja volt, s talán az ő budai házában gyűlt össze olykor a *Sodalitas Litteraria Danubiana*, a Dunai Tudós Társaság.⁸⁴ Művelt ember volt: tőle hallotta Girolamo Aleandro pápai nuncius 1539-ben azt, hogy Mátyás udvarában annak idején maga Josquin des Prez is megfordult.⁸⁵

4.2. Veszprém

Veszprém csak nemrég került fel a jelentős reneszánsz egyházi központok térképére Magyarországon.⁸⁶ Vetési Albert püspök (1458–1486) művészeti pártolásának jelentős emlékei az előző korszakhoz tartoznak, amelyből all’antica mű nem maradt fenn.⁸⁷ A Jagelló-korra viszont több fontos reneszánsz köemlék is datálható. Időben az első egy feliratos tábla, amelyet Pietro Isvalies bíboros, 1503 és 1511 között a város – amúgy folyamatosan távol lévő – püspöke állíttatott⁸⁸ a székesegyházban az állítólag ott eltemetett két királyné, Gizella és Adelheid, Szent István és Szent László király felesége emlékére.⁸⁹ A kő sorsának is van különleges vonása, arról az építményről pedig, amelyhez tartozhatott eredetileg, ma még sajnos semmit nem tudunk.

⁸³ FÖGEL 1913. 40., 85., 89–90.; SUGÁR István: *Az egri püspökök története*. Budapest, Szent István Társulat, 1984. (Az Egri Főegyházmegye Schematizmusa, 1.) 218–225.; LACZLAVIK György: Várday Pál. In: *Esztergomi érsekek* 2003. 240–247.; LACZLAVIK György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat, 2015.

⁸⁴ FÖGEL 1913. 90.; FÖGEL 1916. 42. A problémát részletesen tárgyalja: LACZLAVIK György: Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó Mohács előtti pályafutása. *Levéltári Közlemények*, 75. 2004. 12–16.

⁸⁵ KIRÁLY Péter: Josquin des Prez járt Magyarországon? In: KIRÁLY 2003. 9–17.

⁸⁶ MIKÓ Árpád: A reneszánsz művészet emlékei Veszprémben. In: *Veszprém reneszánsza* 2008. 79–86.

⁸⁷ MIKÓ Árpád előző jegyzetben i. m. 85.

⁸⁸ Josephus LUKCSICS: *Series episcoporum Vesprimiensium e documentis correcta*. Budapestinum, 1907. 12–13. Pietro Isvalies csak 1503-ban, kinevezésekor tartózkodott Magyarországon, néhány hónapig; mivel a tábla – sajnos töredékes – szövege egyedül őt nevezi meg állítóként, lehetséges, hogy a tábla főpapságának inkább kezdeti idejére datálható, de mindenképpen 1511, halála előtt készült.

⁸⁹ A vörösmárvány tábla Makrancon (Mokrance, Szlovákia) van, az újkori templomban, a nyugati karzat északi pillérébe befalazva. A szélei sem látszanak, csak a felülete. (A faragvány láthatásáért Lakatos Bálintnak és Kádár Zsófiának tartozom köszönettel. Szlovák irodalma: *Súpis pamiatok na Slovensku*, 2. Bratislava, 1968. 333.; Zuzana LUDIKOVÁ: Sochárstvo. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009. 277.) Azt sajnos nem tudjuk, hogy mikor került oda; 1761-ben, amikor először hallani róla, már Makrancon volt, de nem a templom épületében. Azt a szakirodalomban fölbukkant állítást, miszerint a követ Jászó környékén bányászták volna, s nem jutván el Veszprémbe, maradt volna Makrancon, egyelőre nem bizonyítja semmi. Az ötletet ehhez az elképzeléshez az adta, hogy a kő ma Makrancon van, jöllehet épp azt kellene érvekkel alátámasztva megmagyarázni, hogy miért van ott. Azt sem kevésbé hihető feltételezni, hogy később került oda, mert valaki északra akarta menekíteni Veszprémből. Nem ez volna az egyetlen középkori kőfaragvány, amely a kora újkorban elkerült eredeti helyéről. A kő anyagvizsgálata segítene megoldani a problémát.

A tábla történetével (Gizella királyné sírjával) egyébként korábban sokan foglalkoztak. FORSTER Gyula: Árpádházi sír-emlékek. In: *III. Béla magyar király emlékezete*. Szerk. FORSTER Gyula. Budapest, 1900. 329–330., 202. kép; TÓTH Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek. (A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése, II.) In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 2. Veszprém, 1964. 167., 181/1.; GUTHEIL Jenő: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1977. 60., 86–100.; NAGYBÁKAY Péter: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres sírköve. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 13. Veszprém, 1978. 115., 124.; UZSOKI András: Szent László hitvese, Adelheid királyné, Rudolf német ellenkirály leánya. In: *Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére*. Szerk. MAGYAR Kálmán. Kaposvár, 1992. 145–152.; KUBINYI András: Diplomáciai érintkezések a Jagelló-kori magyar állam és a pápaság között (1490–1526). Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, METEM, 1999. 111–112. Vö. még: SZÁNTÓ Konrád: Gizella tisztelete. (1988) In: *Gizella királyné, 985 k. – 1060. Vár ucca tizenhét*, 8. 2000/1. 217.

7. kép. Pilaszter töredéke a veszprémi Szent Mihály-székesegyházból, 16. század eleje. Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum

A szövegből annyi derül ki, hogy egy korábbi építmény megújításához kapcsolódott.

A székesegyházban mindazonáltal voltak jelentős all'antica részletek. A legtöbb reneszánsz kőfaragvány innét, illetve a templom közvetlen környezetéből vált ismeretessé. Tóth Sándor kutatásainak köszönhető egy szép pilasztertöredék, amelyet kandelábermotívum dekorál, a tányérok széleiről hosszan lecsüngő gyöngysorokkal (7. kép); a perspektívával hadilábon állt a mester, mert a gyöngysorok kissé kusza elhelyezésével csak próbálta a tér érzetét kelteni. A barokk kori székesegyházban még látható volt a kő (így valószínűleg a szentély körzetéből származik), mert ma is sárga és vörös színű, márványos újkori festés borítja a felületét.⁹⁰ Márgából készült, vagyis a városban budai importmű is lehetett. Eredeti funkcióját nem tudjuk biztosan meghatározni, kisebb méretű all'antica tabernákulumhoz is tartozhatott.

Megoldatlan egy szépen faragott Ráskai-címer problémája; a kőfaragvány a székesegyház északi sekrestyéje alatti pince barokk kori boltozatában van ma is befalazva (8. kép). Tömött gyümölcsfüzérből kötött koszorú veszi körül a pajzsot; a faragvány alapos vizsgálatára – amíg ki nem emelik onnét – sajnos nincs mód.⁹¹ Ráskay Balázs – Mátyás király kedvelt udvari embere – 1489-ben misealapítványt tett a székesegyházban.⁹² Nevéhez több reneszánsz kőfaragvány is kapcsolható az országban. Címere egy töredékes ívzarádekon került elő Pápán, másodlagos elhelyezésben, az úgynevezett Corvin-házban, ebben az újkori építészeti pasticciónban.⁹³ A csővári várban is építkezett (a nevét megőrkítő építési felirat elveszett), oda aprócska márgatabernákulum készült az ő címerével.⁹⁴

Különleges alkotás lehetett Beriszló Péter püspök síremléke, amelyből csak a főpap címerének fragmentumai kerültek elő.⁹⁵ Az 1520-ban, Jajca vára közelében elesett Beriszló Pétert székvárosában temették el, és egy későbbi, Verancsics Antalnak szóló levélből sejtjük, hogy a síremlék ívezettel záródó, fülkés emlékmű volt: a magyar nyelvű szöveg „sekrestye-

⁹⁰ TÓTH 1994. 337–340.; *Pannonia regia* 1994. 363–364. (VII-41. sz.) (MIKÓ ÁRPÁD) Vastag átfestése nem teszi lehetővé, hogy pontos képet alkothassunk magunknak a kvalitásáról; pár helyen lepattant róla a habarcstól sem mentes márványozás, és ott látszik, hogy formái élesen faragottak.

⁹¹ KOPPÁNY 1984. 200.; TÓTH 1994. 338–339.

⁹² TÓTH 1994. 339.

⁹³ HARIS Andrea: A pápai Corvin-ház építéstörténetének kérdőjelei. *Műemlékvédelmi Szemle*, 2. 1992/2. 49–60., 16–19. kép. A felirat itt tárnokmesternek mondja, így 1498 után kellett faragják.

⁹⁴ *Pest megye műemlékei*. I–II. Szerk. DERCSENYI Dezső. Budapest, Akadémiai, 1958. (Magyarország Műemléki Topográfiája, 5/1–2.) II. 621., 622. kép; FELD István–LÁSZLÓ Csaba: Gótikus és reneszánsz épületfaragványok a csővári és a solymári várból. *Művészettörténeti Értesítő*, 30. 1981. 81–86.; Schallaburg 1982, 655. (802. sz.) (BALOGH Jolán).

⁹⁵ NAGYBÁKAY Péter: Beriszló Péter veszprémi püspök címeres síköve. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 13. Veszprém, 1978. 113–132. A síremléknek a veszprémi székesegyház altemplomában látható rekonstrukcióját többen vitatták, lásd alább.

szabású bolt” fordulata akár olyan megoldást is körülírhatott, amilyen például a krakkói székesegyházban János Albert all’antica síremléke.⁹⁶ Hogy a Beriszló-síremlékhez mi tartozott a címeren kívül, persze nem tudhatni. Egy rozettás kazettás ívezetelem (rajta vöröses és sárgás márványozás nyoma, hasonló a kandeláberes töredékéhez)⁹⁷ éppúgy lehetett a része, mint akár a fentebb említett pilaszterdarab is. Beriszló Péter síremlékének készítéséről egyébként írásos adatunk is van: 1525-ben Statileo János örsi (felsőörsi) prépost készítette, és a káptalan hozzájárulása száz köből bor volt.⁹⁸ Statileónak jó érzéke lehetett síremlékek állításához: ő csináltatta – Szapolyai János király megbízásából – Hunyadi János (†1456) gyulafehérvári síremlékét is, 1533-ban.⁹⁹ Ekkor már erdélyi püspök volt; őt magát is Gyulafehérvárott temették el, 1542-ben.¹⁰⁰

8. kép. Ráskay-címer a veszprémi székesegyházban (másodlagos helyen), 16. század eleje.

A 16. század közepén – Buda és az ország közepének oszmán megszállása után – Veszprém is a frontvonalba került (1552-ben egy időre a törökök el is foglalták), s a káptalan a nyugati végekre volt kénytelen menekülni. Nemcsak kincstárukat vitték magukkal a kanonokok,¹⁰¹ hanem értékes könyvtárukat, szerkönyveiket is. A káptalan könyvtáráról viszonylag sok ismerettel rendelkezünk; rendelkezésünkre áll a kölcsönzésekről vezetett töredékes kimutatás is az 1482 és 1502 közötti időszakból.¹⁰² Ezekből sem ismerünk ma sokat,¹⁰³ a legdiszesebb éppen a kora reneszánsz idejéből való: Apáti Lukács missaléja. A megrendelő – egy időben Mátyás

⁹⁶ KOPPÁNY 1984. 198–200.; TÓTH 1994. 339.

⁹⁷ KOPPÁNY 1984. 199–200.; TÓTH 1994. 339.; *Pannonia regia* 1994. 363. (VII-42. sz.) (MIKÓ Árpád).

⁹⁸ A forrás: *A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1553*. Közzéteszi KREDICS László–MADARÁSZ Lajos–SOLYMOSI László. Veszprém, Veszprém Megyei Levéltár, 1997. 276. Beriszló Péter életéről: SOLYMOSI László: *A veszprémi szinodiális könyv*. In: *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*. Közzéteszi SOLYMOSI László. Budapest, Argumentum–Balassi, 1997. 15–17.

⁹⁹ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Hunyadi János (†1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei. In: *Történelem – kép* 2000. 297–299. (IV–16. sz.); RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Üzenet a kövön. A gyulafehérvári Hunyadi János-síremlék mint politikai manifesztum. In: Uő: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest, Balassi, 2012. 166–173.

¹⁰⁰ BALOGH 1943. 198., 251., 170. kép; ENTZ 1958. 140., 168.

¹⁰¹ MIKÓ Árpád: Bornemisza (Abstemius) Pál püspök végrendelete 1577-ből. Adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a gyulafehérvári egyház középkori kincseinek sorsához. *Művészettörténeti Értesítő*, 45. 1996. 205–209.

¹⁰² SOLYMOSI 1989. 77–119.

¹⁰³ Itt illenék megemlíteni az ifjabb Vitéz János veszprémi püspök Pontifikáléját (egy *Pontificale Romanum*ot), amely azonban befejezetlen, és valószínűleg soha nem jutott el Magyarországra. Ma a Biblioteca Apostolica Vaticanában őrzik (Cod. Ottob. Lat. 501). Ezt újabban a Corvina részének tekintik, mert Mátyás címerállata, a csőrében gyűrűt tartó holló többször is benne van (egyébként mindig illuzionisztikus kontextusban: lunetta sarkain, konzolon, terítőn), és a szöveg is tartalmaz utalást Mátyásra. A 1489 januárjában elkezdett kéziratnak sem a másolását, sem az illuminálását nem fejezték be. HOFFMANN 1929/1992. 135–139., 263–264.; BALOGH 1966. I. 542–543.; CSAPODI 1973. 444. (937. sz.); *Bibliotheca Hungarica* II. (1993.) 186. (2554. sz.); *Hunyadi Mátyás, a király* 2008. 424–426. (10.11. sz.) (Anna MELAGRANI–FARBAKY Péter).

király alkancellárja – korábban veszprémi kispóspost volt. 1463-ban távozott Egerbe, s immár egri nagypóspostként készítette a reprezentatív missalét a veszprémi Szent Mihály-székesegyház számára. A kódexet 1489-ben adományozta, hogy halála után „az égi seregek fejedelme járjon közbe lelke üdvéért”. A rendkívül gazdagon kifestett pergamenkódex biztosan eljutott a városba, mert 1494. július 22-én Kenesei János, a volt örkanonok átadta utódjának, Miletinci János custosnak.¹⁰⁴ Talán a kincstárral együtt kerülhetett Pozsonyba, ahonnét – a káptalani könyvtárból – Knauz Nándor közölte a kötet dedikációs feliratát 1870-ben. Hoffmann Edith még elhelyezte festőjét Francesco de Castello lthallico de Mediolano körében,¹⁰⁵ a két világháború között azonban az egykor 375 lapos kódex elpusztult, lapjai ismeretlen helyekre szóródtak szét, és ma csupán két – többlapos – töredéke lelhető fel Pozsonyban, az Archiv mesta Bratislavy, illetve a Múzeum mesta Bratislavy gyűjteményében.¹⁰⁶

4.3. Zágráb

A káptalanok közül az egyik legfontosabb a zágrábi műpártolása, már csak azért is, mert itt különösen sok emlék maradt ebből a korból, tárgyak és írott források is. A zágrábi püspökség székhelyét soha nem foglalták el az oszmánok, a város nem vált hadszínterré, és nem érintette a reformáció sem. Művészeti hagyatékának teljességével szinte egyedül áll a Magyar Királyság középkori püspökségei közül. A városban a 16. század elején jelentek meg nagyobb számban a reneszánsz művészeti alkotások. Korábban talán inkább szórványjelenség volt: Thuz Osvát birtokában is volt egy missale, amelyet Budán, Franciscus de Castello műhelyében illumináltak, s amelyet Kálmáncsehi Domonkos ajándékozhatott a püspöknek.¹⁰⁷

Thuz közvetlen utódja, Wémeri Zsigmond röviddel választása után meghalt (Budán maradt fenn vörösmárvány sírköve).¹⁰⁸ Thuz tényleges utódja, Szegedi Lukács (1500–1510) a kor jelentős mecénása volt.¹⁰⁹ Szegeden született, iskolázására, egyetemjárására nincs adatunk; a királyi udvar pénzügyi adminisztrációjában töltött be különböző tisztségeket, s emelkedett egyre magasabbra az egyházi ranglétrán.¹¹⁰ Már zágrábi püspökként építtetett kápolnát szülő-

¹⁰⁴ SOLYMOSI 1989. 89–90., 99.

¹⁰⁵ HOFFMANN Edith: Franciscus de Castello lthallico de Mediolano és szerepe a budai könyvfestő műhelyben. *Magyar Művészet*, 9. 1933. 42–48.

¹⁰⁶ SOPKO 1986. 63–65. (490. sz.); Dušan BURAN–Juraj ŠEDIVÝ: Listiny a knižné maliarstvo na sklonku stredoveku. In: *Gotika* 2003. 521–523.; katalógustétel: 792–793. (6.1.27. sz.), képek: 522–523. (472. és 473. sz.); *Renesancia* 2009. 26–27. (1.3. 9–3.16. sz.) (Zuzana LUDIKOVÁ–Monika ŠURDOVÁ).

¹⁰⁷ Zágráb, Riznica Katedrale, RK 355. RÖMER Flóris: Középkori miniature-ök és a Corvinának egy eddig ismeretlen maradványa. *Archaeologiai Értesítő*, 2. 1870. 278–279.; HOFFMANN 1929/1992. 119–120., 260.; KNIEWALD Károly: Kálmáncsehi Domonkos zágrábi misekönyve. *Magyar Könyvszemle*, 67. 1943. 1–15.; *Riznica* 1987. 96, 224. (17K. sz.); PELC 2007. 547–548.

¹⁰⁸ MIKÓ 1986. 99.

¹⁰⁹ Összefoglalóan: Árpád MIKÓ: Lukács Szegedi, the bishop of Zagreb and the arts. Paths of the all'antica style in the Kingdom of Hungary in the early 16th century. In: *Bonum ut pulchrum* 2010. 443–456.

¹¹⁰ JUHÁSZ Kálmán: *A csanádi püspökség története, 5 (1434–1500)*. Makó, Szent Gellért Nyomda Szeged, 1947. (Csanád vármegyei Könyvtár, 42.) 81/12., 82/29.; KUBINYI András: A kincstári személyzet a 15. század második felében. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 12. Budapest, 1957. 31., 41/96.; BÖNIS 1971. 335–336.; Andrija LUKINOVIC: Luka Baratin. In: *Zagrebački biskupi i nadpiskupi*. Zagreb, 1995. 223–227.; Soós Ferenc: *Magyarország kincstartói, 1340–1540*. [Budapest,] 1999. 47–48., 49–50., 52. – Járt-e Szegedi Lukács Itáliában, nagy kérdés; ez egyben névhasználatát is érinti. Borovszky Samu ugyanis feltételelesen azzal a Baratin Lukáccsal azonosította, aki Rómában beiratkozott a Szentlélek Társulatba (BOROVSZKY Samu: Szegedi Baratin Lukács zágrábi püspök, 1500–1510. *Századok*, 34. 1900. 831–834.). Ezt a feltételezést később többen elfogadták. Bálint Sándor az összes szegedi Baratint idekapcsolta; Baratin Márton a bécsi egyetemre járt (BALINT Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Budapest, Akadémiai, 1975. [Humanizmus és Reformáció, 5.] 44., 80.). A horvát kutatás Luca Baratinként ismerte sokáig (így Andela Horvat, Diana Vukičević-Samaržija is); legutóbb Milan Pelc

városa, Szeged plébániatemplomának oldalánál.¹¹¹ Antikizáló ötvöstárgyai voltak – egy szenteltvíztartó és egy pacifikálé maradt ránk –, pásztorbotjának felépítése gótikus, de szintén vannak all’antica részletei.¹¹² A nagyméretű, aranyozott ezüst szenteltvíztartó különösen szép darab, gazdagon profilált talpát all’antica építészeti tagozatok díszítik, a püspök gravírozott címereit felváltva gyümölcskoszorú vagy astragalos-sor veszi körül.¹¹³ A pacifikálé talapzatán klasszikus tagozatok futnak: tojás- és levélsorok; fogóját all’antica konzolt idéző formára alakították ki.¹¹⁴

Töredékesen fennmaradt vörösmárvány síremléke a legszebb reneszánsz emlékek közé tartozik: a szinte teljesen épen maradt arc jó szobrászi munka.¹¹⁵ A sírkő típusa a főpapi sírkövek hagyományát követi, keretének ornamentikája pedig szorosan kapcsolódik a korabeli esztergomi vörösmárvány faragványokhoz. Nem véletlenül; a kő anyagvizsgálata ugyanis kimutatta esztergomi (grecsei) eredetét. A sírkő töredékes szignatúrája alapján valószínű, hogy mestere ugyanaz a Giovanni Fiorentino volt, aki Esztergomban működött, s onnét szállított faragványokat olykor hihetetlen távolságokra is (Gniezno, Włocławek, a szilágysági Menyő).¹¹⁶ Lukács püspök idejében készült az a szép, itáliai reneszánsz és északi elemeket vegyítő oltárkép is, amely a megfeszített Krisztust ábrázolja, a kereszt alatt jobbról Máriával, Szent Jánossal és Mária Magdolnával, a másik

9. kép. Szent István király megkoronázása. Fametszet a *Breviarium Zagradiense*-ben, 1505. Róma, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barberini C. I. 33. fol. 422v.

Szegedi Lukácsként tárgyalta (PELC 2007. 537). A Baratin Lukáccsal való azonosítást Kubinyi András cáfolta meg (KUBINYI András: A kincstári személyzet a 15. század második felében. In: *Tanulmányok Budapest múltjából*. 12. Budapest, 1957. 41/96–101.); maga a püspök *Luca de Zege*dként írta a nevét (BÓNIS 1971. 232/69).

¹¹¹ REIZNER János: *Szeged története*. I. Szeged, 1899. 282., ua. III. Szeged, 1900. 5., 7., 410.; ua. IV. Szeged, 1900. 90–92., 261.; BÁLINT Sándor: *Szeged városa*. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1959. 25., 27.

¹¹² ZÁGRÁB, Riznica Katedrale, ltsz.: 118. *Riznica* 1987. 186. (19M. sz.); DOBRONIĆ 1994. 66–62.; PELC 2007. 441.

¹¹³ ZÁGRÁB, Riznica Katedrale, ltsz.: 125. *Riznica* 1987. 188. (39M. sz.); HORVAT 1975. 45.; DOBRONIĆ 1994. 66–69.; PELC 2007. 439.

¹¹⁴ ZÁGRÁB, Riznica Katedrale, ltsz.: 180. *Riznica* 1987. 185–186. (18M. sz.); DOBRONIĆ 1994. 66–70.

¹¹⁵ ZÁGRÁB, Povijesni muzej Hrvatske, ltsz.: 6732. Miroko VALENTIĆ: *Kameni spomenici Hrvatske, Zagreb Povijesni muzej Hrvatske*. Zagreb, 1969. 31.; HORVAT 1975. 40–45.; *Riznica* 1987. 58. (25S. sz.); DOBRONIĆ 1994. 74–75.; PELC 2007. 315–317.

¹¹⁶ HORVAT 1975. 41–44.; MIKÓ Árpád: *Riznica Zagrebačke katedrale*. Zagreb, Muzejski prostor 1983. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 33. 1984. 189. A sírkőből Milan Pelc juttatott el mintát Budapestre, Lövei Pálhoz, aki elemezte az összetételét. A vizsgálatok eredményeként ma már biztosak lehetünk abban, hogy Szegedi Lukács sírkövének anyaga grecsei vörösmárvány. Lásd Milan PELC: Ugarske kiparske radionice i renesansa u severnoj Hrvatskoj. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30. 2006. 67–80.

10. kép. Patrona Hungariae a magyar szent királyokkal. Fametszet a *Missale Zagrabienense*-ben, 1511.
Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, RMK III. 176 (1. péld. „A” variáns), fol. 1r.

oldalon pedig a három magyar szent király alakjával.¹¹⁷ Ennek mesterét helyben is megbízták a munkával.

A magyar szent királyok kultusza ekkoriban különösen fontossá vált a városban. Az 1505-ben Velencében nyomtatott *Breviarium Zagrabienae*¹¹⁸ illusztrációi között például szerepel Szent István király koronázása, ami a téma egyedülálló ábrázolása a középkorban, s amit a szent király a székesegyház tituláris szentjeként érdemelt ki (9. kép).¹¹⁹ A szintén még Lukács püspök idejében kezdeményezett, de csak halála után, 1511-ben, Velencében megjelent *Missale Zagrabienae* címlapjának hátára nem kevésbé különleges képet, egy egész oldalas *Patrona Hungariae*-ábrázolást nyomtattak: a *sacra conversazione* szereplői a Madonna és az őt körülvevő magyar szent királyok (10. kép).¹²⁰ Feliratok értelmezik az ábrázolást: Mária *Hungaria* védelmezőjeként jelenik meg; Szent Imre – akinek szereplését, úgy látszik, itt külön meg kellett indokolni – mint Szlavónia hercege szerepel. Ez a missale a leggazdagabban díszített a középkori magyarországi nyomtatott szerkönyvek között; olykor kifestett, vagy vörös bársonyba kötött, veretekkel díszített példányai a 16. század második felében több főpap – például Oláh Miklós,¹²¹ Chereödy János,¹²² Kuthassy János¹²³ és Monoszlói András¹²⁴ – könyvei között is ott voltak.

Szegedi Lukács halála után a jól jövedelmező püspökségre – adminisztrátorként – maga Bakócz Tamás tette rá a kezét. Később unokaöccseit választotta püspökké, először Erdődi Jánost, majd Erdődi Simont. Erdődi Simonnak is maradtak reneszánsz ötvöstárgyai a székesegyház kincstárában: egy füstölő a hozzá tartozó naviculával.¹²⁵ A szép ötvösmunkán mitológiai figurák, tritonok tartják az Erdődi-címereket. Nem tudjuk, hogy az unokaöccsök közül melyik nevéhez kapcsolható a *Bakócz-graduále* megrendelése és György topusztkői apát és rozsonyi püspök – az előző század végén Zágrábban félbemaradt – missaléjának befejeztetése Budán, az úgynevezett Bakócz-monogramista műhelyében.¹²⁶

¹¹⁷ A képet ma a zágrábi érseki palotában őrzik. HORVAT 1975. 72–73., 61. kép; DIANA VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA: Umjetnost renesanse. In: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadpiskupije, 1094–1994*. Zagreb, Muzejsko-galerijski centar, Institut za povijest umjetnosti, Zagrebačka nadpiskupija, 1994. 176–177.; DOBRONIĆ 1994. 59–61.; PELC 2007. 536–537.

¹¹⁸ RMK III. 133. *Régi Magyar Könyvtár, III. Pótlások, 5. füzet*. BORSA Gedeon irányításával összeállította DÖRNYEI Sándor és SZÁLKA Irma. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996. 263. (Függelék. A budai könyvtárak kiadványai, 1480–1525, 21. sz.)

¹¹⁹ MIKÓ Árpád: A szentképek ábrázolása. A magyar szent királyok ábrázolásai a zágrábi egyházmegye liturgikus nyomtatványaiban (1505–1525). *Ars Hungarica*, 25. 1997. 133–135.

¹²⁰ RMK III. 176. („A” variáns). Nem került minden példányba bele ez a metszet, lásd HUBAY 1938. 53–55. (16. sz.). Legújabbban: *Európa színpadán* 2009. 80–81. (MAROSI Ernő).

¹²¹ Oláh Miklós példánya: Győr, Egyházmegyei Könyvtár, jelz.: R. V. 35. VÁSÁRHELYI 1980. 337., 344.

¹²² Chereödy János példánya: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Inc. XVI. I. 143. *Bibliotheca Hungarica*, I. (1988) 341. (1258. sz.); *A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Szent Imre 1000 éve című kiállításának katalógusa*. Szerk. KERNY Terézia. Székesfehérvár, 2008. DVD-ROM, 46. kat. sz. (MIKÓ Árpád).

¹²³ Kuthassy János példánya: Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Inc. XVI. I. 144. *Bibliotheca Hungarica*, I. (1988) 341. (1259. sz.). Kötése fatáblára kasírozott, lelógó vörösbársony; a vereteknek csak lenyomataik vannak meg. A *Patrona Hungariae*-metszet színezetlen.

¹²⁴ Monoszlói András példánya: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára, jelz.: RMK III 176. MIKÓ Árpád: *Riznica Zagrebačke katedrale*. Zagreb, Muzejski prostor, 1983. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 33. 1984. 193. Monoszlói András valószínűleg ezt a könyvét hagyta a pozsonyi káptalanra, lásd *Magyarországi magánkönyvtárak, I. 1533–1657*. Sajtó alá rendezte VARGA András. Budapest–Szeged, 1986. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13.) 90. (Fenti adattár 17 kötetet azonosított Monoszlói könyvtárából, ezt a *Missale Zagrabienae*t azonban nem regisztrálta.)

¹²⁵ *Riznica* 1987. 188 (38M. sz.); DOBRONIĆ 1994. 103.; PELC 2007. 437., 439.

¹²⁶ Lásd a 205–206. jegyzetet!

A kanonokok közül Marocsai János (Johannes de Marocha) lehetett a legjelentősebb mecénás. A zágrábi székesegyházban testvérének, az 1495-ben elhunyt Marocsai Balázs (Blasius de Marocha) kemléki főesperesnek és saját magának közös síremléket állíttatott, amelyre humanista kapitálissal vésték fel a síratot.¹²⁷ A sírlap csak töredékesen maradt fenn; a figura lába alatt helyezték el a feliratos táblát, a városban gyakori szokás szerint.¹²⁸ Blasius Itáliában járt egyetemre, Padovában szerezte kánonjogi doktorátusát.¹²⁹ Voltak-e Marocsai Jánosnak, a goricaei főesperesnek budai kapcsolatai? Nem tudjuk, de lehettek.¹³⁰ Mindenesetre Marocsai János a Budán működő Johannes Nicze Florentinusszal készítette el 1507-ben a zágrábi székesegyház Szent László-kápolnájának egyik stallumát.¹³¹ Dívatot teremthetett vele (ha ez volt az első): bár épp ez a pad nincs már meg, a katedrálisban ma is több Jagelló-kori reneszánsz stallum áll.¹³² A legszebbiken – ez 1520-ban készült – antikva betűs felirat hirdeti a megrendelő, Gerzencei László kanonok és – igazi újdonságként – az alkotók dicsőségét: „Opus factum ad laudem S. Emerici ducis per venerabilem dominum magistrum Ladislaum canonicum Ecclesiae Zagradiensis. Arte et ingenio magistri Petri pictoris et sculptor Nicolaique carpentarii” (Ezt a művet Szent Imre herceg dicséretére a tisztelendő László kanonok úr csináltatta. Péter festő és szobrász, Miklós asztalos mesterségbeli tudásával és tehetségével).¹³³ A humanista indíttatású szöveg szerint tehát *ars* és *ingenium* kellett a mű megvalósításához: a reneszánsz művészetelmélet cicerói és ovidiusi eredetű alapfogalmait fedték ezek a szavak; már Janus Pannonius is ezeket verselte meg Andrea Mantegna képéről annak idején.¹³⁴ A feliratot maga a megrendelő, Gerzencei László fogalmazhatta. Ez nemcsak személyes műveltségéről tanúskodik, hanem arról is, hogy a művészet bizonyos elméleti kérdéseinek volt értő közönsége a káptalanban. A liturgikus könyvek kiadása komoly filológiai felkészültséget igényelt¹³⁵ – 1503-ban a breviáriumot adták ki, 1511-ben a missalét, 1525-ben a diurnalét –, és valamennyit gazdagon illusztrálták is.¹³⁶ Erdődi Simon püspök Mohács után Szapolyai János pártjára állt; környezetében kezdte pályáját Sylvester János,¹³⁷ aki később, 1543-ban, elkészítette és megjelentette az első magyar nyelvű Újszövetség-fordítást Sárváron,¹³⁸ Nádasdy Tamás birtokán.

¹²⁷ Ivan Krst. TKALČIĆ: *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*, 2. Zagreb, 1895. 532.

¹²⁸ HORVAT 1975. 41., 24. kép; DOBRONIĆ 1994. 36–38.; PELC 2007. 341.

¹²⁹ *A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai (1264–1864)*. Gyűjtötte és közrebocsátja VERESS Endre. (Matricula et acta Hungarorum in Universitatibus Italiae studentium, I.) Budapest, Stephaneum Nyomda, 1915. 13.; *Olasz egyetemeken járt Magyarországi tanulók anyakönyve és iratai, 1221–1864*. Kiadja: VERESS Endre. Budapest, MTA, 1941. (Olaszországi Magyar Emlékek, III.) 161–162.

¹³⁰ Egy bizonyos Marocsai Ferenc (†1514) kúriai jegyzőként, majd nádori és személynöki protonotáriusként működött ugyanebben az időben, bár nem tudjuk, volt-e közük egymáshoz. BÓNIS 1971. 360–361.

¹³¹ PELC 2007. 401.

¹³² DOBRONIĆ 1994. 46–52.; PELC 2007. 400–404.

¹³³ HORVAT 1975. 41–44.; VUKIČEVIĆ–SAMARŽIJA 1988–1989. 209.; DOBRONIĆ 1994. 50–52.; PELC 2007. 401–404.

¹³⁴ RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Andrea Mantegna és Janus Pannonius. In: Uő: *Kutak. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest, Balassi, 2012. 70–93.

¹³⁵ TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik.” Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Budapest, Akadémiai, 1984. (Irodalomtudomány és Kritika) 75–80., 174–175.

¹³⁶ MIKÓ Árpád: A szentképek áruháza. A magyar szent királyok ábrázolásai a zágrábi egyházmegye liturgikus nyomtatványai (1505–1525). *Ars Hungarica*, 25. 1997. 133–144.

¹³⁷ BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1958. 17., 58.

¹³⁸ RMNy 49.

4.4. Várad

A váradi püspök éppúgy a kalocsai érsek suffraganeusa volt, mint a zágrábi; az egyházmege a leggazdagabbak közé tartozott Magyarországon. Várad késő középkori székesegyháza, püspöki palotája többszörösen elpusztult. 1557-ben a protestáns erdélyi rendek szekularizálták a káptalant,¹³⁹ a 16. század végi ostromok során elpusztult szinte minden középkori épület, a következő században pedig Bethlen Gábor fejedelem hordatta el a maradványokat, amikor saját grandiózus, ötszögű palotájának emeltetésébe fogott a reneszánsz vár mértani közepén.¹⁴⁰ A 19. század végi ásatások során felbukkant kőfaragványok egy része eltűnt, lappang, a 20. század végi feltárások pedig nem hoztak döntő fordulatot.¹⁴¹ A legutóbbi időben (jelenleg, 2015-ben is) folyó ásatás minden eddiginél világosabb képet ad a középkori székesegyházról és a hozzá kapcsolódó épületekről.¹⁴²

Nem lehetetlen, hogy már a 15. században megjelentek itt is all'antica nyílászerek, budai importként. Filipecz János püspök váradi építkezéseiről Pietro Ransano is megemlékezett, s talán egy nagyméretű vörösmárvány ablakkeret töredékei ebből származnak (1490-ig).¹⁴³ Az bizonyos, hogy az a két – jelenleg sajnos lappangó – baluszterpillér, amelyek dekorációja ugyanolyan könnyeden lebegő növényi indákból állt, mint amilyenek a Bakócz-kápolna csegelyein vagy Szatmári György tabernákulumán láthatók, Thurzó Zsigmond püspökségének idejére tehető (1506–1512).¹⁴⁴ Ő halotti kápolnát is alapított itt, amelyből megmaradt egyszerű vonalú, antikizáló sírköve.¹⁴⁵ Perényi Ferencnek fennmaradt a pásztorbotja, antikizáló tagozatokkal,¹⁴⁶ és ismerjük nyomtatott missaléját is,¹⁴⁷ amelynek gazdag miniatűrdisze a Jagelló-kor valamennyi stílusirányzatát felvonultatta a németalföldi virágtövektől egészen az észak-itáliai akantuszindákig és gyümölcscharangokig.

4.5. Gyulafehérvár

Erdélyben, a gyulafehérvári püspöki székhelyen a reneszánsz sorsa hasonló módon alakult, mint másutt; bár némi késedelem mutatkozik. Az első nemzedék, vingárti Geréb László – Mátyás király unokaöccse – érdeklődéséről az antik módra készült művek iránt egyedül gyalui várából előkerült címerkőve tanúskodik, amelyen két mezítelen puttó tartotta a püspök címerét.¹⁴⁸ Bachkay Miklós püspök dévai címere helyi adaptációja az all'antica címerkőveknek:

¹³⁹ MIKÓ–MOLNÁR 2003. 303–318.

¹⁴⁰ Monográfiája: BALOGH 1982.

¹⁴¹ *Váradi kőtöredékek* 1989; *Cetatea Oradea. Monografia arheologică, vol. I. Zona palatului episcopal*. Szerk. Adrian Andrei RUSU. Oradea, 2002.

¹⁴² Az eredmények zöme egyelőre publikálatlan. Előadást tartott róluk Emódi Tamás 2015-ben Budapesten, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat szervezésében. Porsztner Kittinek itt is szeretném megköszönni, hogy a hitelesítő ásatással és a helyreállítással megismertetett (2015 őszén).

¹⁴³ MIKÓ Árpád: *Reneszánsz paloták a váradi várban*. In: *Váradi kőtöredékek* 1989. 100–102., 135–138. (150. sz.)

¹⁴⁴ *Váradi kőtöredékek* 1989. 109–111. (121–122. sz.).

¹⁴⁵ Nagyvárad, barokk székesegyház (másodlagos helyen, belül, az oldalkapunál). BALOGH 1982. I. 34–35., 91. kép, II. 284–285.; MIKÓ 1986. 101., 70. kép; *Váradi kőtöredékek* 1989. 171., 186–187. (196. sz.) (LÓVEI Pál).

¹⁴⁶ Nyitra, székesegyházi kincstár. BALOGH 1982. I. 37., 96. kép, II. 302.; *Katedrála sv. Emmeráma v Nitre*. Nitra, 2006. 39.

¹⁴⁷ Lappang; egykor Győr, Székesegyházi Kincstár és Könyvtár. Schallaburg 1982. 547. (601. sz.), 54–56. kép (Elisabeth SOLTÉSZ). Részletesen, dokumentatív szándékkal is: MIKÓ Árpád: Perényi Ferenc váradi püspök eltűnt missaléja. *Művészettörténeti Értesítő*, 61. 2012. 291–311. A váradi könyvkultúráról legújabban: KRISTÓF Ilona: *Egyházi közélet a középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs, Pécsi Tudományért Kulturális Egyesület, 2014. 160. Szakirodalmi ismeretei elég hézagosak. A Perényi Missaléről nem tudja, hogy rég eltűnt.

¹⁴⁸ BALOGH 1943. 183., 230–232.; BALOGH 1985. 262–263.; KOVÁCS 2003. 134.

11. kép. Az 1498-ban, Velencében nyomtatott *Missale Strigoniense* címlapja Megyericsei János kolozsi főesperes dedikációs feliratával, 1505. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Incun. XV. I. 141.

a Szent Mihály-rend láncá koszorúként lebeg a címerpajzs körül,¹⁴⁹ egy Bachkay-címer töredékei előkerültek a székesegyházban is.¹⁵⁰ Színvonaluk meglehetősen gyenge.

Geréb környezetéhez tartozott Megyericsei János kolozsi főesperes, a humanista költő, Janus Pannonius és Garázda Péter rokona, és – maga állította sírkövének felirata szerint – Janusszal és Garázdával együtt a Múzsák harmadik tanítványa az Ister partjainál.¹⁵¹ Megyericsei a római feliratok egyik legjelentősebb gyűjtője volt a Jagelló-kori Magyarországon; a daciai epigráfiai kutatások vele kezdődtek el.¹⁵² Epigráfiai műveltsége sírkövén is tükröződött – szokatlanul hosszú volt rajta a vers. A gyulafehérvári székesegyház 1531. évi leltára nyilvántartotta kelyhét és arannyal átszőtt miseruháját.¹⁵³ Budán Antonio Bini firenzei kereskedőtől ötvösműveket, egy nagyobb és egy kisebb zománcos csészét (*scutella*), valamint Madonna-képet vásárolt.¹⁵⁴ Ma is megvan (Esztergomban) az a misekönyve, amelyet a gyulafehérvári székesegyház Szent András-oltárának adományozott: az 1498-ban Velencében kiadott *Missale Strigoniense* címlapjára a *divus Andreas*nak szóló dedikációs feliratot végig humanista kapitálissal írta be (11. kép).¹⁵⁵ Gyulafehérvárott háza falába, a vár mellett húzódó kertjébe római köveket falaztatott be, s a Szent András-oltárhoz tartozó malom hal-

¹⁴⁹ BALOGH 1943. 169–170., 222., 61. kép; MIKÓ 1986. 97., 55. kép.

¹⁵⁰ A kőfaragvány töredékeit 1984-ben a gyulafehérvári (akkor még) püspöki palota udvarán láttam a földön heverni. Később már nem találkoztam velük; valószínűleg elpusztultak, esetleg lappanganak. A címer töredékeit a székesegyház helyreállítása során találták: MIKÓ 1986. 104/3. jegyzet. Vö. BAGYUJ Lajos: A gyulafehérvári székesegyház restaurálása. *Építés-Építészettudomány*, 15. 1983. 23. (talán ezekkel azonosak: 82., 82.a, 93. sz.).

¹⁵¹ MIKÓ Árpád: Két világ határán. Janus Pannonius, Garázda Péter és Megyericsei János síremlékei. *Ars Hungarica*, 11. 1983. 53–56. Legújabbban, a korábbi adatokat átértelmezve és újabbakkal kiegészítve Ritoókné Szalay Ágnes előadása 2015. november 25-én az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében: »Tres fuimus clari cognato e sanguine vates.« Janus Pannonius kéziratjai Gyulafehérvárott.

¹⁵² V. KOVÁCS Sándor: A Pieridák harmadik dicsősége. (Megyericsei János neoplatonikus költészete.) In: Uő: *Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. Budapest, Magvető, 1987. 384–395.; LAKATOS Bálint: Egy 16. századi humanista, Megyericsei János feliratgyűjtései. In: *FENEZIA. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Szerk. HORVÁTH László–LACZKÓ Krisztina–MAYER Gyula–TAKÁCS László. Budapest, Typotex, 2004. 737–748.; VEKOV Károly: A kolozsvári egyházak humanista törekvései. In: *A reneszánsz Kolozsvár*. Összeáll. KOVÁCS András. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2008. 167–168., 170–172.

¹⁵³ ENTZ 1958. 216. (kehely), 218. (miseruha).

¹⁵⁴ BALOGH 1943. 194.

¹⁵⁵ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Inc. XV. 1. 141. A címlap képét közli: MIKÓ Árpád: Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek. Hasonmás kiadás és újabb adatok. Szerkesztette WEHL Tünde. Budapest, 1992. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 44. 1995. 145–146., 4. kép.

tartóját is római szarkofágból alakíttatta ki.¹⁵⁶ Gyűrűspecsétje kvalitásos antik gemma volt (a kezében kardot tartó Théseus figurájával);¹⁵⁷ s bár a gemmák gyűrűbe foglalása a korban általános, ebben az esetben feltűnő a metszés kitűnő színvonala.

Több kanonoknak volt hasonló a műveltsége, és igazi humanista kört alkothattak.¹⁵⁸ Budai Udalik, az őrkanonok szép gyűjteményt mondhatott magáénak ötvöstárgyakból. Másfél évtizeddel ezelőtt sikerült azonosítani közülük – a nyitrai székesegyház kincstárában – antik és bizánci pénzekkel kirakott kelyhét, amely a később nagy divattá lett pogánypénzes edények legkorábbi darabjai közé tartozik Európában is.¹⁵⁹ A kehely biztosan Erdélyben készült; Evelin Wetternek sikerült párhuzamait megtalálnia Medgyesen és Ecelen.¹⁶⁰ Udalik jól ismerte Janus Pannonius verseit; a Gyulafehérvárott kibontakozó Janus-Démostenész- és Plutarkhos-fordításainak bolognai kiadását 1522-ben.¹⁶¹ Az Erasmus *Adagiáját* többnyire gonoszkodó glosszák-kal kísérő Pelei Tamás, az ózdi főesperes is nagyra becsülte őt,¹⁶² és aligha véletlenül tette fel címerét kápolnája nyugati ajtaja fölé Lázói János, a telegdi főesperes.

E különös, keresztény és antik-pogány elemeket szinkretizáló szellemi környezet áll e kör – és az erdélyi kora reneszánsz – legjelentősebb emléke, Lázói János kápolnája mögött is. Építtetője, Lázói János telegdi főesperes még az előző nemzedékhez tartozott. Mélyen vallásos ember lévén, zárandoklatot tett a Szentföldre (1483–1484), ahová Velencén keresztül jutott el. 1489-ben kapott címereslevelet Mátyás királytól. 1500-ban, a szentévből talán Rómában járt; élete utolsó éveiben ide is tért vissza mint magyar gyóntató; a Santo Stefano Rotondóban temették el.¹⁶³

1512-ben készült el – a korábbi, románkori előcsarnok felhasználásával – a gyulafehérvári székesegyház északi oldalánál álló kápolnája.¹⁶⁴ Az építmény hálóboltzata késő gótikus

¹⁵⁶ KOVÁCS András: Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár középkori és koraújkori helyrajzához. In: *Szamosközy István: Analecta lapidum...*, 1593. *Inscriptiones Romanae...*, 1598. Sajtó alá rendezte BALÁZS Mihály–MONOK István. Szeged, Scriptum, 1992. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 33.) 32.

¹⁵⁷ GESZTELYI Tamás–RÁCZ György: *Antik gemmapecsétek a középkori Magyarországon*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006. (AFAOA, XIX.) 101–102. (57. sz.), 57. kép.

¹⁵⁸ BALOGH 1943. 51–52., 58–62., 64–66., 69–70.; Károly VEKOV: *Locul de adeverire din Alba-Iulia (secolele XIII–XVI)*. Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Gloria, 2003. 333–351.

¹⁵⁹ MIKÓ Árpád: „Pogánypénzes” kehely a 16. század elejéről. Budai Udalricus gyulafehérvári kanonok kelyhe a nyitrai székesegyház kincstárában? *Ars Decorativa*, 13. Budapest, 1993. 137–140.; WETTER 2003. 535. A kehely pénzeit meghatározta: Eva KOLNÍKOVÁ: Mince vo výzdobe nitrianskeho liturgického kalicha. *Pamiatky a múzeá*, 50. 2002/3. 52–57. Kolníková figyelmét sajnos elkerülte, hogy kinek is volt a tulajdonában eredetileg a kehely, és hogyan került Nyítrára. Legújabbban, a provenienciá regisztrálásával: Veronika OLBERTOVIÁ: Diecézne múzeum nitrianskeho biskupstva. In: *Kolíška kresťanstva na Slovensku* 2011. 451–453.

¹⁶⁰ WETTER 2011. 58–59., 251. (26. sz.)

¹⁶¹ ERNUSZT 1939. 33.; KELÉNYI B. 1940. 46–47.; BALOGH 1943. 201–202.

¹⁶² KELÉNYI B. 1940. 47., 72.

¹⁶³ BALOGH 1943. 189–191.; V. KOVÁCS Sándor: Egy epigramma-költő a Jagelló-korban. (Lászlai János latin versei.) In: *Uő: Eszmetörténet és régi magyar irodalom. Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 1987. 396–427.; *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény. I. Humanizmus*. Szerk. ÁCS Pál–JANKOVICS József–KÖSZEGHY Péter. Budapest, Balassi, 1998. 407–409.; Florio BANFI: *Magyar emlékek Itáliában*. Bővített, átdolgozott kiadás. Szerk. KOVÁCS Zsuzsa–SÁRKÖZY Péter. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Olasz Tanszék, 2005. 238–239.

¹⁶⁴ BUNYITAI Vince: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista*. Budapest, 1893; BALOGH 1943. 60–62., 189–191., 233–241., 77–99. kép; ENTZ 1958. 117–120., 155–159. kép; ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 163–164.; KOVÁCS 2003. 9.; SARKADI Márton: A gyulafehérvári székesegyház és érseki palota 1999–2002 között végzett helyreállítási munkáinak tanulságai. *Műemlékvédelmi Szemle*, 13. 2003/1. 53–55., 12–13. kép; HALMOS Balázs: A gyulafehérvári székesegyház Lázói-kápolnája. In: *Reneszánsz látványtár* 2009. 369–389.; SARKADI 2010. 61.

stílusú, és egész struktúrája alapján aligha lehetne all'antica műnek tekinteni, ám dekoratív faragványai antikizálnak. Rajzos karakterű külső homlokzatát szinte quattrocento módra tagolják a pilaszterek és párkányok, emiatt kereste korábban a kutatás az épület tervének lombard eredetét. Bár elképzelhető, hogy a gótikus stílusban gyakorlott mestereknek így sikerült alkalmazkodniuk a megrendelő antikizáló törekvéseihez, az nem tételezhető fel, hogy ezek helyiek lettek volna, mivel a magyar szenteket összekeverték.¹⁶⁵

A sarokpillérek lábazatát borító figurális domborműveken egymást váltják a szent témák és a pogány mitológia lényei: Mózes a Sínai-hegyen, Judit és Holofernés, Hercules a lernai hidrával, vagy egy szatír figurája, a pillérek kannelúrák törzséhez vázán álló szirének ta-

12. kép. A Lázói-kápolna bejárata fölötti mező Geréb László püspök címerével, 1512.

Gipszmásolat, 1900 körül; Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

padnak; a pilléreket kagylós záródású baldachinnal koronázott szoborfülkék szakítják meg. A homlokzat legfontosabb – a kapu fölötti lapos fülkében és a sarokpillérekben állt – szobrai elpusztultak. A teljes ikonográfiai program megfejtésére nem sok lehetőség kínálkozott. Kovács András felismerése azonban lényegesen közelebb vitt bennünket a kápolna eredeti programjának megértéséhez.¹⁶⁶ Valószínű, hogy a bejárat fölötti, feltűnően lapos fülkébe a Veronika kendőjének képét helyezték el, amely az Urbs egyik fő ereklyéje volt a *Sacco di Roma* (1527) előtt. A fülkét keretező pilaszterek fejezetein a két büszte Róma két fő szentjét, Szent Pétert és Szent Pált ábrázolja, az ajtó fölé Krisztus-arcot illesztettek. A kápolna a Lázóinak oly kedves Rómát idézte meg Gyulafehérvárra, belefoglalva mindazokat a személyeket, akik az építetőnek fontosak voltak, megkísérelve ekként is résztetni őket a kegyes zárandoklataiból fakadó, mennyei kedvezményekben.

¹⁶⁵ Kovács András figyelmeztett erre a lehetőségre disszertációm opponenseként: *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 178.

¹⁶⁶ Kovács András: Középkori erdélyi zárandokok. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új Sorozat VI–VII. (XVI–XVII.) kötet. 2011–2012. Kolozsvár, 2013. 212–213.

A kápolna faragványai helyi, igen rossz megtartású kőből készültek, csupán a főkapu fölött, az angyalok tartotta, koszorús Geréb-címer van vörösmárványból, betétként a domborműbe illesztve (12. kép). A belső térből az eredeti berendezés természetesen hiányzik, egyedül a székesegyházba nyíló kapu kőkerete maradt meg. Több méter magasra, csaknem a boltozatig felnyúló, kéesszürke kőből faragott all'antica építmény ez; a gazdagon tagolt koronázópárkány fölötti fülkében a Madonna előtt térdel a donátor. Nem hallgathatjuk el, hogy a figurák kivitelezése gyarló, alkotójuk egyszerű kőfaragó volt, akinek az ornamentika volt az erőssége.¹⁶⁷

Az épületet körös-körül antikva betűkkel vésett disztichonok „szólaltatják meg”, Lázói János versei. A szövegek részben a szobrokra, részben pedig a címerekre vonatkoznak, a keresztény-pogány szinkretizmust – Szent Péter az Olympos öre – szó szerint is kimondva. A verseken kívül a sok – az ajtók fölött, belül a boltozaton látható – címer szerepeltetése feltűnő még: a retrospektív címerek (Mátyás királyé, Geréb László püspöké) mellett az aktuális uralkodói, illetve pápai címerek (II. Ulászló, X. Leó pápa), az erdélyi vezető rétegé (Barlabássy Lénárd alvajda), valamint a gyulafehérvári kanonokoké is megjelenik. A főpárkány címersora elpusztult; zömüket Várady József rajza őrizte meg, kettőnek a csonkját nemrég sikerült megtalálni a szomszédos, valamivel később ideépült Szent Anna-kápolna padlásán.

A Szent Anna-kápolnát¹⁶⁸ a Padovában és Bolognában egyetemre járt püspök (1514–1524), Várday Ferenc alapította.¹⁶⁹ A két boltszakasznyi épület kívül-belül, minden ízében zavarba ejtően hasonlít a románkori székesegyházhoz, úgyszólván csak a külső főpárkány humanista kapitálissal vésett dedikációs felirata antikizálja.¹⁷⁰ Nemcsak a szerkezeti elemek – a bordás keresztboltozat, a pillérek –, hanem a lábazatok és a fejezetek is a 13. századi formákat imitálják.¹⁷¹ Hasonló archaizálás figyelhető meg a nyugati karzatra vezető, Várday-címeres törpepillérekkel tagolt reneszánsz lépcső melletti félpilléreken is, amelyeket a lépcső építésekor elvágtak, s az eredeti helyükön hagyott fejezeteket – alul leveles formákkal kiegészítve – gyámkövekké alakították át.¹⁷² Várday Ferenc díszíthette freskókkal az északi mellékszentélyt is, amelyekből sajnos mára alig maradt valami értékelhető töredék.¹⁷³ Várday átépítette a püspöki palotát is, ebből azonban természetesen ma nem ismerünk semmit; építési felirata is elveszett.¹⁷⁴ Megőrződött viszont pontificaléja, egy jóval korábbi pergamenkézirat, amelyet

¹⁶⁷ Ebből a szempontból is fel kell idézzem egyik régi élményem, amikor Gyulafehérvárott kutathattam, a felállványozott Lázói-kápolnában. A székesegyház terébe nyíló ajtókeret párkányán tapogattam a porban, amikor öklömnyi „kőgolyó”-ra leltem. Leemelve kiderült, hogy a Madonna előtt térdelő donátor letörött feje volt; valószínűleg alulról (a padlón állva) törték le, s a széles párkányra hullott. Közelről nézve a fejet, nagyon gyenge kvalitásúnak láttam. S közelről a figurák általában rossz arányú, ügyetlen kőfaragómunkának látszottak. (A fejet visszarakasztották a helyére.)

¹⁶⁸ LUKSICS Pál: *A gróf Zichy család okmánytára. XII.* Budapest, 1931. 366–371.; BALOGH 1943. 202–204.; BORSÁ Gedeon: *Bornemisza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi, Mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány.* (1983) In: BORSÁ Gedeon: *Könyvtörténeti írások. II. A külföldi nyomdászat, 15–16. század.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1997. 336–345., 452–455.

¹⁶⁹ BUNYITAI Vince: *A gyulafehérvári székesegyház későbbi részei s egy magyar humanista.* Budapest, 1893. 9–11.; BALOGH 1943. 241–243.; ENTZ 1958. 118.; ENTZ Géza: *Erdély építészete a 14–16. században.* Budapest, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1996. 164., 298–299.; PATTANYÚS Manga: *Adalékok a gyulafehérvári székesegyház úgynevezett Várdai-kápolnájának építéstörténetéhez.* In: *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára.* Szerk. ROSTÁS Tibor–SIMON Anna. Budapest, ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat, 2000. 175–184.; KOVÁCS 2003. 9.; SARKADI 2010. 54–65.

¹⁷⁰ MIKÓ 2005. 230–231.

¹⁷¹ BALOGH 1943. 90–93., 202–204., 241–243., 108. kép; ENTZ 1958. 118. A kérdést részletesen tárgyalja: SARKADI 2010. 54–65.

¹⁷² BALOGH 1943. 241., 109–110. kép; ENTZ 1958. 118–120., 141–141. kép.

¹⁷³ BALOGH 1943. 187–189. kép; ENTZ 1958. 120.

¹⁷⁴ BALOGH 1943. 252–253.

a saját ábrázolásával egészítettett ki; egyike volt-e ez annak a három kódexnek, amelyet mint az ő egykori tulajdonát említett a székesegyház 1531. évi leltára, nem tudni.¹⁷⁵

A Szent Anna-kápolna az alapító halálakor még nem volt készen; befejezéséhez, mint a végrendelet executorának, a gyulafehérvári kanonok és kolozsi főesperes Wolphard Adorjának is köze volt. Wolphardnak erre a vállalkozásra meglehetett az oka, itáliai tanulmányai-ban feltehetően Várday támogatta. A kiemelkedően művelt, Bécsben és Bolognában egyetem-et végzett „Adrianus doctor” jelentős könyvtárat gyűjtött, és maga is több Janus-művet adott ki.¹⁷⁶ Plinius *Naturalis Historiájába* írt saját kezű bejegyzése alapján feltehető, hogy Rómában – testvérével, Hilariusszal együtt – látta az 1506-ban előkerült *Laokoönt*.¹⁷⁷

Az 1520-as években valószínűleg ő építtette újjá a szásztorpényi templom hálóboltozatos hajóját is, amelynek egyik sarokgyámján reneszánsz levélmaszok helyi változata jelent meg.¹⁷⁸ 1534–1541 között ugyancsak ő építette Kolozsvár főterén a város első reneszánsz házát.¹⁷⁹ Szellemi útjára jellemző, hogy 1538-ban, a segesvári hitvitán elfogultságára hivatkozva (ami a protestantizmus iránti szimpátiájára utal) igyekezett kivonni magát a döntőbíró szerepéből.¹⁸⁰ A toleráns Wolphard Adorján bírótársa a szintén gyulafehérvári kanonok, Kálmáncsehi Sánta Márton volt. Ő utóbb protestáns és következetes képromboló lett: 1556-ban az ő hatására dobták ki az oltárokat Kolozsvár templomaiból.¹⁸¹ Az azonos szellemi környezetből már akkor is sokfelé vezettek az utak.

5. Miniatúrafestészet és könyvművészet a Jagelló-korban

A 16. század eleje volt az az időszak – nemcsak Magyarországon, hanem Európa-szerte –, amikor módosultak a könyv használatának korábbi módjai, az olvasási szokások, és teljesen megváltoztak maguk a könyvek is. Megjelentek az antik auktorok világosan követhető, tiszta szövegű kiadásai, a 16. század elején pedig, Aldus Manutius velencei műhelyében, a kisméretű szövegkiadások. Aldus Manutius sok magyar humanista kapcsolatban állt;¹⁸² az 1502-ben kiadott, Cicero leveleit tartalmazó könyvecske ajánlása például Thurzó Zsigmond székesfehérvári prépostnak (a későbbi váradi püspöknek) szólt.¹⁸³ A késő középkor a liturgikus díszkódexek készítésének az utolsó nagy korszaka is, mellettük azonban egyre nagyobb szerepet kaptak a nyomtatott szerkönyvek. A nyomtatott könyveket eleinte miniatúrákkal is

¹⁷⁵ Bécs, ÖNB, Cod. Lat. 1799. BERKOVITS Ilona: Várday Ferenc pontificaléja Bécsben. *Magyar Könyvszemle*, 66. 1942. 259–266.; BALOGH 1943. 318., 244–245. kép; BERKOVITS 1975. 79.; *Bibliotheca Hungarica I.* (1988). 62. (114. sz.); HOFFMANN 1929/1992. 284., 288. (WEHLI Tünde kiegészítése)

¹⁷⁶ ERNUSZT 1939; BALOGH 1943. 206–207.; újabb életrajza: JAKÓ 1991. 43–49., könyvtára: 53–55.; JAKÓ Klára: A Wolphard–Kakas-könyvtár. In: *A reneszánsz Kolozsvár*. Összeáll. KOVÁCS András. Kolozsvár, Kolozsvár Társaság, 2008. 126–145.

¹⁷⁷ JAKÓ 1991. 54., 113. (341. sz.) A hivatkozott bejegyzés: „Laocoontis statua nunc Rome est in palatizio pontificis Belvedere nuncupato Julii II. pontificis tempore reperta, anno domini nostri 1506.” A kötet kolligátum, két velencei kiadású Plinius-művet (1518, 1520) tartalmaz, egykorú kötésben, amelyet Bolognában vásárolt Hilarius 1521-ben.

¹⁷⁸ KOVÁCS 2003. 11–12.

¹⁷⁹ BALOGH 1943. 260–261.; KOVÁCS 2003. 30–35.

¹⁸⁰ JAKÓ 1991. 46.

¹⁸¹ ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. LADÁNYI Sándor. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977³. 289.; FERENCZI Sándor: *A gyulafehérvári (erdélyi) főegyház-megye történeti papi névtára*. Budapest–Kolozsvár, Szent István Társulat, Verbum, 2009. 82.

¹⁸² GERÉZDI Rabán: Aldus Manutius magyar barátai. (1945) In: Uő: *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig. Tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 1968. 204–266.

¹⁸³ *Apponyi Hungarica* 1903. 49–50. (65. sz.); *Pannonia regia* 1994. 446. (IX-25. sz.) (W. SALGÓ Ágnes).

díszítették (maguk a kiadók vagy utóbb a tulajdonosok), és gyakran kaptak díszes kötést. Az egyik legszebb a *Missale Quinqueecclesiense* (1499), amelynek három olyan pergamenpéldánya ismert ma is, amely kiadói, igen kvalitásos egyenminiatúra-díszet kapott.¹⁸⁴

A Jagelló-korban Magyarországon működő miniátorok művészi eszköztára sokszor bilingvis: egyaránt ismerték a gótikus formavilágot és a reneszánsz ornamentikát is. A könyvfestők díszítették a korban nagy számban készülő, reprezentatív kiállítású címeresleveleket is.

Az észak-itáliai miniátorok, vagyis azok a mesterek, akik a Cassianus-mester stílusához kapcsolódtak, egy darabig kimutathatók 1490 után is Budán. Maga a festő a névadó kódexet már II. Ulászló számára fejezte be.¹⁸⁵ Ebbe a stíluskörbe illik, és a budai udvarhoz kapcsolódik Felix Petancius *Historia Turcicájának* díszes kódexe is.¹⁸⁶ A táj és a figurák formálása, a széldíszek ékítményei és a színvilág alapján ideilleszkedik, de kivitele gyarlóbb, s a stílus Jagelló-kori utóéletéhez tartozik. A kézirat díszítése befejezetlen; az utolsó szultán, aki szerepel a kötetben, II. Bajazid (1481–1512), II. Ulászló címerének helye pedig üresen maradt, csak a W és R betűk utalnak rá.

A Cassianus-mester munkáit karakterizáló dús akantuszornamentika, bőségszaruk, gyümölcs-harangok tűnnek fel az 1490-es évektől kezdve nemcsak Magyarországon, hanem Morvaország, Csehország és Szilézia területén készült-használt kódexekben is. Recepciójának pontos útját s főleg okait ma még nem látjuk világosan. Úgy látszik, mintha ez a felső-itáliai eredetű miniatúrástílus különösen alkalmas lett volna arra, hogy beilleszkedjék az Alpokon túli késő gótikus könyvfestészet eszköztárába.

13. kép. A loukai graduále címlapjának részlete, 1499. Olomouc, Univerzitní knihovna, M IV 1, fol. 2v.

¹⁸⁴ A három példány: Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Inc. 989; Pécs, Püspöki Könyvtár, V. V. 8.; Pannonhalma, Bencés Főapátsági Könyvtár, 122. H. 27. *Pannonia regia* 1994. 437–439. (IX-16a-b. sz., IX-17. sz.) (WEHLI Tünde, BÁNHEGYI B. Miksa). Lásd még: TÖRÖK József: A pécsi liturgia. In: *A pécsi egyházmegye története. I. A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás–SARBAK Gábor–SÜMEGI József. Pécs, Fény Kft. 2009. 547–553.; SARBAK Gábor: Könyvkultúra. Uo. 581–582.

¹⁸⁵ MIKÓ 2009. 48–49.; FARBAKY Péter: A párizsi Cassianus-corvina és a Corvina könyvtár lombard-ferreraei kapcsolatai. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 44–53.; ÁRPÁD MIKÓ: Über den Miniator der Wolfenbütteler Tolhopff-Corvine. In: *Corvina Augusta. Die Handschriften des Königs Matthias Corvinus in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Hrsg. von Edina ZSÚPÁN unter Mitarbeit von Christian HEITZMANN. (Supplementum Corvinianum, III.) Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2014. 223–255.

¹⁸⁶ Nürnberg, Stadtbibliothek, jelz.: ms. solg. 31. HOFFMANN 1929/1992. 167–168.; *Bayern – Ungarn* 2001. 208–209. (4.12. sz.) (Wolfgang JAHN); Jonathan J. G. ALEXANDER: Francesco da Castello in Lombardy and in Hungary. In: *Italy & Hungary* 2011. 289.

14. kép. Iniciálé a Jordánszky-kódexben, 1516–1519. Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, MS II. 1.

A loukai premontrei kolostor számára készített Pál apát 1499-ben azt a hatalmas méretű graduálét, amelynek címlapján, széles kolumnában, szinte a Casianus-mester kezére ismerünk (13. kép).¹⁸⁷ A kompozíció, a színek azonosak, a rajz duktusa azonban lassúbb, részletezőbb, s különös látni, hogy a kódex gótikus indáit és reneszánsz levéldíseit ugyanaz a kéz rajzolja meg. A kétféle stílus egyben kétféle mondani-valót is hordoz: a lazán széthulló akantuszornaméntika, a bőségszaruk és a gyümölcscharangok között babérkoszorúba foglalva jelenik meg a megrendelő címere, s felfüggesztett, antikva betűs táblák örökítik meg Pál apát és a scriptor – egyben talán a miniátor? – nevét. Olybá tűnik, mintha a mű megalkotásának dicsősége az all'antica közegben szólalt volna meg a leghitelesebben. Az 1505-ben, Ladisze Šternberka számára készült cseh nyelvű evangeliarium két főlója,¹⁸⁸ vagy az 1506 után, Thurzó János boroszlói püspök számára készült óraskönyv egyik lapja is ugyanebben a stílusban készült,¹⁸⁹ s ennek későbbi hatása ismerhető fel a znojmoi *Liber municipalis*ban.¹⁹⁰ Figyelemreméltó, hogy e reprezentatív kódexek között nemzeti nyelven írott és világi rendeltetésű munka is van; Magyarországról illet nem ismerünk.¹⁹¹ A ránk maradt, kvalitásos illuminált kéziratok kivétel nélkül latin nyelvű, liturgikus művek.

A magyar nyelvű kódexek – bibliafordítás, ima-könyvek, szentek legendái – illuminálása általában középszerű, bár akad közöttük antikizáló díszű is.¹⁹² A Jordánszky-kódexben van néhány érzékenyen festett, antikizáló iniciálé a sok igen egyszerű mellett (14. kép).¹⁹³ Az 1532-ben készült Kriza-kódex díszlapjai a nem túl magas kvali-

¹⁸⁷ Olomouc, Státní vedecká knihovna, jelz.: M. IV. 1. HOFFMANN 1929/1992. 175–176.; Josef KRÁSA: Knižní malířství. In: *Pozdné gotické umění v Čechách...* 1984. 430–432; Schallaburg 1982. 542–543. (597. sz.) (TÖRÖK Gyöngyi); HLOBIL–PETRŮ 1992. 123., II–III. kép; HLOBIL–PETRŮ 1999. 159., II–III. kép; Barry Frederic Hunter GRAHAM: *Bohemian and Moravian Graduals 1420–1620*. Turnhout, 2006. 300–303. (50. sz.); MIKÓ 2009. 83–85.

¹⁸⁸ Berlin, Kunstgewerbemuseum, Itsz.: F. 398. HOFFMANN 1929/1992. 176.; *Zimelien. Abendländische Handschriften des Mittelalters aus dem Sammlungen der Stiftung Preussischer Kulturbesitz Berlin*. Hrsg. Tilo BRANDIS. Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichart Verlag, 1975. 232. (161. sz.) (Fedja ANZELEWSKY); MIKÓ 2009. 85.

¹⁸⁹ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Cod. Lat. 380. HOFFMANN 1928. 45., 49., 57.; HOFFMANN 1929/1992. 172–175., 283.; BARTONIEK 1940. 335. (380. sz.); Schallaburg 1982. (596. sz.) (VIZELETY András); *Habsburg Mária* 2005. 184 (III–16. sz.) (MIKÓ Árpád); MIKÓ 2009. 85.

¹⁹⁰ Znojmo, Okresní archiv, jelz.: rkp. 286/A. HLOBIL–PETRŮ 1992. 159–160., X–XIV. kép; HLOBIL–PETRŮ 1999. 181–182., X–XIV. kép; MIKÓ 2009. 85.

¹⁹¹ A nyelvi problémához lásd SOLYMOSI László: *Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyar Királyságban*. (Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián) Budapest, 2014.

¹⁹² MIKÓ Árpád: *Illuminált könyvek a kora újkori Magyarországon*. In: *Mátyás király öröksége* 2008. 70–73.

¹⁹³ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. II. 1. és Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: MNy 4. *Pannonia regia* 1994. 435–437 (IX–15. sz., ÁCS Pál–ROZSONDAI Marianne); Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk.

tás szempontjából egységesek; festésmódjuk finom, részletező, a kompozíciók igényesek.¹⁹⁴ Sajnos ebből az illuminációtípusból nem maradt ránk több.

A Jagelló-kor egyházi művészeti reprezentációjának fontos részei voltak a hatalmas méretű liturgikus díszkódexek. A késő középkor e monumentális sorozatokban foglalta össze az egyes katedrálisok teljes zenei hagyományát.¹⁹⁵ Tisztán reneszánsz és tisztán gótikus díszű egyaránt akad közöttük, sőt, a két stílus vegyülékére is akad példa. A nagy kódexek zöme azonban hamarosan elpusztult, néha csak szétszóródott töredékekből ismerünk egy-egy székesegyházi – vagy kolostori – használatra szánt szerkönyvsorozatot. A 16. század első évtizedének két legjelentősebb reneszánsz könyvfestészeti emléke is csupán fragmentum: egy antifonále és egy psalterium maradványai. Mindkét kódexet – az úgynevezett *Antiphonale Budensét*¹⁹⁶ és az úgynevezett *Psalterium Budensét*¹⁹⁷ – dallamanyaga alapján az ország közép-pontjába, Budára helyezte a magyar zenetörténeti kutatás, ami teljesen egybevág a művészettörténeti megállapítással, hogy e miniátműhelynek a kancellária mellett kellett tevékenykednie. A töredékes kódexek megrendelőjéről természetesen nem tudunk semmit; viszont mindkét darabot kétségtelenül ugyanabban a műhelyben miniálták, amelyben több címereslevelet is 1507-ben.

Az *Antiphonale Budense* anyakódexében – amint ez pár éve kiderült – gótikus lapszél-díszek is vannak, amelyeket nemrég Ulrich Schreier köréhez kapcsoltak, s 1490 körülre datálták.¹⁹⁸ A gótikus és reneszánsz ornamentika nem váltakozva, hanem eltérő szisztéma szerint jelenik meg a kódexben: a gótikus lapszél-díszek egymás után felsorakoztatva nyolc fólión, mindig a rektó oldalon, iniciálé nélkül;¹⁹⁹ a reneszánsz szél-díszek viszont mindig iniciáléhoz csatlakozva, a kódex elején és végén is, ünnepi alkalmakhoz illesztve.²⁰⁰ Ezeket az iniciálékat már a kódex írásakor eltervezték, a helyüket kihagyták; gótikus miniatúradíszű iniciálék nincsenek. Elképzelhetetlen, hogy a reneszánsz dekoráció 1490 körül készült volna. Egyébként pedig a budai gótikus miniatúrafestészetről a 16. század elején nem sokat tudunk.

Az 1506-tól 1511-ig Budán kiadott címereslevelek és a két kódex reneszánsz növényi ornamentikája egymásba kapcsolódó, egymásból kinövő akantuszindákból, levelekből alakul, stílusukat az erős színek és az arany élfények használata, szigorúan szimmetrikus kompozí-

Mikó Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. 240–241. (225. sz., Ács Pál); *Látjátok feleim...* 2009. 264–267. (25–26. sz., Ács Pál–KERTÉSZ Balázs).

¹⁹⁴ Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, jelz.: K 47. *Mátyás király öröksége* 2008. I. 80. (I–22. sz., KÖRMENDY Kinga); *Látjátok feleim...* 2009. 346–347. (55. sz., LÁZS Sándor).

¹⁹⁵ SZENDREI 1981. 31–32.

¹⁹⁶ Pozsony, Archív mesta Bratislavy, jelz.: EC Lad. 6; Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, A. 23. III, V. DOBSZAY László: A „Budai Antiphonále” megtalált töredékei. In: *Zenetudományi Dolgozatok* 1978. Budapest, 1979. 35–39.; SOPKO 1981. 51–52. (7. sz.); *Pannonia regia* 1994. 427–428. (IX–12. sz.) (MIKÓ Árpád); *Mátyás király öröksége* 2008. I. 74–75. (I–13. sz.) (MIKÓ Árpád); *Renesancia*, 26–27. (1.3.17 – 3.19. sz.) (Zuzana LUDIKOVÁ); Juraj ŠEDIVÝ: Gotische Minuskel in Handschriften aus dem Königreich Ungarn. In: *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére*. Szerk. NEMERKÉNYI Előd. Budapest, 2009. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület Füzetei, 2.) 287–288.

¹⁹⁷ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. I. 3b. BERKOVITS 1948. 310–312. (8. sz.); RADÓ–MEZEY 1973. 262–263. (62. sz.); BERKOVITS 1975. 73.; SZENDREI 1981. 31., 59–60. (C 7. sz.), 82. (F 43. sz.); Schallaburg 1982. 528. (572. sz.) (TÖRÖK Gyöngyi); *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 163. (184. sz.) (SZENDREI Janka); *Pannonia regia* 1994. 426–427. (IX–11. sz.) (MIKÓ Árpád–ROZSONDAI Marianne); MIKÓ 2009. 85.

¹⁹⁸ Dušan BURAN: Bratislavská kapitula a Univerzita Istropolitana na prahu novoveku. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009. 12–14.

¹⁹⁹ Pozsony, Archív mesta Bratislavy, jelz.: EC Lad. 6. Fol. 38r, 39r, 40r, 41r, 42r, 43r, 44r, 45r.

²⁰⁰ Pozsony, Archív mesta Bratislavy, jelz.: EC Lad. 6. Fol. 30r, 126r, 135r, 135v, 153r; valamint a Széchényi Könyvtár töredékein két iniciálé, lapszél-díszszel.

15. kép. Iniciálé és lapszédísz
a *Bakócz-graduale*-ban, 1510-es évek. Esztergom,
Főszékesegyházi Könyvtár, MS I. 1a., fol. 7r.

ció és színváltás jellemzi. Az itt illuminált legismertebb címereslevél gersei Pető Jánosé.²⁰¹ A megadományozott a királyné ajtónállómestere, majd a gyermek II. Lajos udvarmestere volt, ezért is kerülhetett – egyedi megoldásként – a címerkép fölé a II. Ulászlónak és két gyermekének – Lajosnak és Annának – érzékenyen festett miniatúra-képmása. A pár éve publikált Fáncsi-armális a stíluskör felső időhatárát 1511-re tolta ki.²⁰²

A Jagelló-kori reneszánsz könyvkultúra különösen jelentős emléke a *Bakócz-graduale* (15. kép).²⁰³ A kétkötetes, nagyméretű kóruskönyv miniatúradíszbe befejezetlen.²⁰⁴ Csak az első kötet címlapja készült el, azután egyre több helyen hiányzik a tervezett iniciálé, később pedig már az előrajzok is elmaradnak. Több helyen látható benne a csupán püspöksüveg-gel koronázott Bakócz–Erdődi-címer, amely kizárja annak feltételezését, hogy a kódex miniatúradíszbe a bíboros-érsek Bakócz Tamás számára készült volna. A kódexpárt eredetileg – zenei anyaga, liturgiai sajátosságai és főképp a Szent Adalbert ünnepéhez tervezett díszlap alapján – az esztergomi székesegyháznak szánták.

Ugyanebben a műhelyben fejezték be azt a (ma is Zágrábban, a székesegyház kincstárában őrzött) missalét, amelyet még a 15. század végén kezdett el miniatúrázni György topuszkói apát egy gótikus stílusban alkotó, német metszeteket felhasználó miniatörrel. A missale reneszánsz miniatúrával ékes lapjain ugyanaz az infulával koronázott Bakócz–Erdődi-címer jelenik meg, amely a *Bakócz-graduale*-ban is látható, tehát mindkét kódex festett díszének megrendelőjeként Bakócz két zágrábi püspökké tett unokaöccse, Erdődi János (1514–1518) vagy Erdődi Simon (1518–1535) jöhet szóba.

A festő műhelye – amint egy másfél évtizede előkerült töredék alapján tudjuk – nemcsak a Bakócz-

²⁰¹ Gersei Pető János címereslevele, 1507. november 22., Buda. Budapest, Magyar Országos Levéltár, jelz.: DL. 86.051. ÁLDÁSY 1923–1930. 68–69 (73. sz.); RADOCSAY 1965. 252., 4. kép; RADOCSAY 1966. 76.; NYULÁSZINÉ 1987., 51., 125., 35. tábla; *Pannonia regia* 1994. 473. (IX-54. sz.) (ÉRSZEGI Géza–MIKÓ Árpád); NYULÁSZINÉ 2005. 245–260., 202. sz.

²⁰² MIKÓ ÁRPÁD: Fáncsi Imre armálisa (1511) és két Budán illuminált, kottás díszkódex. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 163–173.

²⁰³ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. I. 1a–b. BERKOVITS 1948. 312–320. (9. sz.); RADÓ–MEZEY 1973. 511–513. (171. sz.); BERKOVITS 1975. 83–86.; SZENDREI 1981. 32., 60. (C 15. sz.), 111. (F 469. sz.); SCHALLBURG 1982. 530. (575. sz.) (TÖRÖK Gyöngyi); *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 163–164. (186. sz.) (SZENDREI JANKA); *Graduale Strigoniense* (S. XV/XVI). Kiad. SZENDREI Janka. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1990–1993. (Musicalia Danubiana, 12/1–2.); *Pannonia regia* 1994. 428–433. (IX-13. sz.) (MIKÓ Árpád–ROZSONDAI Marianne); *Habsburg Mária* 2005. 179–180. (III-9. sz.) (MIKÓ Árpád); MIKÓ 2009. 86–87.

²⁰⁴ KÖRMENDY Kinga: A Bakócz-graduale lehetséges megrendelője és possessorai. *Magyar Könyvszemle*, 125. 2009. 212–220.

16. kép. A Forgách-címer a család címeres nemeslevelén. II. Lajos király, Buda, 1525. május 27.
Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, DL. 60103.

klánnak dolgozott, hanem a pannonhalmi bencés monostor Tolnai Máté főapát által rendelt graduálóját is ott illuminálták.²⁰⁵ A címlap szelídíszes szabadabban komponált, mint a korábban ismert kódexeké. A fennmaradt miniatúrákeret-szakasz jobb oldalát nem zárja le mindenütt vékony aranyléc, hanem a fehér pergamenen az építményt alkotó all'antica elemek sziluettjei szabadon rajzolódnak ki: a puttó sötétvörös szárnya, egy inda kunkorodó indítása, vagy a vízszintes keretlécek túlfutó, profilos végződése.

A legjobb miniatúra nevét nem ismerjük; a zágrábi kódexben látható, föloldatlan ligatúra alapján hívja őt a szakirodalom Bakócz-monogramistának.²⁰⁶ A festő jól ismert szereplője a Jagelló-kori budai könyvfestészetnek. Másfél tucatnyi címereslevelet tulajdonítunk neki és műhelyének az 1514. január 4-én kelt Paulik-armalístól kezdve egészen az 1525. május 27-én kelt Forgách-armalísig (16. kép).²⁰⁷ A műhely eszköztárában fontos szerepet játszanak az antik mitológia tengeri lényei (tritónok és tritónnők, delfinek). Az armálisok hagyományos elemeit ebben a körben váltották fel végleg az antik képi toposzok: gyakran tartják mitológiai lények – tritónok, néreisek, puttók – a címerpajzsot; olykor megjelenik a címer körül a megadományozott antikva betűs monogramja, s a szöveget reneszánsz ornamentika veszi körül. Legszebb példájuk szerdahelyi Imreffy Miklós 1523-ban kelt címereslevele, amelynek bal szélén ragyogó színű, aranyozott all'antica emelvény magasodik, rajta megkötözött tritónokkal, fáklyát tartó puttókkal; legalul a vörös színű *tabula ansatára* római számokkal írták rá a kiadás évszámát. Az oklevél jobb szélét viszont – művészi ellenpontként – naturalisztikusan festett, karcsú íriszszál kíséri. Az oklevélszövegek a keretdekorációra soha nem adnak verbális magyarázatot.²⁰⁸

A többi – sajnos esetlegesen – ránk maradt késő középkori, nagy kóruskönyvbe gótikus stílusú dekoráció került. A cseh miniatúrafestészet jelenléte különösen nagy súlyú. Az esztergomi *Ulászló-graduálét* Prágában festette Janíček Zmlelý z Písku 1500 körül, de hogy mióta őrzik a káptalan könyvtárában, sajnos ma még nem tudjuk megmondani.²⁰⁹ A győri *Zalka Antiphonale* szintén Prágában készült a 15. század végén, de egykori váradi használata kétségtelennek látszik.²¹⁰ A nagyváradi székesegyházban mindenesetre 1557-ben több karkönyv-sorozatot is leltárba vettek, s ezek között volt négy nagyméretű graduále, kiválónak minősített illuminációval, s hasonlóképp díszített, talán szintén négy, kisebb antifonále. Összeírtak ezeken kívül még két nagy graduálét és két kisebb antifonálét is.²¹¹ Ezek a kötetek a 16. század máso-

²⁰⁵ Pannonhalma, Bencés Főapátság Könyvtára, Fragmentum-gyűjtemény. SZENDREI 1981. 47., 111. (F 466. sz.); *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, 2001. 212–214. (IV. 26. sz.) (WEHL Tünde); *Habsburg Mária* 2005. 180. (III-10. sz.) (MIKÓ Árpád); *Mátyás király öröksége* 2008. I. 75. (I-14. sz.) (MIKÓ Árpád).

²⁰⁶ Vö. HOFFMANN 1929/1992. 180.

²⁰⁷ MIKÓ Árpád: II. Lajos király címereslevelei. Egy speciális heraldikai reprezentációs forma művészettörténeti kérdései a késői Jagelló-korban Magyarországon. In: *Habsburg Mária* 2005. 74–76.

²⁰⁸ MIKÓ 1995. 253–258.

²⁰⁹ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, jelz.: Ms. I. 3. *Könyvkiállítás* 1882. 110. (324. sz.); BERKOVITS 1948. 356–369. (33. sz.); RADÓ-MEZEY 1973. 513–515. (172. sz.); SZENDREI 1981. 41–42., 59. (C 5. sz.); *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 161. (180. sz.) (SZENDREI Janka); MIKÓ 2009. 87.

²¹⁰ Győr, Székesegyházi Kincstár és Könyvtár, jelzet nélkül. RÓMER Flóris Ferenc: Adalékok a régi egyházi írott könyvek és rajzaik ismertetéséhez. *Archeologiai Közlemények*, 11. Új Folyam, 8. 1877. 12–26.; *Könyvkiállítás* 1882. 110. (323. sz.); RADÓ-MEZEY 1973. 530–531. (181. sz.); SZENDREI 1981. 40–41., 64–65. (C 53. sz., itt felsorolva az összes akkor ismert töredék is); *Kódexek a középkori Magyarországon* 1985. 163. (185. sz.) (SZENDREI Janka–ZENTAI Loránd) – Újabban előke-
rült töredékeiről is: CZAGÁNY Zsuzsa: Töredék, kódex, rítus, hagyomány. A Zalka Antifonále győri és modori töredékei-
nek tanúsága. In: *Zenatudományi Dolgozatok 2011. In memoriam Dobszay László*. Budapest, MTA BTK Zenatudományi
Intézet, 2012. 123–141.

²¹¹ Az 1557-ben, a székesegyház javainak szekularizációjakor felvett inventáriumban: „[309] Libri maiores gradualles cum optima illuminatione conscripti quatuor, [310] Libri antiphonarum minores simili illuminatione conscripti, [311] Libri

dik felében javarészt elpusztulhattak, s csak a két győri töredék maradt belőlük hírmondónak. A *Kassai Graduale* két kötetét is megcsonkították (főleg a teljes díszlapokat és a miniaturákat vágták ki belőlük), de ezek eredeti használati helyét ma még nem tudjuk megállapítani teljes bizonyossággal. 1518-ban festette ki több kéz, és stíluselemei között a késő gótika és az északi reneszánsz egyaránt jelen van. Az elemek harmonikusan illeszkednek egymáshoz (17. kép).²¹² Az ország miniaturafestészete a Jagelló-korban rendkívül heterogén: a gótikus és az itáliai all'antica, valamint az északi reneszánsz stílus egymás mellett éltek.

Az, hogy milyen sokféle irányzat élt együtt, akár egyetlen miniátorműhelyen belül is a Mohács előtti Magyarországon, Perényi Ferenc váradi püspök missaléján mutatkozik meg a legjobban (18. kép). Perényi Ferenc fontos mecénás volt, akinek más antikizáló alkotását, pázsztorbotját is ismerjük.²¹³ Miskolcra gazdagon illuminált ősnymtatvány, egy pergamenre nyomtatott *Missale Strigoniense*, amelyet Velencében adtak ki 1498-ban.²¹⁴ Talán az első miséjéhez, 1522-ben készítette a püspök; lapjain a késő Jagelló-kor összes

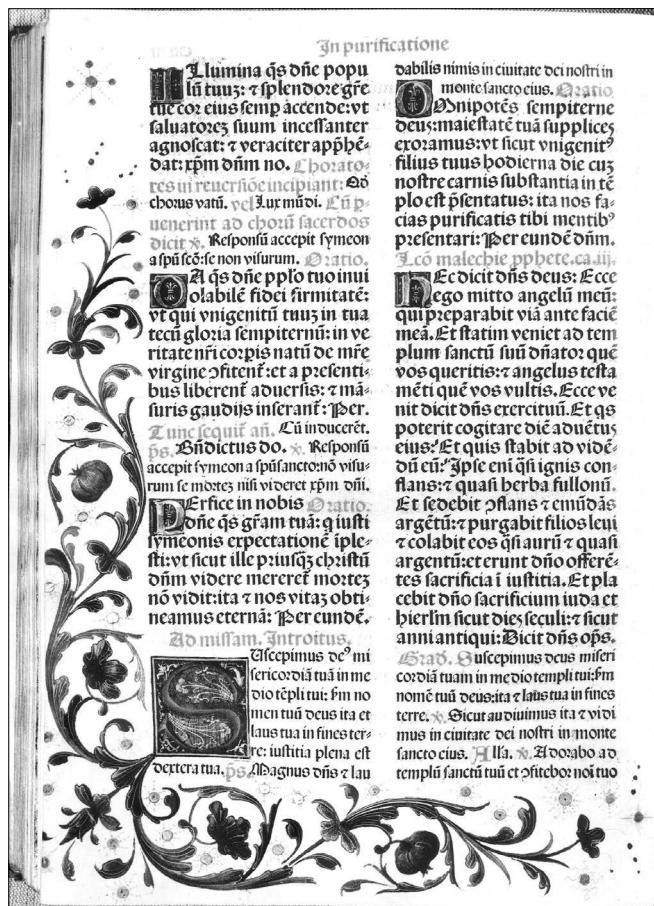
17. kép. Iniciálé és lapszeldísz a *Kassai Gradualé*-ban, 1518. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Cod. Lat. 452. fol. 223r.

duo graduales maiores, [312] Libri antiphonarii minores duo, [313] Libri preterea diversi in choro existentes sunt decem et octo." MIKÓ–MOLNÁR 2003. 305., 316–317.

²¹² Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, jelz.: Cod. Lat. 452 és 172. *Könyvkiállítás* 1882. 21–22. (57–58. sz.); HOFFMANN 1928. 104–106.; BERKOVITS Ilona: A Kassai Graduale és a XVI. századi kassai festészet. In: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik fordulójára*. Budapest, 1942. 64–86.; Alžbeta GÜNTHEROVÁ–Ján MIŠIANIK: *Stredoveká knižná malba na Slovensku*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961. 26., 62–64. (58–59. sz.); RADÓ–MEZEY 1973. 515–518. (173. sz.); BERKOVITS 1975. 79–83.; SZENDREI 1981. 38–39., 62. (C 25–26. sz.); SOPKO 1982. 38–41. (216–217. sz.); BALOGH 1982. I. 35–36., 92–94. kép, II. 298–299.; MAMÚL V. 146–147. (MIKÓ Árpád); András VIZKELETY: *Mittelalterliche Lateinische Handschriften der Széchényi-Nationalbibliothek (Cod. Lat. 405–556)*. Budapest, Akadémiai, Országos Széchényi Könyvtár, 2007. (Fragmenta et codices in Bibliotheca Hungariae, 6.) 26–27. (452. sz.); *Mátyás király öröksége* 2008. I. 73–74. (I–12. sz.) (MIKÓ Árpád).

²¹³ Nyitra, Diecézne múzeum. BALOGH 1982. I. 37., 96. kép, II., 302; Katedrála sv. Emeráma v Nitre. Nitra, 2006. 39.; *Renescancia* 2009. 16–17 (I.1.17.sz.) (Zuzana LUDIKOVÁ); Veronika OLBERTOVIČ: Diecézne múzeum nitrianskeho biskupstva. In: *Kolíska kresťanstva na Slovensku* 2011. 454–455.

²¹⁴ Egykor Győr, Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár. Jelenleg lappang. HOFFMANN 1929/1992. 187–189., 289.; RADÓ Polikárp: Nyomatott liturgikus könyveink kéziratos bejegyzései. In: *A Pannonhalmi Főapátsági Szent Gellért Főiskola Évkönyve az 1942/43-i tanévre*. Pannonhalma, 1943. 407–408. (40. sz.); BERKOVITS 1975. 86–88.; VÁSÁRHELYI 1980. 250., 263.; BALOGH 1982. I. 34–35., 97. kép, II. 300.; Schallaburg 1982. 547. (601. sz.) (Elisabeth SOLTÉSZ); MIKÓ Árpád: Ivánczy János győri nagyprepost (†1636) sírköve. *Művészettörténeti Értesítő*, 44. 1995. 266–268., 2. kép; MIKÓ Árpád–PÁLFFY Géza: A győri székesegyház késő reneszánsz és barokk sírkövei (16–17. század) *Művészettörténeti Értesítő*, 48. 1999. 148–150., 10. kép; MIKÓ 2009. 89.; MIKÓ Árpád: Perényi Ferenc váradi püspök eltűnt missaléja. *Művészettörténeti Értesítő*, 61. 2012. 291–311.

18. kép. Diszlap Perényi Ferenc váradi püspök missaléjában, 1522.
Egykor Győr, Egyházmegyei Könyvtár, fol. CXLIIIv.

nyomtatás hősorában, az 1480–1490-es években megjelent missalék, breviáriumok díszetlen kötetek voltak, a 16. század elejétől gazdagon illusztrálták fametszetekkel őket. A figurális ábrázolások közül kiemelendők azok, amelyeket kifejezetten a Magyarországra szánt nyomtatványok számára készítettek, így például az 1501-ben Lyonban készített esztergomi misekönyv, amelyben a *Patrona Hungariae* a magyar szent királyokkal első ízben tűnt fel könyvillusztrációként,²¹⁷ vagy a már említett 1511-es zágrábi missale *Patrona Hungariae*-ábrázolása.²¹⁸ Utóbbin persze fennállt a lehetősége annak, hogy a magyar szenteket kicseréljék.²¹⁹ Ez megesett például az 1508-ban Bécsben nyomtatott *Missale Strigoniense* kánonképével is, amelyen az *Arma Christi*-ábrázolást keretező all'antica lunetta mezejében jelent meg a három magyar szent király, előzőleg azonban, amikor a metszetet a passauai missaléban is lenyomatták, még Szent István protomártír és két püspökszent volt látható ugyanezen a helyen.²²⁰

miniaturafestészeti irányzata megjelenik. A címlap címertartó tritónjaiban a Bakócz-monogramista toposzai, más lapjain a Casianus-mester motívumai – gyümölcscharangok, egymáson keresztbe illesztett bőségszaruk, lecsüngő gyöngyfűzerek – tűnnek föl, másutt a szélesen hullámozó akantusz-ornamentika, a levelek élein, a virágok szirmain fátyolszerűen csillogó fényekkel. Néhány lapon a 16. század első évtizedének nyugalmas, szimmetrikusan hajladozó virágos indái keretezik a szöveget, néhány helyen pedig a németalföldi hóraskönyvek-ből származó naturalisztikus virágok: rózsák és bogáncsok.

Andreas Hess budai, majd a második ősnymoda rövidre szabott (szintén budai) működése után csak jóval a mohácsi csatát követően indult el újra Magyarországon a könyvnyomtatás.²¹⁵ A könyvek iránti igény természetesen nagy volt. Budán, az ország fővárosában tucatnyi könyvkiadó működött, akiknek költségén első sorban liturgikus könyvek jelentek meg. Ezeket főleg Velencében és Bécsben nyomtatták, de némelyiket távolabb, például Krakkóban vagy Lyonban. Negyven esztendő alatt közel hetven kiadványt jelentettek meg a budai kiadók.²¹⁶ Míg a könyv-

²¹⁵ V. ECSEDY Judit: *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában, 1473–1800*. Budapest, Balassi, 1999. 18–28.

²¹⁶ A kiadványok teljes jegyzéke, könyvészeti leírással: Függelék. A budai könyvárusok kiadványai, 1480–1525. BORSÁ Gedeon adatgyűjtését sajtó alá rendezte DÖRNYEI Sándor és SZÁLLA Irma. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1996. 249–282.

²¹⁷ RMK III. 102.; HUBAY 1938. 47–48. (11. sz.); *Történelem – kép* 2000. 151–152. (II-5. sz.) (MIKÓ Árpád).

²¹⁸ RMK III. 176.; HUBAY 1938. 53–55. (16. sz.); *Történelem – kép* 2000. 152–153. (II-6. sz.) (MIKÓ Árpád).

²¹⁹ Vö. MIKÓ 1997. 134–136.

²²⁰ RMK III. 149. és 189.; HUBAY 1938. 52–53. (15. sz.), 60–61. (21. sz.); *Történelem – kép* 2000. 153. (II-7. sz. [RMK III. 189.]) (W. SALGÓ Ágnes).

Az esztergomi, a pannonhalmi vagy a zágrábi breviárium a velencei Liechtenstein-nyomda sok all'antica fametszetét tette ismertté; olyan ikonográfiai ritkaságokat is, mint a Szent István koronázását (*Breviarium Zagradiense*).²²¹ Nem hanyagolhatók el a könyvek nem figurális díszítőelemei sem, hisz ezeknek is köszönhető, hogy az új, all'antica ornamentika széles körben ismertté és népszerűvé vált. A reneszánsz építészet megannyi formai megoldása, ékítménye előbb jelent meg képen, mint a valóságban.

A Jagelló-korban nemcsak a Velencében gyártott liturgikus könyvek, hanem egész Európa nyomdatermékei is eljutottak Magyarországra, és bennük mindaz a képi világ, amelyet tartalmaztak. Nemcsak a possessorbejegyzések árulkodnak erről, hanem a hazai reneszánsz könyvkötőműhelyek termékei is. Budán ugyanis nem egy olyan műhely működött, már az 1490-es esztendőktől, amely reneszánsz ornamentikát és kompozíciót használt. Csak néhány kiragadott példa: Olmüci Ágoston említett corvinája itt kapta reneszánsz borítását;²²² Pelei Tamás gyulafehérvári kanonok Erasmus *Adagiájának* első kiadását budai kötésben vásárolta meg;²²³ Jodocus Clichtoveus *Elucidatorium*ának párizsi – amúgy Gosztonyi János győri püspöknek dedikált – kiadását szintén budai kötésben²²⁴ használta Hacza Márton váradi prépost, a kor egyik neves könyvgyűjtője.²²⁵ Akivel Hacza bekötötte a könyvét, név szerint is ismerjük: ő az a Lucas Coronensis, akit sokáig a Corvina könyvkötőjének vélt a kutatás; valójában azonban csak az 1510-es években mutatható ki tevékenysége Budán, Mátyás könyvtárához nem volt semmi köze.²²⁶

6. Építészet és kőfaragás

Míg a templomok, székesegyházak és kápolnák késő gótikus stílusban épültek továbbra is, illetve épültek át a Jagelló-kor végéig, sőt később, addig a világi épületeken egyre gyakrabban tűntek fel all'antica elemek: klasszikus tagolású nyíláskeretek, gyámkövek, oszlopok, pilaszterek, balusztrádok stb. Teljesen új épülettípusok megjelenéséről viszont nem nagyon tudunk. Talán ilyen volt a nyéki királyi vadászkastély nagyobbik épülete. Ez a – valószínűleg földszintes – ékítmény, amelyet árkádsor (loggia) vett körül, külső megjelenésével is teljesen újszerű le-

²²¹ MIKÓ 1997. 133–134., 1. kép; ÁRPÁD MIKÓ: Lukács Szegedi, the Bishop of Zagreb and the Arts. Paths of the all'antica Style in the Kingdom of Hungary in the Early 16th Century. In: *Bonum ut pulchrum* 2010. 443–456.

²²² MIKÓ ÁRPÁD: Az olomouci Alberti-corvina – Augustinus Olomucensis könyve. *Művészettörténeti Értesítő*, 34. 1985. 65–72.

²²³ Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Bq 0941/319. KELÉNYI B. 1940; SZ. KOROKNAY 1973. 40., 65. (69. sz.); *Pannonia regia* 1994. 464. (IX-43. sz.) (ROZSONDAI Marianne).

²²⁴ Sárospatak, Református Kollégium Nagykönyvtára, S. 481. SZ. KOROKNAY 1973. 45., 97. (294. sz.); *Pannonia regia* 1994. 462–463. (IX-41. sz.) (ROZSONDAI Marianne).

²²⁵ Hacza kit mint a kötet possessorát én ismertem föl [fol. 3r: „Martini Haczi p(rae)p(osi)ti: u(aradiensis). su(m)“]: MIKÓ ÁRPÁD: Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofelek. Hasonmás kiadás és újabb adatok. Szerkesztette Wehli Tünde. Budapest, 1992. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 44. 1995. 146. Hacza Mártonra és könyvtárára: HOFFMANN 1929/1992. 169–170., 282–283.; JAKÓ Zsigmond: Várad helye középkori könyvtártörténetünkben. In: Uő: *Írás, könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Bukarest, 1977. 165–167.; JAKÓ 1991. 37–43. Vö. KRISTÓF Ilona: *Egyházi közélet a középkori Váradon (1440–1526)*. Pécs, Pécsi Tudományért Kulturális Egyesület, 2014. 147., 209–210., 298–299. Fenti kötetről nem tud, és a rá vonatkozó művészettörténeti irodalmat igen kevésbé ismeri.

²²⁶ ROZSONDAI Marianne: Magyar gótikus és reneszánsz könyvkötések. In: *Pannonia regia* 1994. 455–456.; Uő: Lucas Coronensis. A master of Hungarian Renaissance bindings, early 16th century, Buda. *The Book Collector*, Vol. 46, No. 4. Winter 1997. 515–540.; Uő: A Corvin Mátyás számára készített aranyozott bőrkötésekről. In: *A holló jegyében* 2004. 207–208. Vö. NÉMETH András: A Mynas-kódex és VII. Konstantin történeti kivonatgyűjteménye. *Antik Tanulmányok*, 55. 2011. 70–95.

hetett.²²⁷ A „villa” terminussal azonban nem árt óvatosan bánni: Magyarországon általában korábbi épületek átalakításával számolhatunk csupán, olyan klasszikus villaépületekkel, mint amilyenek Itáliában vannak (ott is régióként változnak), alig-alig.

Az emlékek pusztulása olyan mérvű, hogy gyakran kell a régészethez fordulnunk. A régészeti eredmények azonban erős önkorlátozással és kritikával kezelendők, mert – noha egy-máshoz igen hasonló szerkezetekről, építészeti formulákról van szó – nem lehet egy-két szerény kőtöredékből, falkutatói megfigyelésből túlságosan nagy ívű következtetéseket levonni az egész épület megjelenésére nézve.²²⁸ (Az utóbbi időben nem egy félig-meddig légből kapott rekonstrukció meg is épült.) Bizonyos all’antica strukturális elemek kétségkívül népszerűek lettek. Ezek között is első helyen kell említeni a loggiát. Ez többnyire oszlopokra terhelt ívsorból állt, az oszlopközökben esetleg balusztráddal. Balusztrád azonban loggia nélkül, önállóan is szerepelhetett. Ez volt az a formula, amely a legerőteljesebben változtatta meg, modernizálta az épület megjelenését. Egy-egy antikizáló részletformájú ajtókeret, kandalló szinte a berendezéshez tartozott; a belső tereket a lebegő fejezeteken nyugvó boltozat vagy a kazettás mennyezet tehetette modernné. Klasszikus tagolású ajtókeretekből egyébként igen sok maradt fenn eredeti helyén, és nemcsak világi épületeken, hanem gótikus templomokban is, mint például a Dunántúlon Sopronban,²²⁹ Zalaszánton,²³⁰ Szentkirályszabadján,²³¹ Andocsan,²³² az Alföld északi peremén Baktalórándházán,²³³ Erdélyben Mezőkeszűn²³⁴ vagy Berethalmon²³⁵ és még sok helyütt az egész országban.

Az épületek egy részét már említettük a nagyobb egyházi központok teljes művészeti képét áttekintve. A legkorábbi építetők, még az 1490-es években, a káptalanok székhelyein kívül is a főpapok voltak. Báthory Miklós váci püspök, aki a királyi udvar után alkalmasint

²²⁷ HORLER Miklós: A buda-nyéki királyi villa épületei. *Ars Hungarica*, 14. 1986. 51–80.; FELD István: Régészeti adatok a nyéki villák építéstörténetéhez. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. 259–268.; FELD István: A nyéki királyi villák. In: *Pannonia Regia* 1994. 348–349.; FELD István: II. Ulászló építkezései és a reneszánsz építészet elterjedése Magyarországon. A régészeti kutatások és a rajzi rekonstrukciók szerepe és jelentősége. In: *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. BAR-DOLY István–HARIS Andrea. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. 168–171.; HORLER Miklós: Újabb adalékok a buda-nyéki királyi villa épületeinek történetéhez. In: *Romantikus kastély. Tanulmányok Komárik Dénes tiszteletére*. Szerk. VADAS Ferenc. Budapest, Hild–Ybl Alapítvány, 2004. 53–65.; FELD István: A nyéki királyi épületek. Késő középkori curia–villa–aula–vadászastély–nyaraló a budai hegyekben. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a nyolcvanéves Koppány Tibor tiszteletére*. Szerk. FELD István–SOMORJAY Sélysette. Budapest, Castrum Bene Egyesület, Históriaantik Könyvesház, 2008. 21–42.

²²⁸ Lásd erről például MAROSI Ernő: A rekonstrukció a művészettörténetben. *Ars Hungarica*, 26. 1988. 353–369.; FELD István: Kutatás – dokumentálás – rekonstrukció. *Műemlékvédelmi Szemle*, 9. 1999/1–2., 27–56.

²²⁹ Sopron, Szent Mihály-templom, a nyugati karzat feljárójának ajtaja. CSATKAI Endre et al.: *Sopron és környéke műemlékei*. Szerk. DERCSÉNYI Dezső. Budapest, Akadémiai, 1956². (Magyarország Műemléki Topográfiája, II. Győr–Sopron Megye Műemlékei, I.) 398., 264. kép.

²³⁰ Zalaszánton, a római katolikus plébániatemplom sekrestyeajtaja. KOPPÁNY 1984. 206., 16. kép; KOPPÁNY Tibor: *A Balaton környékének műemlékei*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. (Művészettörténet – műemlékvédelem, 3.) 191.; KOPPÁNY Tibor: Zalaszánton középkori temploma. *Műemlékvédelmi Szemle*, 13. 2003/1., 5–42., különösen 33–34.

²³¹ Szentkirályszabadja, a római katolikus plébániatemplom nyugati kapuja. KOPPÁNY 1984. 205–206., 15. kép; KOPPÁNY Tibor: *A Balaton környékének műemlékei*. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. (Művészettörténet – műemlékvédelem, 3.) 102.

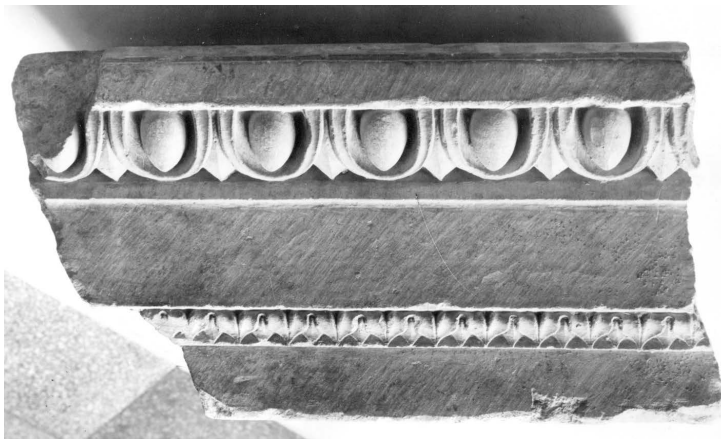
²³² Andocs, az egykori ferences templom sekrestyeajtaja. KOPPÁNY 1984. 213., 25. kép.

²³³ Baktalórándháza, a református templom nyugati kapuja. *Szabolcs–Szatmár* 1986–1987. I. 279., 142. kép; MIKÓ 2005. 227–228., 38. kép.

²³⁴ A református templom déli homlokzatán. BALOGH 1943. 256., 113–116. kép; FEUERNE 1977. 221., 103. kép; KOVÁCS 2003. 9.

²³⁵ Az evangélikus templom északi és déli kapuja. BALOGH 1943. 218., 127. kép.

a legkorábban fogott reneszánsz építkezésekbe Magyarországon, 1490 után is tovább építkezett, amint erről a Vácott előkerült, II. Ulászló király koronás monogramjával és címerével díszített vörösmárvány baluszterpillérek tanúskodnak.²³⁶ Ezek édestestvérei a budaiaknak. Ez idő tájt alakította át a mogyoródi kolostort is, ahonnan egy leletmentő feltárás során nagyon szépen faragott oszlophejezetek, párkányok töredékei váltak ismeretessé.²³⁷ A bolognai egyetemre járt kalocsai érsek, Váradi Péter, aki Corvin János bukása után visszavonult a politikától, bácsi várában nagyszabású átalakításokba fogott. A palotaépület maradványai között olyan márgafaragványok is

19. kép. Fehérmárvány kerettöredék Váradi Péter kalocsai érsek bácsi várából, 15. század vége. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

vannak – mint például egy gyöngyosor nyíláskeret –, amelyek igen magas színvonalú kőfaragómunkák, de voltak vörösmárvány és fehérmárvány faragványok is a várban (19. kép).²³⁸ Váradi Báthory Miklóshoz 1497-ben írott leveléből derül ki, hogy a váci püspök Bácsban jártában nemtetszésének adott hangot a mocsaras, elhanyagolt környezet miatt.²³⁹ Ezután vezették be a Duna eleven vizét a várat körülvevő Mosztongába, ami az építkezésekkel függhetett össze. A folyó rendszabályozása természetesen antik allúziókra indította a levél íróját: a munkát a Helléspontost megzabolázó Xerxés tettéhez hasonlította. A veszprémi székesegyházban is kerültek elő a régészeti feltárások során all'antica kőfaragványok,²⁴⁰ és itt állt Beriszló Péter püspök fülkés síremléke is (csak a címer töredékei azonosíthatók), amelyhez hasonló Magyarországon egyelőre nem ismerünk. Megrendelője – a káptalan megbízásából – Statileo János, a későbbi erdélyi püspök volt.²⁴¹

A világi főurak közül a Báthoryak megrendelésének köszönhető a legtöbb és legjobb all'antica mű. A nyírbátori Szent György- (ma református) templom tágas terű, gótikus épület, amelynek déli kettős kapuja, papi ülőfülkéje és tabernákuluma azonban all'antica stílusban készült (20. kép).²⁴² A 16. század elején már kicsit régies darabok ugyanabból a műhelyből

²³⁶ MIKÓ 1988. 134–136., 13. kép; MIKÓ 1998. 212–214.; MIKÓ 2007. 117–131.

²³⁷ KOPPÁNY 1994. 180–181., 188–189., 14. ábra.

²³⁸ Emerich HENSZLMANN: *Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa Dr. Ludwig Haynald*. Leipzig, 1873. 189–209., különösen 205–209.; HORVÁTH Alice: Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései. (15. századi építészeti központ Magyarországon.) *Művészettörténeti Értesítő*, 36. 1987. 54–85.

²³⁹ Magyar fordításban: *Magyar humanisták levelei, XV–XVI. század*. Szerk. V. Kovács Sándor. Budapest, Gondolat, 1971. (Nemzeti Könyvtár, Művelődéstörténet) 390–391. (204. sz.).

²⁴⁰ TÓTH 1994. 337–340.; *Pannonia regia* 1994. 362–363. (VII-40–41. sz.) (Mikó Árpád); Mikó Árpád: A reneszánsz művészet emlékei Veszprémben. In: *Veszprém reneszánsza* 2008. 82–84.

²⁴¹ KOPPÁNY 1984. 199–200; TÓTH 1994. 338–339.; Mikó Árpád: A reneszánsz művészet emlékei Veszprémben. In: *Veszprém reneszánsza* 2008. 83.

²⁴² *Szabolcs-Szatmár megye műemlékei* 1986–1987. II. 141–149.; PAPP 2005. 67–76., 194–201.; SIMON Zoltán: Adalékok a nyírbátori református templom építéstörténetéhez. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle*, 43. 2009/1. 135–154.; FELT István: A Bátoriak kegyúri temploma. Megjegyzések az újabb nyírbátori épületrégészeti kutatások értékeléséhez. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle*, 43. 2009/1. 155–158.; GRYNÆUS András–PAPP Szilárd–SÁRKADI Márton–TÓTH Boglárka: A nyírbátori Szent György-templom felülről – fedélszerkezet és dendrokronológia. In: *Művészet és vallás a Felső-Tisza-vidéken*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Nagyvárad–Nyíregyháza, 2014. (Templomok útja, 3.) 159–164.

20. kép. Báthory-címer a kösedilia belső oldalán, 16. század eleje. Nyírbátor, református templom

(Budáról) kerülhettek ide, importként, amelyben a ritkán fennmaradt magyarországi reneszánsz kőszobrászat legfontosabb és legismertebb emlékét, fő művét, a Báthory Madonnát is faragták. Megrendelője ugyanaz a Báthory (II.) András volt, aki a nyírbátori reneszánsz stallumsort is készítette (1511).²⁴³ Miként a stallumok, a kőfaragványok is olasz mesterek munkái voltak. A Madonna a firenzei quattrocento félalakos Madonna-domborműveit követi, kompozícióját tekintve Andrea del Verrocchio műveihez áll legközelebb. Nem kizárt, hogy készen jutott Báthory Andrásához, aki a művet a – nem klasszikus, hanem korai humanista kapitálissal írott – felirat vésetésével fejezte be (1526).²⁴⁴

A nyírbátori kőfaragványok lineáris stílusa mellett a 16. század első évtizedének legfontosabb áramlata az volt, amely a Bakócz-kápolna csegelyein, ívháromszögeiben jelent meg a leglátványosabb formában. Hatalmas íveket leíró, vékony indák, keskeny levelek örvényébe bukó akantuszvirágok, felfeslő bimbók alkotják a velencei eredetű dekorációt, amely a 16. század elején persze Firenzében is jól ismert volt. Balogh Jolán épp a firenzei Benedetto da Rovezzano környezetéből eredeztette mesterüket.²⁴⁵

Ugyanilyen stílusú indákkal díszített pilaszterek kerültek elő Thurzó Zsigmond püspök váradi palotájá-

²⁴³ Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz.: 67/1933a, c., illetve (a Nemzeti Múzeum letétjeként) Nyírbátor, Báthory István Múzeum. ÉBER László: A bútorművészet emlékei Magyarországon. [A bútór, IV–VII. fejezet] In: *Az iparművészet könyve*, I–III. Szerk. RÁTH György. Budapest, 1902–1912. Budapest, Athenaeum, 1905. II. 433–436.; BARÁNYNÉ OBERSCHALL Magda: *A nyírbátori stallumok*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1937. (Bibliotheca Humanitatis Historica, II.); VOIT Pál: Műhely a Via de' Servin. *Művészettörténeti Értesítő*, 10. 1961. 97–130.; ZLINSZKY-STERNEGG 1966. 32–37.; KOVALOVSKI Júlia: *Gótikus és reneszánsz bútorkok*. Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1980. (A Magyar Nemzeti Múzeum kincsei) 17–20., 29., 39–53. kép. Vö. még PAPP 2005. 74–76., ezzel szemben lásd NÉMETH Péter: A nyírbátori Szent György-templom – új megvilágításban. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 41. 2006. 377–382., és C. TÓTH Norbert: Észrevételek a nyírbátori stallum egykori elhelyezéséről. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 43. 2009/1. 159–164.; továbbá MAROSI Ernő: Stallum a nyírbátori Szent György-templomból. In: *Európa színpadán* 2009. 82–83.; MIKÓ Árpád: A nyírbátori stallum (1511) és problémái. *Historiográfia, stílus, szerkezet, proveniencia*. In: *Az ecsedi Báthoriak a XV–XVII. században*. Szerk. SZABÓ Sarolta–C. TÓTH Norbert. Nyírbátor, Báthori István Múzeum, 2012. 41–69.; MIKÓ Árpád: A nyírbátori stallum (1511). *Művészettörténeti Értesítő*, 64. 2015. 269–295.

²⁴⁴ Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, Régi Magyar Gyűjtemény, ltsz.: 55.982. Johannes ROKA: *Alt und Neu Waitzen*. Preßburg–Kaschau, 1777. 44–45.; *Cimeliotheca Nationalis Musei Hungarici sive catalogus historico-criticus...* Budae, 1825. 43.; PASTEINER Gyula: Báthory-féle Madonna a Nemzeti Múzeumban. *Archaeologiai Értesítő*, 5. 1885. 378–381.; PULSZKY Ferenc: *Magyarország archaeológiája, I–II*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1897. II. 248.; BALOGH Jolán: La Madone d'André Báthory / Báthory András Madonnája. In: *Az O. M. Szépművészeti Múzeum Közleményei*, 1. Budapest, 1947. 8–14., 28–30.; MIKÓ Árpád: Báthory András Madonnája. *Művészettörténeti Értesítő*, 47. 1998. 167–175.; Árpád MIKÓ: La Madonna di András Báthory. *Acta Historiae Artium*, 47. 2006. 93–102.; *Mátyás király öröksége* 2008. I. 53–54. (I–I. sz.) (MIKÓ Árpád); „*Látjátok feleim...*” 2009. 330–331. (T22. sz.) (MIKÓ Árpád).

²⁴⁵ BALOGH 1955. 37.

nak helyén is,²⁴⁶ és a Bakócz-kápolna (lebontott) homlokzatának pilaszterfejezeteihez *stilárisan* közel álló peducciókat találtak a Somogy megyei Ötvöskőnyi várkastélyának feltárásán és Korotna várának helyén, valamint Budán, a városban is.²⁴⁷ Ez volt alighanem az utolsó alkalom, amikor Magyarországon készült reneszánsz faragványok teljesen szinkronban voltak az itáliai fejlődéssel. Alkotóik egészen biztosan olaszok, akik valahol az ország közepén tevékenykedtek, Budán vagy Esztergomban, s faragványaik – az általános gyakorlatnak megfelelően – készen kerültek rendeltetési helyükre.

A sok azonos stílusú, olykor azonos méretű architektonikus faragvány országszerte jelzi, hogy az épületek igazán reprezentatív köelemeit nem a helyszínen szerveződött „műhelyek”, hanem a városokban működő kőfaragók készítették.²⁴⁸ A mesterek egy része Itáliából jött; az olaszok magyarországi tevékenységéről egészen a korszak végéig vannak adataink. Közéjük tartozott Giovanni Fiorentino (a magyar szakirodalomban: Johannes Fiorentinus) is, aki 1515-ben biztosan Esztergomban működött, mert két síremléket is szignált ekkoriban (Gniezno, illetve Felsőelefánt).²⁴⁹ Az utóbbi években vált erősen valószínűvé, hogy az 1510-ben elhunyt zágrábi püspök, Szegedi Lukács alakos síremlékét is ő szignálta,²⁵⁰ s az Zágrábban éppúgy esztergomi import mű, mint címeres társa Gnieznóban. Egyre kevésbé zárható ki, hogy korábban már a Bakócz-kápolnán is dolgozott, ehhez a következtetéshez azonban továbbra is csak a stíluskritika ingoványán át lehetne eljutni (keze nyomát a kápolnában egyszer a leggyengébb, másszor a java faragványokon vélték megtalálni²⁵¹). Jól mutatja Giovanni Fiorentino példája egyébként azt is, hogy a sírköveket faragó

21. kép. A menyői templom vörösmárvány kapuja, 1514.

²⁴⁶ BALOGH 1982. I. 33–34., 86–87. kép, II. 307.; *Váradi kőtöredékek* 1989. 103., 109–111. (121–123. sz.) (MIKÓ Árpád) Persze a faragványokat csak stílusuk alapján datáljuk Thurzó Zsigmond püspök idejére.

²⁴⁷ Schallaburg 1982. 672–673. (822. sz.) (Kálmán MAGYAR); uo. (823. sz.) (Emese NAGY); uo. (824. sz.) (Kálmán MAGYAR).

²⁴⁸ MIKÓ 1998. 207–223.

²⁴⁹ BALOGH 1943. 64., 86., 176., 211–214., 268–270., 100–105. kép; BALOGH 1955. 40.; FEURNÉ 1977. 220., 85. kép; HORLER Miklós: Ioannes Fiorentinus Forgách-síremléke. *Építés-Építészettudomány*, 15. 1983. 237–259.

²⁵⁰ Zágráb, Povijesni muzej Hrvatske, ltsz.: 6732. Mirko VALENTIĆ: *Kameni spomenici Hrvatske, Zagreb Povijesni muzej Hrvatske*. Zagreb, 1969. 31.; HORVAT 1975. 40–45.; *Riznica* 1987. 58 (255. sz.); MIKÓ Árpád: *Riznica Zagrebačke katedrale*. Zagreb, Muzejski prostor 1983. [Recenzió.] *Művészettörténeti Értesítő*, 33. 1984. 189.; DOBRONIĆ 1994. 74–75.; MILAN PELC: Ugarske kiparske radionice i renesansa u severnoj Hrvatskoj. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30. 2006. 67–80.; PELC 2007. 315–317.

²⁵¹ Balogh Jolán nem tartotta első rangú kőfaragónak, s keze nyomát például a sekrestye lavabofülkéjének keretén fedezte fel (BALOGH 1955. 40–41.), Horler Miklós viszont épp ellenkezőleg, a mestert a kápolna vezető díszítőszobrászá-

mesterek közül kerültek ki az épületszobrászati munkákat alkotó szobrászok is. A szilágysági Menyő templomának a keresztelő-medencéjét szignálta (1515), de nyilvánvaló, hogy a templom szép vonalú, lunettás vörösmárvány kapuja (1514) és szentség-háza is ugyanebben a műhelyben készült (21. kép).²⁵² A megrendelő, Dészázy István, az esztergomi vár gubernátora volt Bakócz Tamás idejében. Most került elő az az Esztergomból (1515. május 15-én) írt levele, amelyben azt kéri Német Pál budai kanonoktól, az érsek ügyvivőjétől, hogy a menyői templom megújításához szükséges márványkövek szállításában segídkezzék, különös tekintettel a Tiszán való átkelésre.²⁵³

Jellemző a kőfaragó- és építési munkák szervezésére az a szerződés is, amelyet Perényi Gábor kötött Nicolaus de Milano murattorral budai háza építésére, 1526-ban, Mohács előestéjén.²⁵⁴ Ebben szó esik tervrajzról, faragott kövekről, az udvart díszítő loggiáról; de nem írták elő a mesternek, hogyan szerezze be a faragott kövelemeket. (A rajz sajnos nem maradt ránk.) Nicolaus de Mediolano egyébként budai polgár volt, 1528-ból is van róla adatunk.²⁵⁵

Raguzai István királyi borbély háza leleteinek ismeretében alkothatunk magunknak fogalmat arról, hogy milyen lehetett a budai polgárváros képe a Jagelló-korban.²⁵⁶ Remek márgafaragványok kerültek elő, gyümölcsfüzérés kandallóelemek, feliratos fríz töredéke, párkányok, keretek (22. kép). Az egyik fríz – trófeák, bőségszaruk, palmetták váltakoznak rajta – másik darabját (folytatá-

22. kép. Pilasztertöredék Raguzai István királyi borbély budai házából, 16. század első negyede. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum

nak tartotta (HORLER 1987. 21–23). Mindkét véleményt lehet védeni is, és támadni is (utóbbit védeni kevésbé): a szignált keresztelőmedence címerképe valóban elnagyolt, de tegyük hozzá, hogy aprócska részlet ez, ugyanott a kapu címerképe viszont színvonalas munka. A szignált gnieznói sírkő koszorúja valóban a kápolna csegelyeinek függesztett koszorúira hasonlít, de a Forgách-síremlék igénytelen koszorúja is szignált alkotás; az ívháromszögeknek vagy a székesegyház felé nyíló homlokzat lábazatának dekorációi viszont stílusosan nagyon távol állnak Giovanni Fiorentino szignált munkáitól. A szignatúra egyébként aligha játszott akkora szerepet, illetve maga a kőfaragó aligha foglalt el olyan fontos pozíciót az esztergomi érseki udvarban, hogy jelentősége lett volna annak, kinek mit szignál, és mit nem. Mindehhez hozzátehetjük most, hogy a kápolna sekrestyéjének lavabóján, a kereten valóban hasonlóképp laposan faragott ornamentális sáv fut, mint a zágrábi Szegedi Lukács-sírkövön. Mindazonáltal ez sem bizonyítja, hogy a kőfaragó már 1506–1507-ben Esztergomban dolgozott volna, s hogy folyamatosan ott tevékenykedett 1515–1516-ig. Alapjában véve ma sem gondolom másképp, mint huszonöt évvel ezelőtt: a probléma tanulsága elsősorban historiográfiai, s ennek egyik kulcsa a zágrábi sírkő.

²⁵² BALOGH 1943. 268–270.; MIKÓ Árpád: A menyői templom keresztelőkútja. In: *Váradai kőtöredékek* 1989. 265–267.

²⁵³ „[...] Pro certa reformationis ecclesie nostre in domo nostra Menyew misimus lapides marmoreos. Ideo rogamus, ut velitis comittere ad partes Tycie, ut in via in ductione per vectores fiant auxilia et sequantur.” HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVY–C. TÓTH 2014. 96., 100. (2. sz.)

²⁵⁴ KOMÁROMY András: A báró Perényi család levéltárából. In: *Történelmi Tár (Új Folyam)*, 1. 1900. 132–133.; Árpád MIKÓ: Italienische Künstler in Ofen/Buda zur Zeit der Jagiellonen. In: *Maria von Ungarn (1505–1558). Eine Renaissancefürstin*. Szerk. Martina FUCHS–Orsolya RÉTHELYI. Münster, Aschendorf, 2007. 357.; VÉGH 2006/2008. I. 285., II. 185–186. (689. sz.)

²⁵⁵ VÉGH 2006/2008. I. 167., II. 191. (716. sz.)

²⁵⁶ VÉGH 2008. 54–59.

sát) már a 19. század végén megtalálták az újkori királyi palota bővítése alkalmával, s természetesen Mátyás palotájához kapcsolták, ez is jellemzi kvalitását.²⁵⁷

Az egyik legfontosabb újdonság azonban a terrakottaelemek előbukkanása: az all'antica építészeti tagozatok egy része ugyanis égetett cserépből készült, s még egy astragalos-soros negatívot is találtak, ami talán helyben gyártásra utal. Terrakottából figurális elemek is készültek, amint erről különböző puttósobrocskák fragmentumai tanúskodnak.²⁵⁸ Az épület külső homlokzatát freskókkal dekorálták, egy nagyobb faltömbön fennmaradt kép nyílvezzőt mutató puttót ábrázol, és a keretező – részben kőből faragott, részben vakolatból formált – kymatagot is színes festés borította.²⁵⁹

Valószínűleg több vidéki városban is hasonló lehetett a helyzet. Pécssett például feltártak antikizáló, külső homlokzati festést,²⁶⁰ és a pontos proveniencia nélküli kőfaragványok mellett jó pár kőleletet ismerünk a városi házak tudományosan dokumentált műemléki falkutatásaiból is. A helyi, puha mészmárgából készült faragványok stílusán is összefüggő, jól körvonalazható csoportot alkotnak.²⁶¹ A kiindulópontot bizonyára Szatmári György építkezéseinek faragványai jelentették, amelyeken gyakori dekorációs elem lehetett a változatos módon összekapcsolt rozettasor. A rozettákkal díszített vörösmárvány keret persze Pécssett import volt; a legszebb pécsi töredék méretre pontos párja Győrött bukkant fel, a Káptalandombon (23. kép).²⁶²

Idevágó, fontos okleveles adat került elő tavaly: 1516. augusztus 18-án Désházy István, esztergomi jószágkormányzó azt kérte Németi Pál budai kanonoktól, Bakócz Tamás ügyvivőjétől, hogy juttasson el két, márvánnyal megrakott hajót Szatmári György pécsi püspöknek (és legalább az egyiket borral megrakottan küldje vissza).²⁶³ Désházy ekkor építkezett a menyői templom, és oda is Németi segítségével jutottak el márványkövek, köztük Ioannes Fiorentinus szignált vörösmárvány keresztelőkútja.²⁶⁴ Ebben az esztendőben tehát Szatmári is építkezett Pécssett. Vajon volt-e Giovanni Fiorentinónak

23. kép. Kerettöredék rozettákkal Győről, 16. század első negyede. Győr, Rómer Flóris Múzeum

²⁵⁷ VÉGH 2008. 56/6., (I-2a. sz.). A korábban előkerült darab: BALOGH 1955. 36.; BALOGH 1966. I. 116., II. 130. kép; Schallaburg 1982. 289. (193. sz.) (Emese NAGY).

²⁵⁸ VÉGH 2008. 56–58. (I-3a-k. sz.). A terrakotta mint építészeti elemek anyaga egyébként a királyi palotában is jelen volt, ez kevésbé ismert, kevés emléke van. – Az óbudai királynéi várban is került elő reneszánsz terrakotta építészeti tagozat: HAVASI Krisztina: Az óbudai királyi, utóbb királynéi vár köemlékei. *Budapest Régiségei*, XL. Budapest, 2007. 224., 3. kép.

²⁵⁹ VÉGH 2008. 55.

²⁶⁰ A Káptalan utca 2. számú ház (ma a Zsolnay-múzeum működik benne). CSEMEGI József: Jelentés a Pécs, Káptalan utca 2. sz. épületen végzett helyreállítások eredményeiről. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1956. Pécs, 1957. 8–29.; SARKADINÉ HARS Éva: A Pécs, Káptalan utca 2. számú épület díszítő elemei. In: *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*, 1956. Pécs, 1957. 48–54.; G. SÁNDOR 1984. 29., 36. kép. Pár éve, a legutóbbi „helyreállítás” során, sajnálatos módon leverték a középkori vakolatot, s az egykor méltán sokat emlegetett reneszánsz festés megsemmisült.

G. SÁNDOR 1984. 18–33., 71–76.; FARBAKY 2002. 45–62.

²⁶² *Pannonia Regia* 1994. 367. (VII-47. sz.) (MIKÓ Árpád); MIKÓ 1998. 209–211., 7–8. kép.

²⁶³ „Nunc mittimus duas naves lapidibus marmoreis oneratas, qui reverendissimo domino episcopo Quinqueecclesiensi presentandi sunt.” HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVY–C. TÓTH 2014. 97., 107. (11. sz.)

²⁶⁴ Lásd a 253. jegyzetet.

24. kép. Síremlék töredéke koszorúba foglalt címerrel a pécsi domonkos templomból, 16. század első negyede. Pécs, Janus Pannonius Múzeum

bármilyen szerepe a pécsi faragványok körül? S hová szánhatták ezeket a köveket? Egyik ma ismert vörösmárvány faragvány sem évszamos Pécsen: sem a tabernákulum, sem az a néhány, rozettadíszes nyíláskeret-töredék, amelyek régóta ismeretesek.²⁶⁵ Bármelyik készülhetett közülük 1516-ban – bár a tabernákulumot stíluskritikailag teljesen megalapozottan kapcsoltuk a Bakócz-kápolnához, és így 1506–1507 tájára datáltuk. Talán a püspöki palotán építkeztek ekkortájt?²⁶⁶ A vörösmárvány reprezentatív, drága anyag, csak fontos emlék jöhet szóba. Két hajórakománnyi faragott kő nagyon sok. Mindenesetre az a koszorús vörösmárvány sírkő, amely töredékesen került elő a pécsi középkori domonkos kolostor templomának feltárásakor

(24. kép),²⁶⁷ egészen más perspektívát kap most, hogy konkrét adat bukkant fel épp 1516-ból, esztergomi vörösmárvány faragványok Pécsre szállításáról.²⁶⁸

A pécsi kőfaragók kezén a rozettasor motívuma népszerűvé vált, mert nemcsak a városban, hanem tágabb vidékén is ismerünk puha mészmárgából faragott rozettás építészeti töredékeket;²⁶⁹ a rozettasorok egyre durvább változatokban követik egymást Ozorán, majd Pécsváradon. Ozoráról ugyanakkor finomabb faragványokat is ismerünk, amelyeknek nincs a közelben párhuzamuk, például egy három oldalán faragott hasáb fragmentumát, amelyet igen gazdag díszítés borít: örvényesen forduló indák közül kihajló bőségszaruk s egy levélkoszorú keretezte profilkép.²⁷⁰ A motívumok egymáshoz illeszkedése nem mindig szerves, és az akantuszlevelek mintázásában – különösen az erősen hangsúlyozott középső ér, vagy a fűrészfogas levélszegélyek megformálásában – érződik némi gótikus íz. A pécsi Munkácsy utcában feltárt, delfines-kandeláberes ablakkeret-töredékek is nyilvánvalóan választékosabb megmunkálású faragványok durva kivitelű leszármazottai.²⁷¹ A félköríves záródású, záradékan Szatmári-címerrel, ívháromszögeiben puttófejjel díszített pécsi ajtó rontott replikáit Mária-váron találták meg.²⁷²

A márévári és pécsváradai darabok már Mohács után készültek. A pécsiek között is lehetnek bőven 1526 utániak; az a jókora kútkávatöredék, amely Eszéki János pécsi püspök (1539–1541) címerét és az 1540-es évszámot viseli,²⁷³ arról tanúskodik, hogy még ekkor is volt

²⁶⁵ *Pannonia Regia* 1994. 371–372. (VII-54–55. sz.) (MIKÓ Árpád).

²⁶⁶ FARBAKY 2002. 40–52. A palotára új adatokkal, megfigyelésekkel alapvető KIKINDAI András: A pécsi püspöki palota rekonstrukciója. In: *Reneszánsz látványtár* 2009. 311–322.

²⁶⁷ *Pannonia Regia* 1994. 372–373. (VII-57. sz.) (KÁRPÁTI Gábor).

²⁶⁸ A félreértések elkerülése végett: nem azt írtam, hogy ez a sírkő azon a hajón volt.

²⁶⁹ SZÖNYI Ottó: Ismeretlen siklósi renaissance köemlékek. *Magyar Művészet*, 9. 1933. 169–180.; G. SÁNDOR 1984. 62–63., 69., 71., 95. kép; *Pannonia Regia*. 368–369. (VII-48–49. sz.) (KOPPÁNY Tibor), 375. (VII-60. sz.) (MIKÓ Árpád).

²⁷⁰ FELD István–GÁL-MLAKÁR Viktor–GIBER Mihály–MORDOVIN Maxim: Ozora, várkastély. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008*. Szerk. KISFALUDI Júlia. Budapest, 2009. 242–246. – Az adatra Lővei Pál hívta fel a figyelmem.

²⁷¹ G. SÁNDOR 1984. 75–76., 47–51. kép.

²⁷² G. SÁNDOR 1984. 37–38., 76., 60–61. kép.

²⁷³ A pécsi székesegyház régi kőtárában, a sírkövek között. Felirata: „ · I(ohannes) · | · E(zeki) · | E(piscopus) | Q(uinqueeccliesiensis) | · 1 · 5 · | · 4 · 0 · ”. SZÖNYI Ottó: *A pécsi püspöki múzeum kőtára*. Pécs, 1906. 246–247. (771. sz.); SZÖNYI Ottó: *A pécsi Dómmúzeum*. *Magyar Művészet*, 5. 1929. 532. (az alsó képen, az Ernuszt-címer alatt). Eszéki Jánosra: KOLLÁNYI 1900. 137.

25. kép. Kútmedence töredéke Eszéki János pécsi püspök címerevel, 1540. Pécs, székesegyház

kőfaragó a városban. A kút nem lehetett különösebben reprezentatív funkcióban, mert a címeren kívül nincs értékelhető részlete (25. kép).

A motívumok romlása, a minőség esése persze nemcsak Pécsre és környékére volt jellemző, hanem az ország más részeire is, a 16. század második évtizedétől. Jó példáját láthatjuk ennek a Közép-Dunántúl két kisebb nemesi kastélyán, Devecseren és Jánosházán. A devecseri Choron-kastélyban – az itt álló gótikus udvarházat devecseri Choron András, Szalaházy Tamás veszprémi püspök sümegi várnagya bővítette ki all'antica részekkel – az egyszerűen profilált nyílászerveken (1526) kívül igényes kialakítású kandallógyámkő-töredékek is fennmaradtak,²⁷⁴ amelyek nemcsak motívumaik, hanem részletformáik miatt is közeli párhuzamaiul kínálkoznak Erdődy Péter jánosházi kastélyának szépen díszített kandallógyámköveihez.²⁷⁵ A bőségszaruk leegyszerűsített kialakítása, a karéjos levelű rozetták faragásmódja erősen hasonló, ami azonos kőfaragóműhelyre vall, s amelyet jó volna pontosan lokalizálni. Anyaguk olyan finom szemcséjű homokkő, amelyből a sümegi várban, sőt Veszprémben is kerültek elő – egyszerűbb – faragványok.²⁷⁶

Különösen érdekes az egyik jánosházi gyám-

kőön látható laposan faragott, gyümölcscsel teli kosár, mert a motívum egyelőre páratlan; a körtékkel, gránátalmákkal megrakott bőségszaruk is előkelő mintákra utalnak, ha gyarlóbb kivitelben is.

²⁷⁴ KOPPÁNY Tibor: *A sümegi vár és a devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai*. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2009. (Lapidarium Hungaricum, 7. Veszprém megye, I.) 89–191.; KOPPÁNY Tibor: *A kastély részei, berendezése és tartozékai a 16–17. századi Dunántúlon*. *Művészettörténeti Értesítő*, 64. 2015. 310.

²⁷⁵ M. KOZÁK Éva: Jánosháza, Erdődy–Choron-kastély. In: *Lapidarium Hungaricum, 5. Vas megye, I.* Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. 385–455. (A szerkezeti és tipológiai összefüggések tipológiai katalógusának társszerzője: SIMON Zoltán.)

²⁷⁶ A jánosházi kastély bővítésének *terminus post quem*je 1510, ebben az évben kapott ugyanis engedélyt a birtokos, Erdődy Péter II. Ulászlótól arra, hogy árokkal és fallal körülvegye az udvarházat (KOZÁK Éva 275. jegyzetben i. m.; KOPPÁNY 1999. 158). Mivel adatunk van arra, hogy a devecseri udvarházat 1514-ben fölégették (KOPPÁNY Tibor 274. jegyzetben i. m. 98.), az itteni épület all'antica részletekkel való dekorálására, bővítésére, helyreállítására ezt követően kellett sor kerülni. Az egyik ajtó (festett) 1526-os évszáma kissé távolinak tűnik, de mégsem lehetetlen, hogy ez vonatkozik, *terminus ante quem*ként, az összes antikizáló faragványra. Az építtető, devecseri Choron András Szalaházy Tamás veszprémi püspök sümegi várnagya volt 1524-től; a sümegi várban valószínűleg ekkor történt az átalakítás, amelyből finomszemcséjű homokkőből faragott, antikizáló nyílászerv-töredékek kerültek elő. A devecseri és a sümegi faragványok összefüggnek, bár utóbbi helyen nem bukkant fel még értékelhető ornamentális darab, csupán profilált töredékek. A kérdés az, hogy miként magyarázható Jánosháza és Devecser, e két – egymástól egyébként nem távoli – hely ornamentális darabjainak szoros stíláriai összetartozása. Azt hiszem, ez az a pont, ahol a stíluskritika – a művészettörténet-írás klasszikus eszköze – olyan problémát vet fel, amely azonos súlyú lehet az okleveles adatokból kiinduló kérdésekkel. Az összefüggés további vizsgálatra vár.

A Dunántúlon a Jagelló-korban különösen sok kastélyon jelentek meg all'antica részletek, talán az ország területén sehol másutt ennyire sűrűn. Sajnos csak keveset ismerünk közülük olyan részletességgel, mint a devecserit vagy a jánosházit. A Somogy megyei ötvöskónyi kastély helyét, alaprajzát régészeti feltárás tisztázta,²⁷⁷ itt a reneszánsz faragványok anyaga – a Buda környéki márga – távolabbi eredetre, központi kőfaragóműhelyre vall; s az egyik – már említett – szép lebegőfejezet stílárius párhuzama Budán is került elő, a polgárvárosban.²⁷⁸ Az Ötvöskónyhoz közel eső Korotna helyéről egy gyönyörű peducciót ismerünk (amely szintén szorosan kapcsolódik anyagában, stílusában az előbb említett két darabhoz),²⁷⁹ s egy márgából faragott Mátyás-címer töredékét.²⁸⁰ A Dombaiak dombói (Tolna megye) kastélyáról egyelőre csak írott adataink vannak, a kastély helyén nem volt feltárás;²⁸¹ ajtókeretein feliratok ékeskedtek, ami a korban az all'antica nyíláskeretek sajátja volt.²⁸²

7. Az északi reneszánsz nyomai

A bártfai városháza sokáig úgy szerepelt a szakirodalomban, mint az itáliai – budai udvari – reneszánsz kisugárzásának egyik legtávolabbi példája.²⁸³ 1507-ben „olasz ablakokat” rendelték Alexander mestertől, aki akkor már évek óta dolgozott a város számára. Az ablakok közül néhány fennmaradt máig, de részletformáik nem az olasz típusú all'antica módnak felelnek meg, hanem furcsa vegyületei a gótikának és a félreinterpretált reneszánsz formáknak. Az ominózus ablakoknál is világosabb a kétféle formavilág keveredése a zárterkélyen, amely a *praetorium* emeletére vivő lépcső indításának adja meg a reprezentatív keretet. A szerződésben szereplő „olasz ablakok” tehát nem a budai példákra utalnak, hanem arra, hogy Bártfán is tisztában voltak a legújabb divattal, de ez arrafelé úgy hangzott, hogy „welsch”. Ma északi reneszánsznak nevezzük. Alexander mester 1508-ban eltűnt Bártfáról, helyét Johannes mester – valószínűleg az eperjesi Johannes Brengyssen – vette át, aki évekig vitte tovább az építkezést, összefogva a soknációjú, környékbeli és főleg határon túlról érkezett lengyel munkás ténykedését.²⁸⁴

A bártfai városházát monumentális feliratok is díszítik, amelyek afféle magisztrátus-tükröként figyelmeztették a helyes kormányzásra a város vezetőit; az antikizáló felirat-együttes olyan, mint valami egységes koncepció szerint íródott, monumentális olvasókönyv. Az

²⁷⁷ MAGYAR Kálmán: *Az ötvöskónyi Báthori várkastély*. Kaposvár, 1974. (Somogyi Múzeumok Füzetei, 18.) 27–53.; Schallaburg 1982. 672. (822. sz.) (Kálmán MAGYAR); KOPPÁNY 1984. 210.; *Pannonia Regia* 1994. 370–371. (VII-53. sz.) (KOPPÁNY Tibor); KOPPÁNY 1999. 190–191., 36–38. kép; HORVÁTH Richárd: Az ecsedi Bátoriak várbirtokai a késő középkorban. *Szabolcs-Szatmár-Bereg Szemle*, 41. 2006. 317.

²⁷⁸ LÁSZLÓ GEREVICH: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest, Akadémiai, 1971. 118., 145., CXVI/306. kép; GEREVICH László: Budapest művészete a későbbi középkorban a Mohácsi vészig. In: *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Szerk. GEREVICH László–KOSÁRY Domonkos. Budapest, Budapest Főváros Tanácsa, 1973. (Budapest története, 2.) 307.; Schallaburg 1982. 672. (823. sz.) (Emese NAGY).

²⁷⁹ Schallaburg 1982. 672–673. (824. sz.) (Kálmán MAGYAR); KOPPÁNY 1984. 212.; *Pannonia Regia* 1994. 370. (VII-52. sz.) (KOPPÁNY Tibor).

²⁸⁰ MAGYAR Kálmán: *Az ötvöskónyi Báthori várkastély*. Kaposvár, 1974. (Somogyi Múzeumok Füzetei, 18.) 46–48., 42. kép; Schallaburg 1982. 565. (632. sz.) (Kálmán MAGYAR).

²⁸¹ KOPPÁNY Tibor: A Tolna megyei Dombó vára. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. PAMER Nóra. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 159–168.

²⁸² MIKÓ 2005. 226–227.

²⁸³ VÖ. BALOGH Jolán: A reneszánsz kor művészete. In: *A magyarországi művészet története*. Főszerk. FÜLEP Lajos, szerk. DERCSÉNYI Dezső–ZÁDOR Anna. Budapest, Corvina, 1973⁵. 211.; FEUERNE 1977. 23.

²⁸⁴ MIKÓ 2004. 19–52.

1505-ben építeni kezdett városháza az északi reneszánsz és a késő gótika stílusjegyeit viseli magán – természetes módon, ám a térségben roppant korán – s monumentális felirata sem klasszikus antikva betűkkel íródtak, hanem korai humanista kapitálissal, ami ennek a „keverék-stílus”-nak velejárója.²⁸⁵

Az épület reprezentatív kialakítású lépcsőtornya (zárt erkélye) hordozza a feliratok zömét, amelyek jól azonosítható bibliai idézetek vagy közmondások. Valamennyi a város előjáróságát inti az erényes kormányzásra, szó szerint utalva a bölcsességre és az igazságosságra, és a sorok között a mértékletességre is. Szellemük jól egybeillik a vezetőkkel szemben a városi jogkönyvekben megfogalmazott elvárásokkal. Szerencsés módon bepillantunk abba a világba is, amelyben keletkeztek. A város számadáskönyveiben ugyanis ezekben az években, a címlapokon hasonlóképp szentenciák jelennek meg, olykor végig kapitálissal írva. Ezek között is akad bibliai citátum, sőt Plautus-idézet is. Plautus jelképezheti a humanista szellemet, hisz a középkorban – Terentiussal ellentétben – csak kevésbé ismert és olvasott auktor volt.²⁸⁶ A feliratok alkalmazásának gondolata modern, szemben konvencionális tartalmukkal. Az északi reneszánsz és a gótika elemeit egymásra montírozó párkányok alatt futó feliratok talán éppúgy az all’antica képzetét kelthették, mint a keresztesztós, kimondottan is „olasz” – vagyis „welsh” – ablakok.

A Bártfán megismert északi reneszánsz stíluselemek Sárosban és Szepesben több helyen is felbukkannak. Így például a kisszebeni plébániatemplom déli kapuján.²⁸⁷ A kapu szárköve és párkánya is gazdagon profilált, levél- és tojássor díszíti. A lunetta tagozatait is ugyanilyen dekoráció borítja, külső élén pedig golyók és vázaidomok alkotta ív feszül. Középpütt, az ív záradékán, számarhátívbe tömörödő, stilizált levélsomón váza áll, a két szélén pedig – tetejükön golyót egyensúlyozva – ingatag baluszterorsók emelkednek; középről, az ív pereméhez tapadva, jobbra és balra egy-egy stilizált delfintest ível lefelé. Farkuk és tarajuk felkunkorodik, mintha a középső vázában és a szélső baluszterorsókban all’antica akrotérionok paródiáit kellene látnunk. Ezek azonban legalább annyira szimbolikus fiálék is, egy gótikus fiatornyos saroklezárás imitációi. A fríz korai humanista kapitálissal vésett felirata: „Beati qui habitant in domo tua Domine”, azaz „boldogok, akik házában lakoznak, Uram”. Ez zsoltáridézet, bár nem szó szerinti,²⁸⁸ és kétségtől a templomra és az oda igyekvő hívekre vonatkozik. A templom kő szószerke hasonló stílusú (bár kevésbé dúsan dekorált); egyik lapos domborművű baluszterén Zuzana Ludiková nemrégiben fedezte fel az 1529-es évszámot.²⁸⁹

A kapu díszítésének motívumkincse, zömök aránya, „fejsúlyos” lunettája, feliratának betűtípusa egyaránt szoros kapcsolatban van több korabeli szepesi és sárosi építészeti faragvánnyal, mindenekelőtt a bártfai városházával. A különös balusztermotívumok megismétlődnek Lőcsén, lomnici Horvát János szepesi prépost házának ajtaján is,²⁹⁰ amelynek 1530-as dá-

²⁸⁵ A lépcsőtornay főpárkányán olvasható szöveg: „DILIGITE LV MEN SAPIENTIAE | OMNES QVI PREESTIS POPVLIS VT IN AETERNVM REGNETIS | ET PRODERIT VOBIS”; a déli oldalon, a bejárat fölött: „HABITACVLA IVSTORVM BENEDICENTVR”. Az erkély túoldalán: „DOMVS IVSTORVM PERMANEBIT”. A középső, a keleti homlokzatra írott idézet: „FELIX CIVITAS QVAE TEMPORE PACIS COGITAT BELLA”. A bejárat ajtó fölött: „PRIVSQVAM INCIPIAS CONSVLTO”. Az első emeleten, az épületen belül, az egyik ajtó fölött: „IVSTVM EST AVXILIARI PAVPERI”. A feliratokkal részletesen foglalkoztam: MIKÓ 2004. 19–52.; MIKÓ 2005. 229–230.

²⁸⁶ Michael VON ALBRECHT: *A római irodalom története*. I–II. Ford. TAR Ibolya. Budapest, Balassi, 2003–2004. I. 151–152.; Franz BRUNHÖLZL: Plautus im Mittelalter. *Lexikon des Mittelalters*, VII. München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 2003². 16–17.

²⁸⁷ FEURNÉ 1977. 220., 87. kép; KUHN 1982. 26.; KRESÁK 1988. 23–24.; KRESÁK 1995. 3., 6. kép; CIULISOVÁ 2002. 130–131.; MIKÓ 2005. 228.; *Ilustraná enciklopédia*... 2009. 909.

²⁸⁸ PsG 83,5 Beati habitantes in domo tua Domine.

²⁸⁹ Zuzana LUDIKOVÁ: Kazateľnica. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009. 657.

²⁹⁰ KUHN 1982. 27.; KRESÁK 1988. 23.; KRESÁK 1995. 4., 8. kép; EVA KRIZANOVÁ: Renesancia ako nový výtvarný štýl. *Pamiatky a múzeá*, 49. 2001/4. 9.; CIULISOVÁ 2002. 138.; Jozef MEDVECKÝ: Novovek 1526–1780. In: Zuzana BARTOŠOVÁ–Ivan GERÁT–

tuma e stíluskör végső határát jelöli. Nyársardón (Héthárs mellett) Nyási Dömötör esztergomi vikárius tabernákuluma (1520 körül) ugyanennek a stílusnak a képviselője.²⁹¹ Az átmeneti típusú betűkkel írott, hosszú felirat is jelzi, hogy a megrendelő reprezentatív alkotásnak szánta. Különös, de szülőfalujába nem Esztergomból hozatott tabernákulumot, hanem a környéken rendelte meg. Nemcsak ő nem hozatott az ország közepéről tabernákulumot, hanem Rozsnyóra sem Esztergomból került a Bakócz-címeres kápolnaajtó-keret (1515–1516).²⁹² A szepesi, sárosi stallumokon, a szárnyasoltárok szekrényfaragványain is ebben az időben jelennek meg a reneszánsz ornamentális elemek.

Nemcsak a Szepességre és környékére volt jellemző az északi reneszánsz stílus feltűnése, hanem természetesen a nyugati országrészekre is. Pozsony környékére azonban Bécsből kerültek az egyes darabok. Zömmel nem építészeti faragványok, hanem köretábulumok, esetleg epitáfiumok. Legszebb példájuk a pozsonyszentgyörgyi főoltár,²⁹³ amelynek ornamentális részletei – a szekrényfülkében függő tömött gyümölcsfüzérek, a pilaszterek tükrét elborító zsúfolt levélkötegek – más emlékeken is fölbukkannak. Így például Sopronban, az egykori ferences templomban is állhatott egy ehhez hasonló oltárépítmény,²⁹⁴ Bazinban pedig a plébániatemplom szószéke kapcsolható ide.²⁹⁵ Ezt 1523-ban állíttatta az egyik Szentgyörgyi és Bazini gróf;²⁹⁶ a szószéket tartó tömzsi oszlop „sudasodó” törzse és hibrid „korinthoszi” fejezete tipikus északi reneszánsz megoldás, a mellvéd elegánsan faragott ornamentumain viszont erről csak a részletek árulkodnak.

A pannonthalmi főapátság templomában ma is fennálló épületrészek (26. kép), a somogyvári bencés kolostorból csak építészeti elemek őrzik ennek a stílusváltozatnak a nyomát.²⁹⁷

Marta HERUCOVÁ–Jozef MEDVECKÝ–Martin VANČO: *Umenie na Slovensku. Stručné dejiny obrazov*. Bratislava, Slovart, 2007. 81., képpel; *Ilustraná enciklopédia*... 2009. 766.

²⁹¹ Ladislav ŠÁSKY: *Kunstdenkmäler der Slowakei*. Bratislava, Tatran, 1988. 279. kép; CIULISOVÁ 2002. 129–130.; MIKÓ 2004. 30., 18. kép; MIKÓ 2009. 102–103., 66. kép; Juraj ŽÁRY: Tabernákulum. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom 2009*, 2. kép és 653–654.; *Ilustraná enciklopédia*... 2009. 914.

²⁹² GÁNGEL Judit: *Rozsnyó műemlékei*. Budapest, 1942. (A budapesti Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Művészet-történeti és Kereszténységképzési Intézetének dolgozatai, 77.) 16. 25–26.; Karol KAHOUN: *Neskorogotická architektúra na Slovensku*. Bratislava, 1973. 67.; Ivan CHALUPECKÝ: Od baníckej osady k baníckemu mestu. In: *Dejiny Rožnavy*, 1. Rožnava, 1978. 79.; KUHN 1982. 26., 2. kép; KRESÁK 1988. 24.; Juraj ŽÁRY: Tabernákulum. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom 2009*. 653–654.; *Ilustraná enciklopédia*... 2009. 471.

²⁹³ ÉBER László: A pozsonyszentgyörgyi oltár. In: *Az Országos Szépművészeti Múzeum Évkönyvei*, I. Budapest, 1918. 135–151.; KRESÁK 1995. 4–5., 9. kép; CIULISOVÁ 2002. 133–134.; MIKÓ 2009. 105., 68. kép.

²⁹⁴ BALOGH Jolán: Renaissance oltár Sopronban. *Soproni Szemle*, 16. 1962. 144–146; *Mátyás király öröksége 2008*. I., 204–206. (VII-19. sz.) (BARTOS György).

²⁹⁵ BALOGH Jolán: A késő-renaissance és a kora-barokk művészete. In: *Magyar művelődéstörténet*, 3. A kereszténység véődőbátyája. Szerk. DOMANOVSKY Sándor. Budapest, [1940.] 560.; KRESÁK 1995. 4.; CIULISOVÁ 2002. 134.; MIKÓ 2009. 105., 69. kép; *Ilustraná enciklopédia*... 2009. 156.

²⁹⁶ A szószeék címeréhez: Moriz WERTNER: *Die Grafen von St. Georgen und Bösing. Genealogische Studie*. Wien, 1891. 71–73.; *Die Wappen des Adels in Ungarn. J. Siebmacher's großes Wappenbuch*, Bd. 33. [Reprint.] Neustadt an der Aisch, 1982. Bd. I. 628., Bd. II. Taf. 442. Bazin birtoklástörténete: 1543-ig a Szentgyörgyi és Bazini grófoké; II. Kristóf halála után a kincstárra szállt, majd I. Ferdinánd király a birtokot Serédy Gáspárnak adta zálogba. Nagy IVÁN: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 10. Pest, Ráth Mór, 1863. 152. Lásd még MAKSAJ Ferenc: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*, I–II. Budapest, Akadémiai, 1990. II. 581.; HÁZI Jenő: *Pozsony vármegye középkori földrajza*. Pozsony, Kaligram, 2000. 78–79. – Juraj ŽÁRY–Árpád MIKÓ: Kazateľnica. In: *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom 2009*. 4. kép és 655–656.

²⁹⁷ PAPP Szilárd: Késő gótikus építkezések Pannonthalmán. In: *Mons Sacer* 1996. I. 250–264.; MIKÓ Árpád: Tolnai Máté főapát és a reneszánsz művészet emlékei Pannonthalmán. In: *Mons Sacer* 1996. I. 572–575.; PAPP Szilárd: Pannonthalma és Somogyvár. Bencés reform és építészeti a 15–16. század fordulóján. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonthalma, Pannonthalmi Bencés Főapátság, 2001. 306–309.

26. kép. Pilaszter részlete
a „keresztelőkápolna” kapuzatán a pannonhalmi
bencés főapátsági templomban,
16. század első negyede.

Budához közel, Bajnán magas, karcsú tabernákulum áll: felépítése a nagy gótikus szentségházakét követi, tartópillérét azonban leveles tükrű pilaszter alkotja, tetején fogrovatos párkányzattal, a szentségfülkét pálcaáthatásos tagozatok keretezik, a töredékes oromzat pálcái gyémántmetszéses lábazatról indulnak. Az all'antica párkányok között futó képszék szárnyas angyalbüszkjei azon a helyen az itáliai reneszánsz kerubfejeinek gótikus változatai.²⁹⁸

Az itáliai all'antica műveknek – ha kis számban is – voltak „oltralpe” ellenpontjai még a Dunántúlon, a fővároshoz közel is. Talán még Budán is; egy vörösmárvány epitáfiumtöredék – Krisztus levétele a keresztről domborművel – erre utal.²⁹⁹ A budai német polgárok ugyanakkor az olasz reneszánszsal is próbálkoztak, sőt, Peter Juncker budai polgár bécsi házának – az egykori Peterlhofnak – ajtókeretei (1497)³⁰⁰ az első all'antica faragványok közé tartoztak Bécsben.

²⁹⁸ MAROSI Ernő: *Magyar falusi templomok*. Budapest, Corvina, 1975. 42–43.; B. BENKHARD Lilla: A Bajnai Both család késő középkori udvarháza. Régészeti kutatások a bajnai Sándor–Metternich-kastélyban, 1995–2004. In: *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére*. Szerk. FELD István–SOMORJAY Sélysette. Budapest, Castrum Bene Egyesület–Históriaantik Könyvesház, 2008. 69.

²⁹⁹ László GEREVICH: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest, Akadémiai, 1971. 119., CXVI. tábla, 304. kép; *Habsburg Mária* 2005. 203. (IV–30. sz.) (VÉGH András).

³⁰⁰ KUBINYI András: A budai német patriciátus társadalmi helyzete családi összeköttetései tükrében. *Levéltári Közlemények*, 42. 1971. 259/384.; LÓVEI Pál: A Sárkány-rend fennmaradt emlékei. In: *Zsigmond* 1987. I. 160.; Gerd PICHLER: Neue Erkenntnisse zum Auftreten der Renaissancebaukunst in Wien. Drei Portalfragmente von 1497. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege*, 52. 1998. 424–431.; Gyöngyi TÖRÖK: Die Ursprünge der Jagiellonischen Renaissance in Ungarn während der Regierungszeit des Königs Matthias Corvinus (1458–1490). In: *Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit*. Hgg. Dietmar POPP–Robert SUCKALE. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 2002. 218–219., 3. kép; Cornelia PLIEGER: Plastik der Renaissance. In: *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich*, Bd. 3. *Spätmittelalter und Renaissance*. Hrsg. Arthur ROSENAUER. München–Berlin–London–New York, Prestel, 2003. 367.

Rövidítések

- ÁLDÁSY 1923–1930 – ÁLDÁSY Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei, 2. 1092–1600*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, 1923–1930. (Catalogus Bibliothecae Musaei Nat. Hungarici, II. Litterae armales, vol. 2., fasc. [1]–2.)
- Apponyi Hungarica 1903 – Alexander APPONYI: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. I–II*. München, Jacques Rosenthal's Verlag, 1903.
- Apponyi Hungarica 1925 – Alexander APPONYI: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften. III–IV*. München, Verlag Jacques Rosenthal, 1925–1927.
- BALOGH 1943 – BALOGH JOLÁN: *Az erdélyi renaissance, I. 1460–1541*. Kolozsvár, Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, 1943.
- BALOGH 1955 – BALOGH Jolán: *Az esztergomi Bakócz kápolna*. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1955.
- BALOGH 1966 – BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában, I–II*. Budapest, Akadémiai, 1966.
- BALOGH 1973 – BALOGH Jolán: *A reneszánsz kor művészete*. In: *A magyarországi művészet története*. Főszerk. FÜLEP Lajos, szerk. DERCSÉNYI Dezső–ZÁDOR Anna. Budapest, Corvina, 1973⁵.
- BALOGH 1982 – BALOGH Jolán: *Varadinum – Várad vára. I–II*. (Művészettörténeti Füzetek, 13/1–2.) Budapest, Akadémiai, 1982.
- BALOGH 1985 – BALOGH Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Budapest, MTA Művészet-történeti Kutató Csoport, 1985.
- BARTONIEK 1940 – BARTONIEK Emma: *Codices Latini Medii Aevi*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1940. (Catalogus Bibliothecae Musei Nationalis Hungarici, XII.)
- Báthory Miklós emlékezete 2007 – Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) emlékezete. Szerk. HORVÁTH Alice. Vác, Váci Egyházmegyei Gyűjtemény, 2007.
- BERKOVITS 1948 – BERKOVITS Ilona: *Főszékesegyházi könyvtár*. In: *Esztergom műemlékei. I. Múzeumok, kincstár, könyvtár*. Összeállította GENTHON István. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1948. (Magyarország Műemléki Topográfiája, 1.) 287–371.
- BERKOVITS 1975 – BERKOVITS Ilona: *Magyar kódexek a XI–XVI. században*. Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1975².
- BIAŁOSTOCKI 1976 – Jan BIAŁOSTOCKI: *The Art of the Renaissance in Eastern Europe. Hungary, Bohemia, Poland*. Oxford, Phaidon, 1976.
- Bibliotheca Hungarica I.* (1988) – CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I*. Budapest, MTA Könyvtára, 1988. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új Sorozat, 23. [98.])
- Bibliotheca Hungarica II.* (1993) – CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. II*. Budapest, MTA Könyvtára, 1993. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új Sorozat, 31. [106.])
- BÓNIS 1971 – BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1971.
- Bonum ut pulchrum* 2010 – *Bonum ut pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi on His Seventieth Birthday*. Edited by Livia VARGA–László BEKE–Anna JÁVOR–Pál LŐVEI–Imre TAKÁCS. Budapest, Argumentum, 2010.

- CIULISOVÁ 2002 – Ingrid CIULISOVÁ: Humanizmus a renesancia. Mestá, umenie a idey Erazma Rotterdamského. In: *Problémy dejín výtvarného umenia Slovenska*. Bratislava, Veda, vydateľstvo SAV, 2002. 120–144.
- CSAPODI 1973 – Csaba CSAPODI: *The Corvinian Library. History and Stock*. Budapest, Akadémiai, 1973. (Studia Humanitatis, 1.)
- CSAPODI-GÁRDONYI 1984 – Klára CSAPODI-GÁRDONYI: *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*. Budapest, Akadémiai, 1984. (Studia Humanitatis, 6.)
- Csillag a holló árnyékában* 2008 – *Csillag a holló árnyékában. Vitéz János és a humanizmus kezdetei Magyarországon*. Szerk. FÖLDESI Ferenc. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2008.
- DACOSTA KAUFMANN 1995 – Thomas DACOSTA KAUFMANN: *Court, Cloister, City. The Art and Culture of Central Europe 1450–1800*. London, Weidenfeld & Nicolson, 1995.
- DIVÉKY 1910 – DIVÉKY Adorján: *Magyarország szerepe a lengyel renaissanceban*. Különlenyomat az Archaeologiai Értesítő 1910-es évfolyamából. Budapest, 1910.
- DOBRONIC 1994 – Lelja DOBRONIC: *Renesansa u Zagrebu*. Zagreb, Institut za povijest umjetnosti, 1994.
- ENTZ 1958 – ENTZ Géza: *A gyulafehérvári székesegyház*. Budapest, Akadémiai, 1958.
- ERNUSZT 1939 – ERNUSZT Johanna: *Adrianus Wolphardus*. Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T., 1939. (Értekezések a magyarországi latinság köréből, 1.)
- Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei...* 1992 – *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei. 1500–1508*. Közzéteszi: E. KOVÁCS Péter. Eger, Heves Megyei Levéltár, 1992. (A Heves Megyei Levéltár Forráskiadványai)
- Esztergomi érsekek* 2003 – *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE Margit. Budapest, Szent István Társulat, 2003.
- Európa színpadán* 2009 – *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Balassi, 2009.
- FARBÁKY 2002 – FARBÁKY Péter: *Szatmári György, a mecénás. Egy főpap műpártoló tevékenysége a Jagelló-kori Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 2002. (Művészettörténeti Füzetek, 27.)
- FEDELES 2005 – FEDELES Tamás: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526)*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2005. (Tanulmányok Pécs Történetéből, 17.)
- FEUERNÉ 1977 – FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *Reneszánsz építészet Magyarországon*. Budapest, Magyar Helikon–Corvina, 1977.
- FÖGEL 1913 – FÖGEL József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1913.
- FÖGEL 1916 – FÖGEL Sándor: *Celtis Konrád és a magyarországi humanisták*. Budapest, 1916.
- Gotika* 2003 – *Gotika. (Dejiny Slovenského výtvarného umenia, [2.])* Szerk. Dušan BURAN. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2003.
- Habsburg Mária* 2005 – *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara, 1521–1531*. Szerk. RÉTHELYI Orsolya–F. ROMHÁNYI Beatrix–SPEKNER Enikő–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2005.
- HLOBIL–PETRŮ 1992 – Ivo HLOBIL–Eduard PETRŮ: *Humanismus a raná renesance na Morave*. Praha, Academia, 1992.
- HLOBIL–PETRŮ 1999 – Ivo HLOBIL–Eduard PETRŮ: *Humanism and the Early Renaissance in Morava*. Olomouc, Votobia, 1999.

- HOFFMANN 1928 – HOFFMANN Edith: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái.* (Az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kiadványai, 1.) Budapest, Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó R. T., 1928.
- HOFFMANN 1929/1992 – HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilek.* Budapest, 1929. (Új kiadása WEHLI Tünde előszavával és új jegyzeteivel: Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992.)
- HORLER 1987 – HORLER Miklós: *A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban.* Budapest, Helikon–Corvina, 1987.
- HORVAT 1975 – Anđela HORVAT: *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.* Zagreb, Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1975.
- HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVY–C. TÓTH 2014 – HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVY Tamás–C. TÓTH Norbert: Németi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: *Arcana Tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére.* I–II. Szerk. BÁRÁNY Attila–DRESKA Gábor–SZOVÁK Kornél. Budapest–Debrecen, Debreceni Egyetem, 2014. I. 85–116.
- HUBAY 1938 – HUBAY Ilona: *Missalia Hungarica. Régi magyar misekönyvek.* Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Magyar Bibliophil Társaság, 1938.
- Hunyadi Mátyás, a király 2008 – Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban, 1458–1490. Szerk. FARBAKY Péter–SPEKNER Enikő–SZENDE Katalin–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008.
- Ilustravaná enciklopédia...* 2009 – *Ilustravaná enciklopédia pamiatok Slovensko. Historická architektúra, pamiatky výtvarného umenie, pamätihodnosti.* Red. Juraj ŽÁRY et. al. Bratislava, Simplicissimus, 2009.
- Italy & Hungary* 2011 – *Italy & Hungary. Humanism and Art in the Early Renaissance.* Ed. by Péter FARBAKY–Louis A. WALDMANN. Florence, Villa I Tatti, 2011.
- JAKÓ 1991 – JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója, 1579–1604.* Szeged, Scriptum Kft., 1991. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/1.)
- Jankovich Miklós gyűjteményei 2002 – Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002.
- KELÉNYI B. 1940 – KELÉNYI B. Ottó: *Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához.* Budapest, 1940. (Tanulmányok, kiadja a Fővárosi Könyvtár, 13.)
- KIRÁLY 2003 – KIRÁLY Péter: *Magyarország és Európa. Zenetörténeti írások.* Budapest, Balassi, 2003.
- Kódexek a középkori Magyarországon* 1985 – *Kódexek a középkori Magyarországon.* [Szerk. VIZKELETY András.] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1985.
- Kolíška kresťanstva na Slovensku* 2011 – *Kolíška kresťanstva na Slovensku. Nitriansky hrad a Katedrála sv. Emeráma v premenách času.* Red. Štefan HAVIAR. Bratislava, Arte Libris, Plekanec & Haviar, 2011.
- KOLLÁNYI 1900 – KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok, 1100–1900.* Esztergom, Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 1900.
- Komárom megye régészeti topográfiája* 1979 – HORVÁTH István–H. KELEMEN Márta–TORMA István: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom régészeti topográfiája.* Budapest, Akadémiai, 1979. (Magyarország régészeti topográfiája, 5.)
- KOPPÁNY 1984 – KOPPÁNY Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építésze. *Ars Hungarica*, 12. 1984. 183–232.
- KOPPÁNY 1999 – KOPPÁNY Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai.* Budapest, Akadémiai, 1999. (Művészettörténeti Füzetek, 26.)

- SZ. KOROKNAY 1973 – SZ. KOROKNAY Éva: *Magyar reneszánsz könyvkötések. Kolostori és polgári műhelyek*. Budapest, Akadémiai, 1973. (Művészettörténeti Füzetek, 6.)
- KOVÁCS 2003 – KOVÁCS András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben, 1541–1720*. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–Polis, 2003.
- KOZAKIEWICZOWA 1984 – Helena KOZAKIEWICZOWA: *Rzeźba XVI wieku w Polsce*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984.
- Könyvkiállítás 1882 – *Kalauz az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum részéről rendezett könyvkiállításához*. Budapest, Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, 1882.
- KÖRMENDY 2007 – KÖRMENDY Kinga: *Studentes extra Regnum. Esztergomi kanonokok egyetemjárása és könyvhasználata, 1183–1543*. Budapest, 2007. (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominate, III. Studia, 9.)
- KRESÁK 1988 – Fedor KRESÁK: Úvahy o renesancii na Slovensku, najmä o architektúre. *Ars*, 1988/1. 21–50.
- KRESÁK 1995 – Fedor KRESÁK: O pačiatkoch renesancie na Slovensku. *Ars*, 1995/1. 1–23.
- KUHN 1982 – Ivan KUHN: Renesančná architektúra na Slovensku. *Ars*, 1982/2. 16–72.
- „Látjátok feleim...” 2009 – „Látjátok feleim...” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Szerk. MADAS Edit. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2009.
- MAMÚL – *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*. Főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna. I–XI., Budapest, Balassi, 2003–2011.
- Maradandóság és változás 2004 – *Maradandóság és változás. Művészettörténeti konferencia. Ráckeve, 2000*. Szerk. BODNÁR Szilvia–JÁVOR Anna–LÖVEI Pál–PATAKY Gábor–SÜMEGHI György–SZILÁGYI András. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Képző- és Iparművészeti Lektorátus, 2004.
- Mátyás király öröksége 2008 – *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század)*. I–II. Szerk. MIKÓ Árpád–VERŐ Mária. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008.
- MIKÓ 1986 – MIKÓ Árpád: Jagelló-kori reneszánsz sírköveinkről. *Ars Hungarica*, 14. 1986. 97–113.
- MIKÓ 1988 – MIKÓ Árpád: Ippolito d’Este esztergomi érseki udvara és a reneszánsz kőfaragás Magyarországon (1487–1497). *Ars Hungarica*, 16. 1988. 133–142.
- MIKÓ 1989 – MIKÓ Árpád: Egy stílusfordulat reinkarnációja. Antonio Bonfini építészeti terminológiájának értelmezéséhez. In: *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos hatvanadik születésnapja alkalmából*. Budapest, ELTE Művészettörténeti Tanszék, 1989. 37–40.
- MIKÓ 1995 – MIKÓ Árpád: Szirének, szatírok, kentaurók. Klasszikus mitológiai figurák Jagelló-kori címerleveleinken. *Ars Hungarica*, 23. 1995. 253–258.
- MIKÓ 1997 – MIKÓ Árpád: A szentképek áruháza. A magyar szent királyok ábrázolásai a zágrábi egyházmegye liturgikus nyomtatványjaiban. *Ars Hungarica*, 25. 1997. 133–144.
- MIKÓ 1998 – MIKÓ Árpád: Rész és egész. A magyarországi reneszánsz kőfaragóműhelyek és kutatásuk. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. 207–225.
- MIKÓ 2004 – MIKÓ Árpád: A bártfai városháza. Adalékok a Jagelló-kori reneszánsz történetéhez Felső-Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő*, 53. 2004. 19–52.
- MIKÓ 2005 – MIKÓ Árpád: Stílus és felirat. Kőbe vésett klasszikus- és korai humanista kapitálisal írott feliratok a Mátyás- és Jagelló-kori Magyarországon. *Művészettörténeti Értesítő*, 54. 2005. 205–244.
- MIKÓ 2007 – MIKÓ Árpád: Báthory Miklós püspök és a reneszánsz művészet emlékei Vácott. In: *Báthory Miklós emlékezete 2007*. 117–131.

- MIKÓ 2009 – MIKÓ Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. Budapest, Corvina, 2009. (Stílusok – kor-
szakok, [3.])
- MIKÓ–MOLNÁR 2003 – MIKÓ Árpád–MOLNÁR Antal: A váradi középkori székesegyház kincstárá-
nak inventáriuma (1557). *Művészettörténeti Értesítő*, 52. 2003. 303–318.
- Nel segno del corvo* 2002 – *Nel segno del corvo. Libri e miniature della biblioteca di Mattia Cor-
vino*. Szerk. Paola DI PIETRO LOMBARDI–Milena RICCI. Modena, Il Bulino edizioni d'arte,
2002. (Il giardino delle Esperidi, 16.)
- Pannonia regia* 1994 – *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon, 1000–1541*. Szerk. MIKÓ Árpád–
TAKÁCS Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994.
- PAPP 2005 – PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, Balassi,
2005.
- PELC 2007 – Milan PELC: *Renesansa*. (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj) Zagreb, Naklada Ljevak,
2007.
- Pozdné gotické umění v Čechách...* 1984 – Jaromír HOMOLKA–Jozef KRÁSA–Václav MENCL–Jaroslav
PEŠINA–Jozef PETRÁŇ: *Pozdné gotické umění v Čechách (1471–1526)*. Praha, Odeon,
1984².
- RADÓ–MEZEY 1973 – *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regio-
num, quos recensuit D. Polycarpus RADÓ OSB, primae partis editio revisa et aucta
cui et toti operi adlaboravit Ladislaus MEZEY*. Budapest, Akadémiai, 1973.
- RADOCSAY 1965 – Dénes RADOCSAY: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hun-
gary, I. *Acta Historiae Artium*, 11. 1965. 241–264.
- RADOCSAY 1966 – Dénes RADOCSAY: Renaissance Letters Patent Granting Armorial Bearings in Hun-
gary, II. *Acta Historiae Artium*, 12. 1966. 71–92.
- Renesancia* 2009 – *Renesancia*. Szerk. Zuzana LUDIKOVÁ. Bratislava, Slovenská národná galéria,
2009. (Dejiny Slovenského výtvarného umenia, [3.])
- Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom* 2009 – *Renesancia. Umenie medzi nesko-
rou gotikou a barokom*. Szerk. Ivan RUSINA. Bratislava, Slovenská národná galéria,
Slovart, 2009. (Dejiny Slovenského výtvarného umenia, [3.])
- Reneszánsz látványtár* 2009 – *Reneszánsz látványtár. Virtuális utazás a múltba*. Szerk. BUZÁS Ger-
gely–OROSZ Krisztina–VASÁROS Zsolt. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2009.
- RITOÓKNÉ 1991 – RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Egy ideális fejedelem és ideális városa a morva reneszánsz
kezdetén. In: *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születés-
napjára. Annales de la Galerie Nationale Hongroise* 1991. Budapest, 1991. 79–83.
- RITOÓKNÉ 2002 – RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: „*Nympha super ripam Danubii*”. *Tanulmányok a XV–XVI.
századi magyarországi művelődés köréből*. Budapest, Balassi, 2002. (Humanizmus
és Reformáció, 28.)
- Riznica* 1987 – *Riznica zagrebačke katedrale*. Szerk. Zdenka MUNK et al. Zagreb, MTM, 1987².
- G. SÁNDOR 1984 – G. SÁNDOR Mária: *Reneszánsz Baranyában*. Budapest, Akadémiai, 1984.
- SARKADI 2010 – SARKADI Márton: „*s folytatva magát a régi művet*” *Tanulmányok a gyulafehérvári
székesegyház és püspöki palota történetéről*. Budapest, Teleki László Alapítvány,
2010.
- Schallaburg 1982 – *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541*. [Schriftleitung:
KLANICZAY Tibor–Gottfried STANGLER–TÖRÖK Gyöngyi.] Schloß Schallaburg, Wien, 1982.
(Katalog des Nö. Landesmuseums, Neue Folge, 118.)
- SOLYMOSI 1989 – SOLYMOSI László: Könyvhasználat a középkor végén. (Könyvkölcsönzés veszpré-
mi székesegyházi könyvtárban.) In: *Tanulmányok a középkori magyarországi könyv-
kultúráról*. Szerk. SZELESTEI N. László. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1989.
77–119.

- SOPKO 1981 – Július SOPKO: *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin, Matica Slovenská, 1981. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 1.)
- SOPKO 1982 – Július SOPKO: *Stredoveké latinské kódexy slovenskej proveniencie v Maďarsku a v Rumunsku*. Martin, Matica Slovenská, 1982. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 2.)
- SOPKO 1986 – Július SOPKO: *Kódexy a neúplne zachované rukopisy v slovenských knižniciach*. Martin, Matica Slovenská, 1986. (Stredoveké kódexy slovenskej proveniencie, 3.)
- Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1986–1987 – Szabolcs-Szatmár megye műemlékei. I–II.* Szerk. ENTZ Géza. Budapest, Akadémiai, 1986–1987. (Magyarország Műemléki Topográfiája, 10–11.)
- SZENDREI 1981 – SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Budapest, MTA Zene-tudományi Intézet, 1981. (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez, 1.)
- TÓTH 1990 – TÓTH Sándor: Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye. *Ars Hungarica*, 18. 1990. 207–228.
- TÓTH 1994 – TÓTH Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. II. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 19–20. Veszprém, 1994. 327–345.
- C. TÓTH 2015 – C. TÓTH Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században. I. rész. A kánonoki testület és az egyetemjárás*. Budapest, MTA–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja, 2015.
- Történelem – kép 2000 – Történelem-kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk. MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000.
- Várad i kő tőredékek 1989 – Várad i kő tőredékek. Szobortőredékek, építészeti faragványok, síremlékek az egykori Biharvármegyei és Nagyvárad i Múzeum gyűjteményéből*. Szerk. KERNY Terézia. Budapest, MTA Művészettörténeti Intézet, 1989.
- VÁSÁRHELYI 1980 – VÁSÁRHELYI Judit: A győri Székesegyházi Könyvtár possessorai, I–IV. *Magyar Könyvszemle*, 96. 1980. 117–130., 230–263., 325–349.
- VÉGH 2006–2008 – VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza. I–II*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2006–2008. (Monumenta Historica Budapestiensia, XV–XVI.)
- VÉGH 2008 – VÉGH András: *Reneszánsz kőfaragványok és terrakottaelemek a Jagelló-kori Budán. Egy várbeli lakóház és leletei*. In: *Mátyás király öröksége 2008*. I., 54–59.
- Veszprém reneszánsza 2008 – Veszprém reneszánsza, 2008*. Szerk. KILIÁN László–RAINER Pál. Veszprém, Művészetek Háza–Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 2008.
- VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA 1988–1989 – Diana VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA: Likovna kultura visoke renesanse za vrijeme Klovićeva boravka u Ugarsko–Hrvatskom kraljevstvu. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 12–13. 1988–1989. 207–213.
- WETTER 2003 – Evelin WETTER: Neskorogotické zlatníctvo. Úvahy o remeselných a umelecko-geografických súvislostiach. In: *Gotika 2003*. 529–541.
- WETTER 2011 – Evelin WETTER: *Objekt, Überlieferung und Narrativ. Spätmittelalterliche Goldschmiedekunst im historischen Königreich Ungarn*. Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag, 2011.
- ZLINSZKY-STERNEGG 1966 – Mária ZLINSZKY-STERNEGG: *Renaissance Inlay in Old Hungary*. Budapest, Corvina, 1966.

Árpád Mikó

Renaissance Art in Hungary in the Age of the Jagiellonians, I.

The development and spreading of the all'antica stylistic elements

The 1982 exhibition “Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458—1541” in Schallaburg (Austria), which was set up in the Hungarian National Gallery in Budapest in 1983 presented not only the masterpieces of Matthias Corvinus’ court, but also the Renaissance artworks of the Jagiellonian period. The abundance of the latter in the exhibition triggered a great research interest. As a result of more than thirty years’ archival research and art historical analysis the artistic production under the two Jagiellonian king, Vladislaus II. (1490—1516) and Louis II. (1516—1526), was radically reevaluated. The paper summarizes these new findings and interpretations expanding further on them. It does not deal with the royal court, which needs to be discussed separately. The first part of the paper presents Matthias’ widow, Beatrice of Aragon’s years spent in Esztergom. This is followed by discussing the role of Italian artists in Hungary and in Central-Europe in the first part of the sixteenth century. The third part of the paper contains the analysis of the artistic production in the important ecclesiastic centers (Esztergom, Veszprém, Zagreb, Oradea, Alba Iulia). An overview of the illuminated manuscripts and the book art of the Jagiellonian period are followed by an account about issues of architecture and stonemasonry. The last part of the paper deals with the monuments of the so called Northern Renaissance, whose influence was less significant in Hungarian architecture than that of the Italian Renaissance. The paper is followed by a copious critical apparatus incorporating the old and the newest literature as well.

Gulyás Borbála

Ünnepségek, palotások és mesterek a Jagelló-kori királyi udvarban

Gulyás Borbála PhD
művészettörténész
MTA BTK Művészettörténeti Intézet,
tudományos segédmunkatárs
Kutatási területe: kora újkori
magyarországi és egyetemes művészet
E-mail: gulyas.borbala@btk.mta.hu

Borbála Gulyás PhD
art historian, Institute of Art History
RCH HAS, assistant research fellow
Areas of research: the art
of the early modern period
E-mail: gulyas.borbala@btk.mta.hu

1500 körül Európa királyi udvaraiban a bevonulás, a lakoma, a bankett, valamint a lovagi torna az ünnepi események – például koronázások, esküvők, diplomáciai találkozók, illetve egyházi ünnepek – fontos elemét képezte. Ezek a különleges alkalmak elsősorban az uralkodói reprezentációt, a jelenlévők lenyűgözését és szórakoztatását szolgálták.¹ Az ünnepségek mind az udvar mint megrendelő, mind a mesterek mint kivitelezők részéről alapos előkészületeket igényeltek, a megvalósításba pedig az udvar szinte valamennyi tagja bekapcsolódott. Jelen tanulmány a Jagelló-kori királyi udvartartás² működésének erre a szeletére koncentrálna: a II. Ulászló és II. Lajos idején rendezett ünnepségek lebonyolítását és az ezek kapcsán foglalkoztatott mestereket vizsgálja, főként az udvari számadáskönyvek alapján. Bár ezek mindössze 1494–1495-ből³ és 1525–1526 bizonyos hónapjaiból⁴ maradtak fenn, ennek a néhány évnek a kiadásai mégis sokszínű képet nyújtanak a Ja-

¹ Roy STRONG: *Art and Power. Renaissance Festivals. 1450–1650*. Woodbridge, The Boydell Press, 1984. 3–41.; Claudia SCHNITZER: *Höfische Maskeraden. Funktion und Ausstattung von Verkleidungsdivertissements an deutschen Höfen der Frühen Neuzeit*. Tübingen, Max Niemeyer, 1999. (Frühe Neuzeit, 53.) 62–111.; Henri ZERNER: Looking for the Unknownable. The Visual Experience of Renaissance Festivals. In: *Europa Triumphans. Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*. I–II. Eds. J. R. MULRYNE–Helen WATANABE-O’KELLY–Margaret SHEWRING–Elizabeth GOLDRING–Sarah KNIGHT. London–Aldershot, MHRA–Ashgate, 2004. (Publications of the Modern Humanities Research Association, 15.) 75–98.

² KUBINYI András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk. KOSZTA László. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995. 309–335.; Uő: A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt. In: *Székhelyek. 2001. Társadalomtudományok*. Főszerk. VIZI E. Szilveszter. Budapest, MTA, 2005. (Akadémiai Műhely, Székhelyek a Magyar Tudományos Akadémián), 241–268. (későbbiekben: KUBINYI 2005a); Uő: A királyi udvar a késő középkori Magyarországon. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó. Budapest, Balassi, 2005. 13–32. (későbbiekben: KUBINYI 2005b). A királynék külön udvartartással rendelkeztek, Habsburg Máriához lásd ORTVAY Tivadar: *Mária, II. Lajos magyar király neje. 1505–1558*. Budapest, Athenaeum, 1914. passim; KUBINYI András: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In: *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. Szerk. RÉTHELYI Orsolya–F. ROMHÁNYI Beatrix–SPEKNER Enikő–VÉGH András. Kiállítási katalógus. BTM–Slovenská národná galéria. Budapest, BTM, 2005. 13–23.

³ Budapest, OSZK, Cod. Lat. 411. (1494. január 31. – 1495. december 31., a király utazásai miatt 1494. július 28-tól egy éven át két párhuzamos kiadási naplóval, vö. KUBINYI 1995. i. m. [2. jegyzet] 312., 22. jegyzet.) Kiad.: Johann Christian von ENGEL: *Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer I*. Halle, Johann Jacob Gebauer, 1797. 17–181.

⁴ OSZK, Cod. Lat. 394. (1525. január 12. – július 16.) (Kódexek a középkori Magyarországon. Szerk. VIZKELETY András. Kiállítási katalógus. Budapest, [OSZK], 1985. No. 156. [Pajorin Klára]). Kiad.: Fraknói Vilmos: *II. Lajos király számadási könyve. 1525. január 12. – július 16. Magyar Történelmi Társulat*, 22 (2/10). 1877. 45–236.; MNL OL, DL 24405. (1526. május 24. – június 30.) Kiad.: Johann Christian von Engel: *Monumenta Ungarica*. Vienna, Antonius Doll, 1809. 185–236.

gellő-kori királyi udvar ünnepségeiről és az ez alkalomból tartott lakomákról, bankettekről és lovagi tornákról.⁵ A számadáskönyvekből, illetve néhány további forrásból kirajzolódik, hogy II. Ulászló és II. Lajos udvarában mely ünnepi alkalmakat ülték meg, és hogy ezek milyen módon zajlottak le. Egyaránt szó esik bennük az események szervezését irányító és azokon részt vevő udvarnokokról, a megrendelt öltözetekről, kellékekről és dekorációkról, nem utolsósorban pedig az ezeket elkészítő mesterekről is.

Az udvari ünnepségekre vonatkozó képi források a tárgyalt időszakban még viszonylag ritkák. Ismert például néhány tábla-, illetve vászonkép, amely ekkoriban megrendezett eseményeket örökít meg.⁶ Ami a hasonló tematikájú metszeteket illeti, ezek száma valamivel később, a 16. század második felétől nőtt meg, a nyomtatott ünnepi beszámoló (,,festival book”)⁷ fejlődésének köszönhetően. II. Ulászló és II. Lajos ünnepségeiről szintén készültek ilyen nyomtatványok, ezek azonban még nem tartalmaztak illusztrációkat, legfeljebb sematikus címlapképekkel látták el őket.⁸ Ekkoriban a legtöbb, ünnepi eseményeket megörökítő ábrázolás kéziratokba készült. Az 1525-ös számadáskönyv említi, hogy György, II. Lajos vívómestere (*di-*

⁵ FRANKÓI Vilmos: II. Lajos és udvara, 1–2. *Budapesti Szemle*, 4. 1876. 401–407.; FRANKÓI Vilmos: Műtörténelmi adalékok II. Lajos királynak 1525-ik évi udvari számadásaiból. *Archaeologiai Közlemények*, 10. 1876. 49–55. (későbbiekben: FRANKÓI 1876b); NYÁRY Albert: Adatok az álarczos jelmezek történetéhez hazánkra vonatkozólag. *Archaeologiai Értesítő*, 11. 1877. 17–18.; FRANKÓI Vilmos: *II. Lajos és udvara. Történeti rajz*. Budapest, Franklin, 1878. 46–56.; RADVÁNSZKY Béla: Foglalkozás, időtöltés, játék. XVI. és XVII. században. *Századok*, 21. 1887. 293–298., 310–312.; SOLTÉSZ Gyula: *Az 1494. és 1495. évi királyi számadások művelődéstörténeti vonatkozásai. Bölcsészettudományi értekezés*. Budapest, Barcza József, 1906. (Művelődéstörténeti értekezések, 18.) 86–92.; FÖGEL József: *II. Ulászló udvartartása (1490–1516)*. Budapest, MTA, 1913. 125–139.; FÖGEL József: *II. Lajos udvartartása. 1516–1526*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1917. 108–129.; KUBINYI András: A budai királyi udvar zenei életéhez a XVI. század elején. Tanult zenészek – népi mulattatók. *Magyar Zene*, 16. 1975. 390–392.; Erik FÜGEDI: Turniere im mittelalterlichen Ungarn. In: *Das ritterliche Turnier im Mittelalter. Beiträge zu einer vergleichenden Formen- und Verhaltensgeschichte des Rittertums*. Hrsg. Josef FLECKENSTEIN. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1985. 398.; KUBINYI 1995. i. m. (2. jegyzet) passim; Daniela DVOŘÁKOVÁ: Všedný a sviatočný deň v živote stredovekého šľachtica v neskorom stredoveku. *Forum Historiae*, 4. 2010. (Uhorská šľachta v stredoveku a novoveku) (<http://forumhistoriae.sk/documents/10180/11522/dvorakova.pdf>, letöltés ideje: 2015. 09. 22.) 3–7.

⁶ II. Ulászló és II. Lajos is szerepel például egy lakoma ábrázolásán, amely Siegmund von Dietrichstein 1515-ös, a bécsi királytalálkozókor tartott esküvőjéről készült (ismeretlen festő, 17. századi másolat, Graz, Steiermärkisches Landesmuseum Joanneum, 01107. Habsburg Mária 2005. i. m. [2. jegyzet] No. I-10. [RÉTHELYI Orsolya–VÉGH András]). További példák: *Lovagi torna Antwerpenben 1494-ben* (ismeretlen német vagy osztrák festő, 1500 körül, Sárospatak, Nádasdy Ferenc Múzeum, 55.7.1 [letét], Habsburg Mária 2005. i. m. [2. jegyzet] No. II-2. [URBACH Zsuzsa–WEHLI Tünde]); *VIII. Henrik angol király bevonulása az „Arany kárpit mezejére”* (VIII. Henrik és I. Ferenc francia király lovagi tornája 1520-ban, Calais mellett) (ismeretlen mester, 1545 körül, London, The Royal Collection. Karen WATTS: Torneringen på Gyllenduksfältet 1520 – The Field of Cloth of Gold. In: *Riddarlek och Tornerspel. Tournaments and the Dream of Chivalry*. Ed. Lena RANGSTRÖM. Kiállítási katalógus. Stockholm, Livrustkammaren, 1992. 93.).

⁷ Helen WATANABE O’KELLY: Festival Books in Europe from Renaissance to Rococo. *The Seventeenth Century*, 3. 1988. 181–201.; Uő: The Early Modern Festival Book – Function and Form. In: Europa Triumphans 2004. i. m. (1. jegyzet) I. 3–17.

⁸ Például az 1501-es, Budán megrendezett úrnapi körmenet eseményeiről – amely a Magyar Királyság, Velence, a Pápai Állam és Franciaország oszmánellenes szövetségét ünnepelte – készült egy német nyelvű beszámoló, amely négy városban is megjelent (*Die ordenu[n]g zu Ofen wider den Thürcken...* Strassburg, Augsburg, München, Nürnberg, 1501. OSZK App. Hung. 62., lásd BORSA Gedeon: A törökök ellen Magyarországon hirdetett 1500. évi búcsú és az azzal kapcsolatos nyomtatványok. *Az OSZK Évkönyve*, 1960. 241–279.; Carl GÖLLNER: TVRCICA. *Die europäischen Türken-drucke des XVI. Jahrhunderts*. Bd. I. MDI–MDL. București–Berlin, Academiei, Akademie-Verlag, 1961. Nr. 9–10.; BORSA Gedeon: Egy 1501. évi budai tudósítás kiadásai és azok nyomdászai. *Magyar Könyvszemle*, 101. 1985. 141–149., vö. GULYÁS Borbála: A török elleni harc megjelenítése a Habsburgok udvari ünnepségein a 16. században. In: *Identitás és kultúra a török hódoltságban*. Szerk. ÁCS Pál–SZÉKELY Júlia. Budapest, Balassi, 2012. 250–251.

micator) a vívás mesterségéről készített egy könyvet a királynak.⁹ Bár valószínűbb, hogy ez egy illusztrálatlan kézirat volt, az sem zárható ki, hogy egyszerűbb, magyarázó ábrákat is tartalmazott, mint más hasonló itáliai vagy német kézikönyvek ebben az időszakban.¹⁰ Egy másik jellegzetes műfaj volt a kéziratostornakönyv, amely egy-egy uralkodói udvar jelentősebb viadalait, illetve a résztvevők portré jellegű ábrázolásait tartalmazta.¹¹ A Jagelló-kori királyi udvarból erre vonatkozóan nincsen adat. Ugyanakkor egy 1502-ben, a budai palota egyik udvarán rendezett párviadal ábrázolása megtalálható egy gazdagon illuminált kódexben, amely nemrégiben került a kutatás látóterébe.¹² Az egykorú kézirat II. Ulászló király egyik legnagyobb szabású udvari ünnepségéről, 1502-es esküvőjéről és az új királyné, Foix-Candale-i Anna koronázásáról számol be, szövegét Pierre Choque, Bretagne-i Anna francia királyné heroldja írta.¹³ A mű Foix-Candale-i Anna Magyarországra vezető útjának az állomásairól, a székesfehérvári esküvőről és koronázásról, valamint az ezt követő budai ünnepségekről tudósít, részletesen ismertetve az ez alkalomból tartott bevonulásokat, lakomákat, bankettekét és lovagi

⁹ „Eodem die Georgio dimicatori Regie Maiestatis, pro uno libro de magisterio eiusdem dimicatoris, Regie Maiestati donato, iussu sue Maiestatis dedi fl. VI.” (Számadáskönyv 1525. 114.) Húsvétkor György mester a szolgálataiért további 1 forintot kapott: Számadáskönyv 1525. 145.

¹⁰ Sydney ANGLO: *The Martial Arts of Renaissance Europe*. New Haven–London, Yale University Press, 2000. 44–52. Például Hans Talhoffer vívómester kézikönyve (az 1443-as mű 16. század eleji másolata. New York, The Metropolitan Museum of Art, 26.236. Donald J. LARROCCA: *The Academy of the Sword. Illustrated Fencing Books 1500–1800*. Kiállítási katalógus. New York, The Metropolitan Museum of Art, 1998. 4.); Peter Falkner vívómester kézikönyve (15. század vége. KHM, Kunstkammer, KK 5012. *Ritter! Traum & Wirklichkeit*. Hrsg. Sabine HAAG. Kiállítási katalógus. KHM Schloss Ambras Innsbruck. Wien, KHM, 2013. No. 3.1. [Stefan KRAUSE–Thomas KUSTER]).

¹¹ WATANABE O’KELLY 2004. i. m. (7. jegyzet) 12–13. Például *Anjou René nápolyi király tornakönyve* (a 14. századtól rendezett jelentősebb európai tornák gyűjteménye, a király írta 1460 körül) (másolat, 1488–1489 körül Brügge. *Riddarlek* 1992. i. m. [6. jegyzet] No. 4. [Nils DREJHOLT]); *Freydal – I. Miksa császár tornakönyve* (számos bankettábrázolást is tartalmaz) (ismeretlen délnémet mester, 1512–1515. KHM, Kunstkammer, KK 5073. *Riddarlek* 1992. i. m. [6. jegyzet] No. 29. [Christian BEAUFORT–SPONTIN]; *Wir sind Helden. Habsburgische Feste in der Renaissance*. Hrsg. Wilfried SEIPEL. Kiállítási katalógus. KHM Schloss Ambras Innsbruck. Wien, KHM, 2005. No. 3.19. [Matthias PFAFFENBICHLER]; *Ritter!* 2013. i. m. [10. jegyzet] No. 3.16. [Thomas KUSTER]; *IV. Vilmos bajor választófejedelem tornakönyve* (1510–1524 közötti tornákkal) (Hans II Ostendorfer, 1545, München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. germ. 2800. *Riddarlek* 1992. i. m. [6. jegyzet] No. 59. [Lena RANGSTRÖM]); *A szász választófejedelmek tornakönyve* (1486–1566 közötti tornákkal, 1945-ben megsemmisült) (*Riddarlek* 1992. i. m. [6. jegyzet] No. 78. [Jutta BÄUMEL]).

¹² London, British Library, Ms. Stowe 584, 69r–78v (<http://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/record.asp?MSID=6505&CollID=>, letöltés ideje: 2015. 09. 21. Eszerint a kódex 1514 körül Jean Pichore miniátor párizsi műhelyében készülhetett, azonban a vonatkozó monográfiában – Caroline ZÖHL: *Jean Pichore. Buchmaler, Graphiker und Verleger in Paris um 1500*. Turnhout, Brepols, 2004. [Ars Nova] – nem szerepel.) A kéziratra Györkös Attila figyelt fel, akinek a segítségét ezúton is köszönöm. (GYÖRKÖS Attila: Pierre Choque Magyarországról szóló francia útleírásának [1502] kéziratai és képi ábrázolásai. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. Szerk. BÁRÁNY Attila–DRESKA Gábor–SZOVÁK Kornél. Budapest–Debrecen, MTA, DE, ELTE BTK, PPKE, 2014. II. 543–550.) Köszönöm Pálffy Gézának, hogy erre a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

¹³ Choque beszámolója a fenti példányon kívül két további kéziratban maradt fenn (GYÖRKÖS 2014. i. m. [12. jegyzet] 545–547.). Az első 1502-ben keletkezett: Párizs, Bibliothèque nationale de France, Ms. fr. 90, 1–7. (<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b9009483r/f15.image>, letöltés ideje: 2015. 09. 21. Kiad.: Antoine LE ROUX DE LINCY: Discours des cérémonies du mariage d’Anne de Foix... *Bibliothèque de l’École des Chartes*, 22. 1861. 156–185., 422–439. és MARCZALI Henrik: Közlemények a párisi nemzeti könyvtárból. *Magyar Történelmi Társ.* 23 [2/11]. 1877. 97–113., utóbbi kivonatos és pontatlan fordítása: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten. 1054–1717*. Kiad. SZAMOTA István. Budapest, Franklin, 1891. 131–146.). Ez a példány is tartalmaz egyszerűbb, tollrajzos illusztrációkat, amelyeknek csak egy része készült el: az utazás itáliai szakaszát tárgyaló szövegrészt címerábrák kísérik (5r–7r), a magyarországi képeknek a helye azonban üresen maradt (1r–4r). A második példány az illuminált kódex 17. századi, csonka másolata, illusztrációkat nem tartalmaz: Párizs, Bibliothèque nationale de France, Ms. fr. 22330, 319–337.

tornákat. A beszámolót tartalmazó kódex illusztrációinak egy része címerkép, egy része a lánivalókról készült (például viseletképek), további része pedig az ünnepekhez kapcsolódik.¹⁴ Ez utóbbi miniatűrök az Annát fogadó magyar delegációt (70v), a hercegnőt és kíséretét (71v) (1. kép), Anna koronázási jelvényeit (75v), a fent említett budai bajvivást (77v), valamint szintén a budai palota egyik udvarán egy bort lövellő, oroszlánfejekkel díszített kutat (77r)¹⁵ mutatnak be.

Egy-egy ünnepi esemény a Jagelló- királyok teljes udvartartását megmozgatta: az udvarnokok, az udvar által foglalkoztatott mesterek és a személyzet igen összehangolt munkáját igényelte. Az előkészületeket a palotásnak (*aulicus, curialis*)¹⁶ nevezett „udvari nemesek” egy csoportja, az uralkodó legközvetlenebb környezetéhez tartozó kamarások (*cubicularius*)¹⁷ irányították. Ők intézték a lebonyolítást és a szükséges beszerzéseket. Velük szoros együttműködésben működtek a felkért mesterek, mindenekelőtt a festők, szobrászok, paszmányosok, szabók, ötvösök és fegyverkovácsok. Itt egyrészt udvari mesterekről volt szó, másrészt viszont számításba kell vennünk a városi céheket is, amelyeknek a tagjai szintén kaptak ilyen alkalmakkor megbízásokat. Rajtuk kívül az udvartartás számos egyéb tagjának a szolgálatait is igénybe vették: a számadáskönyvekben többek között feltűnnek még egyéb palotások (például udvari ifjak, apródok), valamint a szolgaszemélyzet tagjai is, például ajtónállók, bortöltők, zenészek, énekesek, udvari mulattatók, lovászok és kocsisok.

II. Ulászló udvarában 1494–1495-ben főként Bradách Lőrinc kamarás intézte a király személye körüli teendőket, hétköznapiakon és ünnepekkor egyaránt.¹⁸ Így volt ez például Pécsen, az oszmánokkal megkötött fegyverszünet alkalmából rendezett ünnepek idején is, amelyet a király és a török követség jelenlétében tartottak meg (1495 márciusában¹⁹). Bradách a diplomáciai találkozó alatt többek között a bajvivó palotások, a királyi trombitások és fegyverkovácsok, valamint az udvari bolond szolgálataért, a királyi énekesek ruhájáért, a király kupáit és ezüstműit borító fehér posztóért adott ki összegeket, valamint helyben kupákat szerzett be, és egy ötvössel talakat csináltatott.²⁰ Más alkalmakkor szintén ő fizette ki Budán a lovagi tornán részt vevő *aulicus*okat.²¹ A budai országgyűlés alatt (1495. május–június), illetve a június eleji pünkösdi alkalmából pedig, többek között, a különlegesebb ételek és italok, például narancs, citrom, vagy aszúbor (malváziai), asztalneműk, illetve a király ruháinak a beszerzését intézte. Továbbá kifizette a királyi énekeseket, valamint ő irányította az ajtónállókat (*rutheni*,

¹⁴ GYÖRKÖS 2014. i. m. (12. jegyzet) 547–548. Közülük kettőt valószínűleg utólag eltávolítottak a kódexből, ezek Anna ajándékait, valamint Buda látképét ábrázolhatták: *Uo.*, 550.

¹⁵ GYÖRKÖS 2014. i. m. (12. jegyzet) 549. Choque egy hat kifolyóval rendelkező kutat említ a palota egyik udvarán (MARCZALI 1877. i. m. [13. jegyzet] 109.). Vö. BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában. I. Adattár*, Budapest, Akadémiai, 1966. 147.; ZOLNAY László: *Középkori díszutak Budán. Művészettörténeti Értesítő*, 22. 1973. 258.

¹⁶ A palotás (*aulicus, curialis*) megnevezés azokat az udvari nemeseket és polgárokat jelölte, akik bizonyos számú fegyveres lóra kaptak fizetést, és nem tartoztak a szolgaszemélyzethez. E tágabb csoportba sorolhatók az apródok, az udvari ifjak, a kamarások, az asztalnokok, az udvari huszárok és az udvari familiárisok, vö. KUBINYI 1995. i. m. (2. jegyzet) 319–323.; KUBINYI 2005a. i. m. (2. jegyzet) 252–266.; KUBINYI 2005b. i. m. (2. jegyzet) 20., 24.

¹⁷ A kamarás (*cubicularius*) elnevezése abból eredt, hogy beléphet az uralkodó lakóhelyiségeibe, vö. KUBINYI 1995. i. m. (2. jegyzet) 318–319.; KUBINYI 2005a. i. m. (2. jegyzet) 254–256.; KUBINYI 2005b. i. m. (2. jegyzet) 23–24.

¹⁸ FÖGEL 1913. i. m. (5. jegyzet) 61–62.

¹⁹ II. Ulászló 1494–1495-ös itineráriumaához lásd NEUMANN Tibor: *Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején. In: Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.* Szerk. DOBSZAY Tamás et al. Budapest, Argumentum–Országgyűlés Hivatala, 2014. 49–50.; Uő: II. Ulászló király délvidéki utazásai (1494–1496). *Bácsország – Vajdasági Honismereti Szemle* 68. 2014. 49–56.

²⁰ Számadáskönyv 1494–1495. 71–75.

²¹ Számadáskönyv 1494–1495. 112., 115., 168.

1. kép. Foix-Candale-i Anna és kísérete 1502-ben.
London, British Library, Ms. Stowe 584, 71v (részlet) (forrás: lásd 12. jegyzet).

orosones),²² akik a palota termeit díszítették („ad affixionem Ornamentorum Domus R[egi]e M[aiesta]tis”).²³

II. Lajos idején, 1525–1526-ban a hasonló jellegű feladatok már számos kamarás között oszlottak meg, akik részben asztalnokként (*dapifer*) is szolgáltak. Legtöbbször két kamarás, a cseh Chwzka Miklós és a lengyel Lezecky János nevével találkozunk a számadáskönyvekben.²⁴ Chwzka az 1525-ös budai farsang álarcosbáljára jelmezt készíttetett.²⁵ Ugyanekkor Campeggio pápai legátus és a magyar egyházi és világi méltóságok tiszteletére tartottak egy lakomát, amelyre a kamarás késeket és kristálypoharakat szerzett be.²⁶ Chwzka két további, májusi lakomán is kapott feladatokat. Ezeket szintén a pápai legátus tiszteletére, illetve Hans Schneidpöck császári követ fiának a keresztelője alkalmából rendezték, ahol keresztapának II. Lajost kérték fel. A kamarás ezekre különböző édességeket („diuersae confectiones”) – esetleg konfektek – készíttetett, illetve ismét kristálypoharakat vásárolt.²⁷ A húsvét alkalmából tartott lakomára késeket és asztalneműket rendelt,²⁸ az úrnapiján rendezett lakomára és táncmulatságra pedig terítőket, késeket és kristálypoharakat szerzett be, és II. Lajosnak egy tafotával bevont pajzsot csináltatott.²⁹ Az említett budai farsangra Lezecky János is rendelt különböző textiliákat és egyéb apróságokat a palotások jelmezeihez.³⁰ Amikor ugyancsak húsvétkor Benedek ajtónálló kárpitokkal és függönyökkel díszítette fel Budán a király lakóhelyiségeit, Lezecky az ünnep alkalmából végzett apróbb feladataiért kapott néhány forintot.³¹ Más alkalmakkor pedig édesített és fahéjjal illatosított vizet,³² vagy éppen késeket³³ szerzett be. Lezetha Barthus asztalnok felelt azért a fákyáért és hét kisebb gyertyáért, amelyekkel a téli időszakban, a vacso-

²² Az udvarban elsősorban kétkezi munkát végző „rutén” ajtónállókhoz (*rutheni, orosones*) lásd SOLTÉSZ 1906. i. m. (5. jegyzet) 71.; KUBINYI 1995. i. m. (2. jegyzet) 325.; KUBINYI 2005b. i. m. (2. jegyzet) 21. és a következő jegyzet.

²³ Számadáskönyv 1494–1495. 112–116. A termék dekorációja bizonyára kárpitokból és függönyökből állt, ahogy erre II. Lajos idején többször volt példa: ajtónállók díszítették így azt a helyiséget, amelyben a király a hatvani országgyűlésen (1525) audienciát tartott (Számadáskönyv 1525. 229.). Kárpitok kerültek a budai palota helyiségeibe is, például húsvétkor (Számadáskönyv 1525. 144.). Szintén ajtónállók javították (1525), illetve készítették (1526) azt az ideiglenes faemelvényt, amelyről II. Lajos, illetve a királyi pár megtekintette Budán az úrnapi körmenetet (Számadáskönyv 1525. 200.; Számadáskönyv 1526. 192.). II. Ulászló udvarában az ajtónállók között medvetáncoltató mulattatók (*ioculator*) is voltak (Számadáskönyv 1494–1495. 114.; Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. [1500–1502., 1505.]. Kiad. dr. DIVÉKY Adorján. *Magyar Történelmi Tár*, 26 [5/1]. 1914. 36.).

²⁴ A neveknél KUBINYI 2005a. i. m. (2. jegyzet) nyomán egységesen a magyar változatot használom. Ennek problematikájához, illetve a két említett kamaráshoz lásd i. m. 255–256.

²⁵ „Eodem die emere feci de sindone simplici diuersi coloris pecias decem, et dedi ad manus Nicolai Chwska cubicularii Regie Maiestatis, pro faciendis elephantho et aliis vestimentis histrionalibus curialibus Maiestatis sue, singulas pecias per florenos duos computando, faciunt fl. XX.” (Számadáskönyv 1525. 90.)

²⁶ Számadáskönyv 1525. 92.

²⁷ Számadáskönyv 1525. 161., 166., vö. KUBINYI 1995. i. m. (2. jegyzet) 332. 150. jegyzet.

²⁸ Számadáskönyv 1525. 145–147.

²⁹ Számadáskönyv 1525. 208–209.

³⁰ „Eodem die ad manus Joannis Lezecky cubicularii Regie Maiestatis, pro emendis thaffota, tela, sindone et aliis certis rebus parualibus, pro faciendis illis vestimentis, in quibus curiales sue Maiestatis in carnis priuio corisare habent, dati sunt fl. XIII.” (Számadáskönyv 1525. 68.)

³¹ Számadáskönyv 1525. 144.

³² Számadáskönyv 1526. 195.

³³ Számadáskönyv 1526. 204. Lezecky neve a királyi kincstárral kapcsolatban is előkerül, ő őrizte az 1526-ban Budáról Pozsonyba menekített kincsek ládái közül kettőnek a kulcsát: Zuzana LUDÍKOVÁ: A budai egyházi kincsek sorsa Pozsonyban. In: *Habsburg Mária* 2005. i. m. (2. jegyzet) 116., lásd még 38. jegyzet.

ra alatt, a király pohárszékének az ezüstedényeit őrizték.³⁴ Szentiványi Kelemen kamarás pedig két-két pajzsot, illetve lándzsát vásárolt a király számára.³⁵

A kamarások tehát az ünnepi alkalmak előkészítésében fontos szerepet töltöttek be. A lebonyolításban – a többi palotással kiegészülve – szintén tevékenyen részt vettek. II. Ulászló 1494 tavaszán Lőcsére látogatott, hogy ott fivéreivel, János Albert lengyel királlyal és Sándor litván nagyherceggel, valamint sógorával, Frigyes brandenburg-ansbachi őrgróffal találkozzon.³⁶ Ekkor a király kíséretébe tartozó kamarásoknak és udvari ifjaknak egységes öltözetet csinaltattak, valamint a palotások kocsijaihoz új borítás készült.³⁷ A II. Lajos idején rendezett két úrnapi körmeneten (1525 és 1526) a palotások vitték körbe feldíszített állványokon a királyi kápolna ereklyéit, keresztjeit és szobraikat, amelyet az uralkodó egy ideiglenes emelvényről tekintett meg.³⁸ Már említettük, hogy az 1525-ös budai farsangra jelmezeket is beszereztek számukra.³⁹ Továbbá ugyanebben az évben, májusban tartottak egy lóversenyt, amelyen a köztük tartozó apródok ülték meg a király lovait, illetve bizonyos palotások ruháihoz posztónyírók szolgálatait vették igénybe.⁴⁰

Az *aulicusok* voltak azok is, akik az udvarban rendezett bajvívásokon részt vettek. II. Ulászló idején a palotások, míg II. Lajos alatt elsősorban a kamarások kaptak ezért különböző összegeket. A számadáskönyvekben a viadalokat rendszerint lándzsajátéknak („*hastiludium*”), egy esetben pedig tornának („*torneamentum*”)⁴¹ nevezték. Amikor II. Ulászló 1495 márciusában Pécsen fogadta az oszmán delegációt, valószínűleg több párviadalra is sor került. A király számos palotása (Jasenchky, Zekerchky, Székely Miklós, Zadlo Gersyk és Sthutherheyem), további meg nem nevezett bajvívók, valamint két királyi fegyverkészítő (*armipar*) is kapott e célból külön-külön napokon kifizetést.⁴² A király visszatérte után Budán is tartottak néhány viadalt. Az országgyűlés alatt (1495. május–június) Rachemberg[er] *aulicusnak*,⁴³ illetve Dolhay Péter lovász-

³⁴ Számadáskönyv 1525. 50., 59., 71–72., 76., 83., 89., 95., 103., 111–112., 119., 126., 135., 151., vö. KUBINYI 1995. i. m. (2. jegyzet) 332. KUBINYI 2005a. i. m. (2. jegyzet) 255. 71. jegyzet szerint lehetséges, hogy Lezetha asztalnak nem volt kamarás, mivel csak egyszer említik így a számadáskönyvben.

³⁵ Számadáskönyv 1525. 191.

³⁶ A diplomáciai tárgyalások egyik célja a legfiatalabb Jagelló fivér, Zsigmond elhelyezése volt, aki szintén jelen volt a találkozón. A herceg ezt követően érkezett Budára bátyja, II. Ulászló udvarába, lásd 69. jegyzet.

³⁷ Számadáskönyv 1494–1495. 84–85.

³⁸ „Eodem die emere feci de sindone [...] et de thaffotha rasciana [...], ad ornanda illa instrumenta lignea, super que reliquie sanctorum et cruces atque imagines argenteae deaurate Capelle Regie Maiestatis in festiuitate huius diei deferri debuerunt; ad colligandas vero huiusmodi reliquias et cruces atque imagines emere feci de bysso [...], et dedi ad manus Magnifici domini Petri Korlatkewy magistri curie Regie Maiestatis, qui faciunt fl. XLIIII.” (Számadáskönyv 1525. 200.), „Eodem d. emere feci de Byssso [...], de sindone [...], et de panno Nerembergensi [...], et dedi ad manus Magistri Andreae tentoriparii R Mtis pro ornanda statione et ligandis reliquiis, quas die crastina in processione Curiales Mtis suae deferre habent [...] faciunt fl. 28” (Számadáskönyv 1526. 192.) A kápolna itt említett kincseiről, 1526-os Pozsonyba menekítésüket követően, több leltár készült: TAKÁTS Sándor: A budai várkápolna régi kincseiről. *Archaeologiai Értesítő*, 23. 1903. 176.; BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet), 61., 335–336., 383.; RÉTHELYI Orsolya: „[...] Maria regina [...] nuda venerat ad Hungariam [...]” A királyné kincsei. In: *Habsburg Mária* 2005. i. m. (2. jegyzet) 110–112.; LUDIKOVÁ 2005. i. m. (33. jegyzet) 116–117. A királyi emelvényhez lásd 23. jegyzet.

³⁹ Számadáskönyv 1525. 68., 90.

⁴⁰ Például „Eodem die emere feci de sindone diuersi coloris pecias sex, et dedi ad manus magistri Jacobi sartoris Regie Maiestatis, pro faciendis vestibus aprodianis sue Maiestatis, qui in stadio equos veloces currere faciunt, singulas pecias per florenos quatuor computando, faciunt fl. XXIIII.” (Számadáskönyv 1525. 156., lásd még *uo.*, 147., 150–151., 170.)

⁴¹ Számadáskönyv 1525. 94.

⁴² Számadáskönyv 1494–1495. 71–73. A forrás az oszmán követeknek adott ajándékokat is említi: *uo.*, 74.

⁴³ Számadáskönyv 1494–1495. 112. Rachemberg[er]nek a párviadalért 5 forint járt. Ugyanekkor egy, a király számára készített graduálért Pál scriptor 2 forintot kapott: „E. d. Paulo scriptori, qui scribit unum Graduale in Castro Dno Regi

mesternek⁴⁴ adtak ezért összegeket. Az úrnapi körmeneten (június 19.) II. Ulászló részt vett,⁴⁵ három nappal ezután, valószínűleg még egy, ez alkalomból tartott bajvívásért díjazták Pechinger és Chyglych (= Czedlycz?) palotást.⁴⁶ Augusztus 9-én, amikor a király még a városban tartózkodott, szintén tartottak Budán egy jelentősebb tornát. Ezért őt *aulicus* (Cern, Czedlycz, Rachemberger, Waleczky, Pechinger) összesen 46 forintban részesült.⁴⁷ Mint látható, közülük többen már a korábbi budai viadalokon is szerepet kaptak. II. Lajos idején, az 1525-ös budai farsangon, a várban rendeztek a király jelenlétében egy bajvívást. E célból Kozmóczky Jakab kamarásnak felszerelést rendeltek („ad apparatusum hastiludii”).⁴⁸ Legközelebb március elején tartottak II. Lajos előtt egy párviadalt, ezért Raybnycz Sebestyén és Hajnal János kamarásoknak „ad apparatusum thorneamenti” 8 forintot utaltak ki.⁴⁹ A következő év júniusában rendeztek még egy hasonló tornát, feltehetőleg Poók János kamarás esküvője alkalmából. Erre a fenti Kozmóczkynak, valamint Majlád István sáfárnak (*dispensator*) szintén felszerelést vásároltak.⁵⁰

Ünnepségek alkalmával tehát főként a palotások voltak az udvartartáson belül a király megbízásából működő beszerzők, lebonyolítók és résztvevők. Most lássuk a másik oldalt, a rajtuk keresztül foglalkoztatott mestereket. Egy II. Lajos idejéből fennmaradt számla jól szemlélteti, hogy ilyen alkalmakkor milyen változatos feladatok adódtak számukra. Hans Krell udvari festő 1526-ban beadványt intézett a Magyar Udvari Kamarához, amelyben tételesen felsorolta a király megrendelésére 1522–1525 között készített munkáit és azok árait.⁵¹ Bár Krell elsősorban az udvar portréfestőjeként ismert, az iratból az is kiderül, hogy ebben a három évben számos egyéb, ünnepi eseményekkel kapcsolatos megbízást is kapott. 1522-ben egy lótakarót készített II. Lajos és Kázmér brandenburg-ansbachi örgróf prágai párviadalára („rennen”), valamint befestett és bearanyozott egy ládát, amelyben a király a nyilakat tartotta. 1523-ban egy Budán tartott tornára („rennen”) II. Lajosnak készített egy újabb lótakarót, valamint egy Szent Katalin-napkor, Pozsonyban tartott álarcosbálra („mummerei”) állított össze jelmezeket, parókákat, valamint fűszereket aranyozott. Egy további, újévi lakoma („schawessen”) alkalmából szintén fűszerek aranyozásával bízta meg, valamint zászlókat és egyebeket festett és aranyozott. 1524-ben két, Pozsonyban tartott farsangi álarcosbálra is sok dolgot rendeltet tőle: egy tornyot és parókát egy elefánthoz, más jelmezeket, valamint papírból egy gólyajelmezt, és ugyanitt meg aranyozta a király szánjának a léceit is. 1525-ben egy Szent András-napi, budai álarcosbálra további – nem részletezett – kellékeket készített, és a páncélok tárolására szolgáló helyiséget

ad rel. Kwn dati sunt 2.” (Uo., 112.) Vö. HOFFMANN Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Bev., szerk., jegyz. WEHLI Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992. 168., 281.; BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet), 556. Rachemberger 1502-ben Jagelló Zsigmondnak a budai udvarában (lásd 69. jegyzet) is részt vett egy bajvívásban: DIVÉKY 1914. i. m. (23. jegyzet) 175–176.

⁴⁴ Számadáskönyv 1494–1495. 115.

⁴⁵ „Decimo octauo Junii in profesto Sanci Corporis Christi ad faciendum unum tabernaculum Re Mti ante castrum empte sunt corde zone et filum & clauiculi ½ d. 34” (Számadáskönyv 1494–1495. 118.)

⁴⁶ Számadáskönyv 1494–1495. 119.

⁴⁷ Számadáskönyv 1494–1495. 168.

⁴⁸ Számadáskönyv 1525. 89.

⁴⁹ Számadáskönyv 1525. 94.

⁵⁰ Számadáskönyv 1526. 219–220.

⁵¹ Heinrich ZIMERMANN–Franz KREYCZI (Hrsg.): Urkunden und Regesten aus dem k. u. k. Reichs-Finanz-Archiv [1]. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, 3. 1885. No. 2897.; vö. SIKLÓSSY László: Ismeretlen magyarországi művészek. (XIII–XVI. század.) *A Műbarát*, 3. 1923. 47–48.; Kurt LÖCHER: Der Maler Hans Krell aus Crailsheim in den Diensten des Markgrafen Georg von Brandenburg-Ansbach und König Ludwigs II. von Ungarn. *Jahrbuch des Historischen Vereins für Mittelfranken*, 97. 1996. 170–172.; Uő: Hans Krell – II. Lajos magyar király és Habsburg Mária udvari festője. In: *Habsburg Mária* 2005. i. m. (2. jegyzet) 64.

(„harnaschkhamer”) is kifestette. A feltüntetett összegekből kitűnik, hogy ezeknek a dekorációs feladatoknak a költsége tulajdonképpen a portrék árával vetekedett: míg Krell a királyi pár két, egész alakos vászon képmásáért 1526-ban 30 magyar forintot, addig az 1523-as budai párviadalra szánt lótakaróért, vagy az 1524-es pozsonyi farsang jelmezeiért 28, illetve 36 forintot számított fel.

II. Lajos alatt más udvari festők és szobrászok is kaptak hasonló megrendeléseket. Valószínű, hogy a számadáskönyvek egyik bejegyzése még szintén Hans Krellre vonatkozik. Egy bizonyos János mester 1525 márciusában egy, a király által ajándékozott zászlót festett be, továbbá egy képpel ellátott – valószínűleg tornához használatos – lándzsát is kijavított.⁵² Egy másik mestert, a király Jakab nevű festőjét 1526-ban az uralkodó zászlóinak az aranyozásával és ezüstözésével bízták meg.⁵³ Utóbbi az udvartól rendszeres fizetést is kapott. Egyszer az 1525-ös úrnapi körmenet előtt került erre sor, amelynek az előkészítésében szintén részt vehetett.⁵⁴ Egy másik alkalommal pedig, Klenóczky Benedek kamarás megbízásából, két fekete függönyre festette meg a budai palotában a király zászlóit.⁵⁵ Jakab mester megbecsült tagja lehetett az udvartartásnak: a király *factorai* között is említik.⁵⁶ A kamarások szerepe kapcsán már utaltunk rá, hogy az 1525-ös budai farsangra a palotásoknak különféle anyagokból jelmezeket és kellékeket, valamint színes öltözeteket és egy elefántjelmezt csináltattak.⁵⁷ Az elefánt

⁵² „Eodem die magistro Joanni pictori, pro pictura illius vexilli, quod Regia Maiestas dedit dominis Comitibus Themesiensibus, dedi florenos trigintasex, et pro reparatione haste simul cum pictura dedi florenum unum denarios quadragintaquinque, et faciunt fl. XXXVII. d. XLV.” (Számadáskönyv 1525. 97.) Vö. DIVALD Kornél: *Budapest művészei a török hódoltság előtt*. Budapest, Lampel Róbert, [1904.] (Művészeti Könyvtár) 154.; HOFFMANN Edith: Középkori könyvkultúránk néhány fontos emlékéiről. *Magyar Könyvszemle*, 50. 1925. 51.; Elena BERKOVITS: Miniatori ungheresi nel Dictionnaire des miniaturistes. *Corvina*, 4. 1941. 269.; RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei*. Budapest, Akadémiai, 1955. 140.

⁵³ „Eodem d. emere feci sex libros auri, et argenti libros duos et dedi ad manus Magistri Jacobi pictoris R. M. pro depingendis vexillis S. M. singulum auri librum per fl. 5. b. m. et argenti per fl. 1. computando faciunt fl. 32.” (Számadáskönyv 1526. 230.) Vö. DIVALD 1904. i. m. (52. jegyzet) 154.; HOFFMANN 1925. i. m. (52. jegyzet) 51.; BERKOVITS 1941. i. m. (52. jegyzet) 269.; RADOCSAY 1955. i. m. (52. jegyzet) 140.; RADOCSAY Dénes: Az utolsó budai miniátorok. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk. GALAVICS Géza. Budapest, Akadémiai, 1975. 141–142.

⁵⁴ Számadáskönyv 1525. 87., 126., 199. (az úrnapi körmenet), 229.

⁵⁵ „Eodem d. emere feci duas pecias tela nigra ad fenestram Domus, ubi banderia suae M. depinguntur, et misi ad manus Magistri Jacobi, pictoris, medio Benedicti Klenoczky, cubicularii S. M. et facit in b. m. fl. 5.” (Számadáskönyv 1526. 233.)

⁵⁶ Számadáskönyv 1525. 229. A királyi *factor* az udvartartáson belül valószínűleg azokat jelölte, akik nem tartoztak sem a palotásokhoz, sem a kápolna személyzetéhez. A Jagelló-korból a *factorok* egyetlen felsorolását ismerjük (1525), amelyben szerepel számadó, orgonás, szabó, kovács, borbély, vadász, sátozkészítő, az említett Jakab festő, allovázmester és tolmács (Számadáskönyv 1525. 228–229.), vö. KUBINYI 2005b. i. m. (2. jegyzet) 22.

⁵⁷ Lásd 25. és 30. jegyzet. Az itt előforduló farsangi jelmezeket továbbiakkal egészíthetjük ki. A pozsonyi várban farsangkor jelmezes lovagi tornát rendeztek, amelyen két bajvívó ördög- és vademberjelmezben csapott össze, majd II. Lajos is részt vett egy viadalon. Ezután álarcosbál („mummerei”) következett, amelyen a résztvevők, köztük a király, több táncot adtak elő: „régí módra”, mentében és hegyes vörös cipőben, illetve facipőben, valamint botokkal (Brandenburgi György levele Kázmér brandenburg-ansbachi ögrófhhoz, 1518–1519 körül?). *Aufklärungen in der Geschichte und Diplomatie...* Hrsg. Philipp Ernst SPIESS. Bayreuth, Zeitungsdruckerey, 1791, 64–65.). Egy másik adat szerint II. Lajos farsangkor ördögjelmezben jelent meg (*Szerémi György II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarországi romlásáról. 1484–1543*. Kiad. WENZEL Gusztáv. Pest, Eggenberger et al., 1857. [Magyar Történelmi Emlékek, Második osztály, Írók, I.] 101.). Hasonló farsangi jelmezek (elefánt toronnyal, madár, vadember, ördög) találhatók például az 1449–1539 között megrendezett nürnbergi Schembartlaufon („álarcos felvonulás”), amelyről számos illusztrált kézirat maradt fenn (Hans-Ulrich ROLLER: *Der Nürnberger Schembartlauf*, Tübingen, Tübinger Vereinigung für Volkskunde, 1965. passim).

és az egyéb jelmezek elkészítéséért Márton mester, a király szobrásza, a későbbiekben 20 forintot kapott.⁵⁸

A II. Ulászló kori számadáskönyvben szintén szerepelnek ilyen jellegű megbízások. 1495 őszén a király csehországi utazásához („ad intrandam Bohemiam”) budai mesterekkel új kocsikat csináltattak.⁵⁹ Ekkor egy pécsi festő, Miklós mester ugyancsak zászlók aranyozását és ezüstözését vállalta, amelyek a királyi trombitások hangszereit díszítették, és befestette különböző színekkel II. Ulászló elkészült kocsiját is.⁶⁰ Miklós festő ekkor további 4 forintot is kapott, együtt egy másik, Bernát nevű olasz mesterrel, akinek a korábban végzett feladatait díjazták.⁶¹ „Bernardus Italus” paszományosként (*setayolo*) dolgozott a király számára. Először 1489-bentűnt fel Esztergomban, Ippolito d’Este érsek szolgálatában, majd 1490-ben a milánói udvarba látogatott.⁶² II. Ulászló számadáskönyve 1494–1495-ben hol ezen a néven, hol „Bernard(in)us Lupus”-ként említi. A fenti csehországi út előkészületei alatt például selyempórásokat, míg a király bácsi tartózkodásakor (1495. november–december) zsinórt rendeltek tőle.⁶³ Az olasz mester meglehetősen nagy összeget, további 175 forintot is kapott az 1495. évi munkáiért, ám ezeket nem részletezik.⁶⁴ Olyan feladatokra gondolhatunk itt, mint amikor 1494 elején, a lőcsei találkozótól előtte számos, II. Ulászló és kíséretének reprezentatív megjelenését szolgáló megrendelés futott be hozzá: ő készítette el a király zászlaját, valamint a kíséret selyemrojtokkal díszített lótakaróit, és a trombitákra a zászlókat.⁶⁵ Rajta kívül még egy olasz mestert bíztak meg hasonlóval, valószínűleg szintén a lőcsei előkészületek kapcsán. Bertalan festőtől

⁵⁸ „Mag[ist]ro Martino Sculptori Regie Maie[statis], qui tempore carnis priuii unum Elephantem et alia hystrionalia Sue Maie[stati] fecerat, pro labori suo iussu Maie[statis] sue, dati sunt fl. XX” (OSZK Cod. Lat. 394, 95r; kiad.: FRANKÓI 1876b. i. m. [5. jegyzet] 55.) A teljes kiadásból a szobrász említése nyomdahiba miatt kimaradt, vö. Számadáskönyv 1525. 123. Vö. DIVALD 1904. i. m. (52. jegyzet) 154.; BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet) 94.

⁵⁹ Számadáskönyv 1494–1495. 171.

⁶⁰ „E. d. Magistro Nicolao Pictori Quinqueecclesiensi ad emenda lamina Aurea & Argentea ad deaurandum parua Vexilla decem ad Tubicinas Tubicinatorum Re Mtis necessaria d. s. 20” (Számadáskönyv 1494–1495. 172.) és következő jegyzet.

⁶¹ „E. d. eidem Magistro Nicolao de coone Dni Thesaurarii pro exp. d. s. 4 / E. d. Bernardo Italo, qui anno elapso similes res et alia Re Mti fecerat, ad coonem Dni Thesaurarii dati 2 / E. d. Magistro Nicolao, qui cum diuersis coloribus Currum Novum Regie Matis depingere debebat, d. s. 1½” (Számadáskönyv 1494–1495. 173.) Vö. HOFFMANN 1925. i. m. (52. jegyzet) 51.; BERKOVITS 1941. i. m. (52. jegyzet) 267.; BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet) 572.; MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Lexikongyűjtemény, Szentiványi-művészlexikon gépelt kézírata, XVI., 320. A Jagelló-kori királyi udvar olasz mestereihez legutóbb lásd: MIKÓ Árpád: *Via Hungarica. Az itáliai reneszánsz az Alpokon túl: olasz művészek a Jagelló-kori Magyarországon*. In: *„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. BUBRYÁK Orsolya. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet–Gondolat, 2010. 355–366.

⁶² BALOGH Jolán: *Adatok Milano és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez*. Budapest, Budavári Tudományos Társaság, 1928. (A budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Gyűjteményének dolgozatai, 8.) 20.; BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet) 572.

⁶³ „E. d. Bernardo Italo, qui facit fransas hoc est Resen, d. s. 2”, „E. d. Bernardo Italo pro tribus grossis funis Sericeis ad collum Canum ad venandum necessariis factis, ad rel. Br[adách] d. s. 6 ½” (Számadáskönyv 1494–1495. 171.) „Ultima d. Nou. ad coonem Dni Thesaurarii Bernardo Italo, qui cordas de serico R Mti fecit, d. s. 3” (Uo., 178.)

⁶⁴ „Ex coone Re Mtis Bernardino Italico, pro illis laboribus, quos Re Mti fecit, in Transsilvania d. s. eidem 175.” (Számadáskönyv 1494–1495. 161.)

⁶⁵ „E. d. Bernardino Lupo, qui fecit banderium Dno Regi, de coone Re Mtis dati sunt 6”, „E. d. Bernardo Lupo suprascripto, qui fecit de Serico vulgo Rayth Equis Dni Regis ad dietam, ex coone Re Mtis dati sunt iterum 17”, „E. d. Bernardino Italo pro illis Rojth, quos fecit de Serico pro equis regie Maie[statis] videlicet ad Pokroch, de coone Re Mtis dati sunt 46” / „Eidem pro rubea tela ad Pokroch necessaria soluti sunt de mandato Re Mtis 2” / „Eidem pro quadraginta ulnis Fasatarum Vexillis paruis ad Tubicinas Tubicinatorum Re Mtis necessarium soluti sunt 8” (Számadáskönyv 1494–1495. 85–86., 90.)

(„Bartha pictor Italus”) 20 forintért szintén zászlókat rendeltek a királyi trombitások hangsze-
reire, amelyeket egy szabó selyemből készített el.⁶⁶ A király már említett bácsi tartózkodása
idején (1495. november–december) ugyanezekhez tafotát szereztek be, de festőt itt nem em-
lítenek.⁶⁷

Ilyen alkalmakkor tehát az udvari szabókra is hárult feladat. II. Ulászló udvarában, szin-
tén a lőcsei összejövetel előtt, például György mester készített vörös és barna posztóból öltö-
zeteket a palotások, illetve az udvari ifjak számára, valamint tőle rendelték meg a király és más
palotások kocsijainak az új borítását, továbbá II. Ulászló lovaglőöltözetét is.⁶⁸ Szintén György
mester lehetett az, aki a király öccse, Jagelló Zsigmond budai számadásai⁶⁹ szerint 1500-ban
egy vörös lőtakarót készített Pyecho udvarnok bajvívására, amelyet a herceg udvarában far-
sang idején tartottak.⁷⁰ Néhány évvel később, II. Lajos alatt pedig Jakab szabóval csináltatták
meg azokat a színes mezeket és egyéb öltözeteket, amelyeket az apródok mint „zsokék”, il-
letve a lovászok a már említett lóversenyen viseltek.⁷¹ Az udvari szabók az efemer ünnepi de-
korációk kivitelezésében is részt vettek. Például 1525-ben, úrnapiján András mester szerezte
be az ünnepi körmenethez szükséges koszorúkat és virágokat. Ugyanekkor Korlátkövi Péter
udvarmester különböző textíliákból készíttette el azoknak a faállványoknak a dekorációját,
amelyeken a körmenetben a palotások a királyi kápolna kincseit vitték.⁷² Az egy évvel ké-
sőbb lezajlott úrnapi körmeneten szintén András szabó díszítette az állványokat, illetve a ki-
rályi emelvényt, továbbá szórás céljára rózsákat, illetve a kápolna ereklyéihez füzéreket csinál-
tattak.⁷³

A szabók, a festőkhöz és a szobrászokhoz hasonlóan, bizonyára szintén részt vállaltak
azoknak a jelmezeknek az elkészítésében is, amelyeket az udvar elsősorban farsang idején ren-
delt. II. Lajos számadáskönyveiben azonban, mint láttuk, kizárólag a megrendelő kamarások,
illetve az egyik kivitelező, Márton szobrász neve szerepel. II. Ulászló a húshagyókeddet szintén
lakomával ünnepelte Péccsett, az oszmán delegáció fogadása idején (1495. március). Erre posz-
tóból asztalneműket, illetve késeket szereztek be, és valószínűleg a király udvari bolondja, Mik-
lós törpe is megjelent rajta.⁷⁴ Ugyanekkor Budán az udvar szintén lakomát rendezett a budai

⁶⁶ „Barthe pictori Italo, qui fecit decem parua banderia ad tubicinas Tubicinatorum regie Mtis, dedi 20” / „Sartori ad
sericum ipsa banderia facienti 50 d” (Számadáskönyv 1494–1495. 79.) Vö. SZENDREI János–SZENTIVÁNYI Gyula: *Magyar
képzőművészek lexikona. Magyar és magyarországi vonatkozású művészek életrajzai a XII. századtól napjainkig. I. Abádi-
Günther.* Budapest, 1915. 124.; HOFFMANN 1925. i. m. (52. jegyzet) 51.; BERKOVITS 1941. i. m. (52. jegyzet) 267.; BALOGH 1966.
i. m. (15. jegyzet) 528.; MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Lexikongyűjtemény, Szentiványi-művészlexikon gépelt
kézirata, XII. 1159.

⁶⁷ Számadáskönyv 1494–1495. 180.

⁶⁸ Számadáskönyv 1494–1495. 84–85.

⁶⁹ Jagelló Zsigmond herceg (a későbbi I. Zsigmond lengyel király, 1506–1548) 1498–1501 között, valamint 1502-ben
és 1505-ben néhány hónapig Budán tartózkodott. A herceg udvarának 1500–1507-ből fennmaradt számadásköny-
vei a Jagelló-kori magyar királyi udvar működéséhez is értékes adalékokat szolgáltatnak: DIVÉKY 1914. i. m. (23. jegy-
zet); *Jagelló Zsigmond herceg udvarának számadáskönyve (1504–1507). The Court Account Book of Sigismund Jagiellon
(1504–1507).* Kiad. RÁBAI Krisztina. Szeged, Quintus, 2014. Zsigmond ekkori udvarához lásd DIVÉKY Adorján: Zsig-
mond lengyel herceg II. Ulászló udvarában. *Századok*, 48. 1914. 449–463., 562–576.; KUBINYI 1975. i. m. (5. jegyzet)
372–374.; RÁBAI Krisztina: Adalékok Zsigmond lengyel herceg számadásaihoz. In: *Középkortörténeti tanulmányok*, 6.
A VI. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2009. június 4–5.) előadásai. Szerk. SZABÓ Pál–G. TÓTH Péter. Szeged, Szegedi
Középkorász Műhely, 2010. 179–187.

⁷⁰ DIVÉKY 1914. i. m. (23. jegyzet) 20.

⁷¹ Számadáskönyv 1525. 150., 156.

⁷² Számadáskönyv 1525. 200–201., lásd még 38. jegyzet.

⁷³ Számadáskönyv 1526. 192., 194., lásd még 38. jegyzet.

⁷⁴ Számadáskönyv 1494–1495. 71.

polgárok tiszteletére.⁷⁵ Farsangi jelmezeket azonban egyik esetben sem említ a számadáskönyv. Pedig ezek használatára II. Ulászló budai udvarából van több adatunk, amelyek az itt tartózkodó Jagelló Zsigmond herceg számadásaiban maradtak fenn. Eszerint Zsigmond 1500-ban, húshagyókedden a saját udvarában álarcosbált rendeztetett, amelyen számos zenész és énekes lépett fel, valamint a herceg előtt udvari bolondok (*blaszno*) és diákok, illetve bárdokkal és lándzsákkal felszerelt fiúk adtak elő egy-egy jelenetet.⁷⁶ 1501 farsangján pedig ugyanitt két táncjelenetre került sor,⁷⁷ az egyikben kardokat használtak, a másikon az álarcos udvari bolondok lovon léptek fel.⁷⁸

Az udvari mesterek mellett a városi céhek tagjai is kaptak az udvartól ünnepek alkalmával megbízásokat. Ilyen lehetett például az a bizonyos Miklós mester, akit II. Ulászló alatt „pécsi festőnek” neveztek.⁷⁹ És az a két helyi ötvös is, akiket az oszmán követség említett pécsi fogadásakor (1495. március) bíztak meg: Bálint mestertől tálakat rendeltek,⁸⁰ míg Gábor mester kupákat javított, valamint a királynak két kannát is készített.⁸¹ II. Ulászló bácsi tartózkodása idején (1495. november–december) a kincstartó szabójával, Pál mesterrel csináltattak egy új nyeregtakarót a királynak, valamint Pál más helyi mesterekkel együtt varrt különféle öltözeteket a kocsisoknak, a lovászoknak és az ajtónállóknak.⁸²

A számadáskönyvek tanúsága szerint budai és pesti mestereket a Jagelló-kori királyi udvar szintén rendszeresen foglalkoztatott.⁸³ 1494 elején, a lőcsei diplomáciai találkozóra készülve, az udvar megbízásokat adott többek között budai kovácsoknak, kocsigyártóknak, fazekasoknak, sarkantyúkésztőknek, nyergeseknek, kötélgyártóknak, zablakésztőknek és szíjgyártóknak.⁸⁴ 1495 őszén, II. Ulászló csehországi útja kapcsán, szintén budai kocsigyártókat bíztak meg a király és kísérete új kocsijainak az elkészítésével, amelyeket azután a pécsi Miklós mester festett be. Ugyanekkor budai nyergeseket, szíjgyártókat és kovácsokat is bevontak az elő-

⁷⁵ Számadáskönyv 1494–1495. 83., 87.

⁷⁶ „Item blasznom cum cesare scalaribus, qui venerant ad dominum principem, ad mandata domini principis dedi II flor. feria II-a privii carnis”, „Item eodem die [feria III-a] pueris lancznathom, qui venerant post prandium ad dominum principem cum securibus, 4 hastis ad mandata domini principis dedi II flor.” (DÍVÉKY 1914. i. m. [23. jegyzet] 21–22.)

⁷⁷ „Item dominico carnisprivii die, istis, qui dimicabant ante dominum principem post prandium et choreas per gladios ducebant ad mandata domini principis dedi III. flor.” „Item eodem die blasznom larvatis cum equo, qui chorisabant in aula superiori ante dominum principem dedi II flor.” (DÍVÉKY 1914. i. m. [23. jegyzet] 91.) Az 1506-os, már Krakkóban megtartott farsangon szintén feltűntek zenészek és énekesek, valamint a herceg előtt jeleneteket is előadtak: RÁBAI 2014. i. m. (69. jegyzet) 272–274.

⁷⁸ Ez utóbbi esetleg egy lovagi torna paródiája lehetett. Egy ilyen farsangi viadal („giostra”) ismert 1518-ból, Ippolito d’Este egri püspök udvarából, ahol egy Federico Gonzaga mantovai hercegnek küldött beszámoló szerint parókás, párnákkal borított „lovagok” vívtak meg egymással, akik késekből fabrikált lándzsákkal voltak felfegyverezve (ÖVÁRY Lipót: A modenai és mantuai levéltári kutatásokról. *Századok*, 23. 1889. 401–402.). Az Ippolito d’Este udvarában használt álarcokhoz lásd még: NYÁRY 1877. i. m. (5. jegyzet) 15–17.

⁷⁹ Lásd 60–61. jegyzet.

⁸⁰ „E. d. Valentino Aurifabro, qui peluim & lauatorium regie Mti Quinqueecclesiis fecit, pro laboribus dedi 42” (Számadáskönyv 1494–1495. 73.) Vö. SZENDREI–SZENTIVÁNYI 1915. i. m. (66. jegyzet) 142–143.; BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet) 564. 2. jegyzet.

⁸¹ „E. d. Magistro Gabrieli Aurifabro Quinqueecclesiensi, qui duos Cantaros Regie Mti fecit, & certas reformauit Cuppas, pro laboribus dedi 33” (Számadáskönyv 1494–1495. 71.) Vö. BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet) 564. 2. jegyzet.

⁸² Számadáskönyv 1494–1495. 177–178., 180.

⁸³ KUBINYI András: Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig). In: KUBINYI András–GEREVICH László–FEKETE Lajos–NAGY Lajos: *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Szerk. GEREVICH László–KOSÁRY Domokos. Budapest, Akadémiai, 1974. (Budapest története, II.) 120–121.

⁸⁴ Számadáskönyv 1494–1495. 83.

készületekbe.⁸⁵ Budán ugyanebben az évben Harber Mátyás ötvössel aranyoztatták meg azokat a tálakat, amelyeket II. Ulászló a szultánnak küldött ajándékba.⁸⁶ 1526-ban, a már többször idézett úrnapi körmenetet megelőzően, a királyi kápolna eltört tömjénfüstölőjének a javítását egy budai ötvöstől, László mestertől rendelték meg.⁸⁷ Az 1525. májusi lóverseny kapcsán is számos budai mestert bíztak meg: szíjgyártókat, nyergeseket, posztónyírókat és szabókat. Utóbbiak, Jakab udvari szabóval együtt, az apródok, lovászok és kocsisok ruháit készítették.⁸⁸

Bár budai vagy pesti festőkre vonatkozó kifizetésekkel nem találkozunk a számadáskönyvekben, a fentiek ismeretében ezeknek a céhes mestereknek a közreműködése szintén valószínű. A Jagelló-korból számos itteni festő neve maradt fenn,⁸⁹ a céhekről azonban alig van adat. Egy korabeli forrás mindenestre arra utalhat, hogy a budai festők végeztek dekorációs feladatokat: 1520-ban Budán egy ismeretlen mestert Ippolito d'Este egri püspök zászaljának a festésével bíztak meg.⁹⁰ Fennmaradt továbbá egy céhszabályzat is, amely egy festőkből, gyöngyfűzőkből, aranyfüstverőkből, szobrászokból és üvegesekből álló, egyesült céhé volt.⁹¹ A szöveg Magyi János közjegyző formuláskönyvében⁹² őrződött meg, amely a 15. század második feléből számos pesti céh (például szabók, íj-, nyíl-, pajzs- és tegezkészítők, nyergesek, szíjgyártók, ácsok, kőfaragók, asztalosok) szabályzatát tartalmazza.⁹³ Kubinyi András szerint mivel Budán a gyöngyfűzők az Ötvös utcában laktak, ők az ötvösökkel alkothattak egy közös céhet, ezért ez a céhszabályzat a másik, pesti céhé lehetett.⁹⁴ A festők, gyöngyfűzők, aranyfüstverők, szobrászok és üvegesek egyesült céhének a szabályzata a tagok egyes feladatait nem részletezi, egyedül arra tér ki, hogy a mesterré váláshoz milyen remeket kell saját kezűleg kivitelezni. A festőknek egy négy tenyér szélességű, aranyozott táblára egy emberalakot

⁸⁵ Lásd 59. jegyzet.

⁸⁶ „E. d. Matheo Harber ad deaurandum quendam peluim et lauatorium misso per Ram Mtem Imperatori Turcorum per Emericum Czobor de mandato Dni Regis dati sunt 20” (Számadáskönyv 1494–1495. 109.) Vö. BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet) 568–569., 611–612.; KUBINYI 1974. i. m. (83. jegyzet) passim; GEREVICH László: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig. In: Budapest története 1974. i. m. (83. jegyzet) II. 323.

⁸⁷ „Eodem d. pro reformatione unius turribuli fracti ad capellam regie Mtis de castro Budensi pertinentis cum catenis argenteis, Magistro Ladislao Aurifabro Budensi pro argento et labore soluti sunt in b. m. p. d. fl. 10.” (Számadáskönyv 1526. 192.) Vö. BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet) 61.

⁸⁸ Számadáskönyv 1525. 147., 150., 151., 156., 170.

⁸⁹ Például KELÉNYI B. Ottó: Iparosok és kereskedők Budán és Pesten a középkorban. *Budapest Régiségei*, 13. 1943. 324.; GEREVICH 1974. i. m. (86. jegyzet) 317.; VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza*, I–II. Budapest, BTM, 2006–2008 (Monumenta Historica Budapestinensia, 15–16.), I. 110, 176., II. 181. No. 665., 183. No. 679., 194–195. No. 733–734.

⁹⁰ „[...] denari cento quarantasei a Don Sigismondo da Fiesse, per pagar uno maestro che dice haver dipinto la bandiera del Signore” (NYÁRY Albert: A modenai Hyppolit-codexek VI. *Századok*, 8. 1874. 76.)

⁹¹ *Formulae solennes styli in cancellaria...* Ed. Martinus Georgius KOVACHICH. Pesthini, Typis Matthiae Trattner, 1799. 206–209. Vö. SZILÁGYI István: Adalék a magyarországi képző-művészek névsorához. *Magyar Történelmi Társ.* 28 (3/3). 1880. 162–164.; BALOGH 1966. i. m. (15. jegyzet), 522–523. (h. n. említve); KUBINYI 1974. i. m. (83. jegyzet) 115–116.; GEREVICH 1974. i. m. (86. jegyzet) 287.

⁹² Pécs, Püspöki Könyvtár, DD. III. 18. Fotómásolata: MNL OL, DF 283678 / U1031. (KUBINYI 1974. i. m. [83. jegyzet] 190.; Kódexek 1985. i. m. [4. jegyzet] No. 145. [SZELESTEI N. László]; „Látjátok feleim...” *Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig*. Szerk. MADAS Edit. Kiállítási katalógus. Budapest, OSZK, 2009. 249. No. 19. [KERTÉSZ Balázs]) Kiad.: KOVACHICH 1799. i. m. (91. jegyzet)

⁹³ SZÜCS Jenő: *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*. Budapest, Művelt Nép, 1955. 119.; KUBINYI 1974. i. m. (83. jegyzet) 115.; GEREVICH 1974. i. m. (86. jegyzet) 287.

⁹⁴ KUBINYI 1974. i. m. (83. jegyzet) 115. Az Ötvös utcában lakó gyöngyfűzőkhöz lásd VÉGH 2006–2008. i. m. (89. jegyzet) I. 251., 253.

kell készíteniük.⁹⁵ A mesterremek meghatározásából tehát a céh tagjai által végzett egyes festészeti munkákra – a figurális táblaképeken kívül – nem lehet következtetni.

Egy másik forrás ehhez további támpontul szolgál. A prágai festők és üvegesek céhének a fennmaradt kiváltságleveléről van szó, amelyet 1523-ban cseh királyként II. Lajos erősített meg. Ebbe tételesen bekerültek mindazon feladatok, amelyek a „festészethez tartoznak”, és amelyeket a prágai festők végezhetnek, a célból, hogy ezeket a céhen kívülieknek megtiltsák. A munkák felsorolásában, a fenti céhszabályzathoz hasonlóan, szintén a táblakép áll az élen, ezt követik a kapuk, a templomi és egyéb zászlók, a takarók, az aranyozott és fa gyertyatartók, a tornákon használatos lótakarók, a nagy, illetve kis pajzsok és a tárcsapajzsok, valamint minden egyéb, ami festve van, valamint később említik még a függönyöket és a kis- és nagy táblaképeket is.⁹⁶ Ezek voltak tehát egy korabeli városi festőcéh feladatai, amelyek közé, a táblaképeken kívül, főként dekorációs jellegű munkák tartoztak. Ha az itt felsoroltakat összevetjük a Jagelló-kori számadáskönyvek udvari festőknek adott megrendeléseivel, több az egyezés: mindkét helyen előkerülnek zászlók, függönyök, lótakarók és tornafelszerelések. Budán és Pesten a festők pedig bizonyára a prágaiakéhoz hasonló megbízásokat láttak el. Mindezeket számitásba véve tehát még inkább elképzelhető, hogy a fővárosi mestereket szintén bevonták az udvari ünnepségek előkészítésébe.

Rövidítések

BTM – Budapesti Történeti Múzeum

DE – Debreceni Egyetem

ELTE BTK – Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

KHM – Kunsthistorisches Museum, Bécs

MTA – Magyar Tudományos Akadémia

MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

OSZK – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

PPTE – Pázmány Péter Tudományegyetem

Számadáskönyv 1494–1495 – OSZK, Cod. Lat. 394. Kiad.: Johann Christian von Engel: *Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer I.* Halle, Johann Jacob Gebauer, 1797. 17–181.

Számadáskönyv 1525 – OSZK, Cod. Lat. 394. Kiad.: FRANKÓI Vilmos: II. Lajos király számadási könyve. 1525. január 12–július 16., *Magyar Történelmi Társulat*, 22 (2/10). 1877. 45–236.

Számadáskönyv 1526 – MNL OL, DL 24405. Kiad.: Johann Christian von Engel: *Monumenta Ungarica*. Vienna, Antonius Doll, 1809. 185–236.

⁹⁵ „Praetera si talis Magister est Pictor, debeat Magisterium suum propria manu demonstrare, ita quod fabricet unam tabulam latitudinis quatuor palmorum & debeat fore cum auro planato & desuper praesignare seu pingere imaginem habens figuram hominis specialis et hanc debet perficere quantocitius potest.” (KOVACHICH 1799. i. m. [91. jegyzet] 208. Vö. BALOGH 1966. i. m. [15. jegyzet] 523. Ugyanitt a szobrászok mesterremeke egy egy rőf magas, pontosabban meg nem határozott szobor volt: „Item si fuerit Sculptor imaginum, tunc idem sculpere debet, seu fabricare propria manu unam imaginem ad Longitudinem unius ulnae quantocitius potest.”

⁹⁶ „[...] was zu der mahlerei gehört, als nemblich: tafeel, archen, kirchen- und andere fanen, deken, vergoldene kerzen auch hölzernere, turnierkappen, grose oder kleine schilde, tarzschen und allerhand andere sachen, so mit farben gemacht werden [...] also solches alles, was zu ihren handwerkh gehört, absonderlich aber die kortinen, grosse und kleine tafeln [...]” (Heinrich ZIMMERMAN (Hrsg.): *Urkunden, Acten und Regesten aus dem Archiv des k. k. Ministeriums des Innern* [1]. *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*, 5. 1887. No. 4503.)

Borbála Gulyás

Festivals, Courtiers and Masters at the Hungarian Royal Court under Wladislas II and Louis II Jagiellon

Between 1490—1526, numerous spectacular events—solemn entries, feasts, banquets and tournaments—were held at the Hungarian Royal Court under the rule of Wladislas II and later Louis II Jagiellon. The occasions for these events included coronations, weddings, diplomatic meetings, diets, church festivals and so forth, e. g. the wedding of Anne de Foix and Wladislas II and the coronation of the new queen consort in Székesfehérvár (Alba Regia) and Buda in 1502, or the Feast of the Corpus Christi in Buda in 1495, 1501, 1525, and 1526. Present study examines the organization process of the court festivals within the royal household, based on the Court's preserved account books from 1494–1495 and 1525—1526, as well as other archive materials from the period. The analysis of the primary sources sheds new light on the workings of the Jagiellonian court during the festivities. One group of the courtiers, called *aulicus* and *cubicularius*, played a prime role there as organizers, participants and commissioners of the needed accessories. The purchased cloths, costumes, flags, banners, tournament equipment and ephemeral decorations were prepared by a lot of artists and artisans. The commissioned masters as painters—e. g. Hans Krell, the court painter of King Louis II—, sculptors, lace-makers, tailors, goldsmiths and so on were, on the one hand, employees of the Court, on the other, members of city guilds.

D. Mezey Alice–Kertész Róbert

Páncélos vitéz síremlékének töredéke Szolnokról (1500 körül)¹

D. Mezey Alice, művészettörténész

Kutatási területei:

műemlékvédelem, épületkutatás,

középkori építészettörténet

E-mail: admezey@gmail.com

Alice D. Mezey, art historian

Areas of research: protection of historic

monuments, „Bauforschung”, history

of medieval architecture

E-mail: admezey@gmail.com

Kertész Róbert, régész, történész

Kutatási területei:

őskor, középkor és kora újkor

E-mail: kertesza@djm.hu

Róbert Kertész, archeologist, historian

Areas of research: prehistory,

middle ages and post-medieval period

E-mail: kertesza@djm.hu

Az *Ars Hungarica* idei második számában jelent meg szerzőpárosunk egyikétől egy, a *Lapidarium Hungaricum* készülő Jász-Nagykun-Szolnok megyei kötetének munkaközi bemutatására vállalkozó írás.² Ahhoz kapcsolódóan kaptuk a lehetőséget az azóta előkerült, több szempontból fontosnak tűnő, a maga környezetében unikálisnak számító lelet első közlésére. A síremléktöredék Szolnok városzigei részén, az úgynevezett Vártemplomtól délre, egy lakóház alapozási földmunkái során, több mint húsz évvel ezelőtt került elő, azóta magánkézben őrzik.³

Jóllehet a korábbiakhoz képest a megye területéről egyre több kőfaragványt ismerünk, de azok legtöbbje – országos kitekintésben és művészettörténeti szempontból is – csak nagyon ritkán értékelhető. Ez a terület viszontagságos múltjának akár felszínes ismeretében sem lehet meglepő. Papp Szilárd közelmúltban megjelent, az ország 1480–1515 közötti, a királyi udvarhoz kapcsolódó építkezéseit földolgozó munkájának áttekintő térképén Szolnokot a „mezőváros és egyéb település” kategóriában, egyetlen földolgozásra érdemes lelet vagy objektum nélkül szerepelteti. A kötetben objektummal

is tárgyalt, Szolnokhoz legközelebbi település észak felől Gyöngyös, nyugatról a Csepel-szigeti Keve (Ráckeve), dél felől Szeged, végül kelet felől Várad (Nagyvárad, Oradea, Románia).⁴ Töredékünk a még túlságosan ellentmondásosnak látszó körülmények részleteinek föltárása során akár kulcsszerepet is kaphat a város 15. század végétől a 16. század közepéig tartó időszakának az utóbbi években előtérbe került, árnyaltabb megismerési folyamatában.⁵ A földolgozás jelenlegi stádiumában azonban bármely megállapítás még csak megalapozott kérdés formájában fogalmazható meg (1. és 2. kép).

¹ A cikk első részét – a * jelig – D. MEZEY Alice, a második részét KERTÉSZ Róbert írta.

² D. MEZEY Alice: A készülő Jász-Nagykun-Szolnok megyei *Lapidarium Hungaricum* kötet előmunkálatairól és eddigi tapasztalatairól. *Ars Hungarica*, 41. 2015. 255–266. Itt, az ismertetés elején köszönöm meg Lővei Pálnak rendkívül értékes és önzetlen segítségét.

³ E lappangó „vörösmárvány” faragvány töredék létre Kertész Róbert, a Damjanich János Múzeum régésze nemrég hívta föl a figyelmemet. A hozzájutás lehetőségének megszervezéséért és számos egyéb segítségéért tartozom neki köszönettel.

⁴ PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, Balassi, 2005. Térkép: 298–299.

⁵ Az utóbbi években a szerzőtárs, Kertész Róbert mutatott föl több friss eredményt a város középkori és kora újkori történetének és topográfiájának kutatása során. Megjelent tudományos cikkeinek bibliográfiai adatait lásd az ismertetés további részében.

1. kép. A sírkőtöredék szembenézete.
Szolnok, Vársziget. Fotó: Kozma Károly

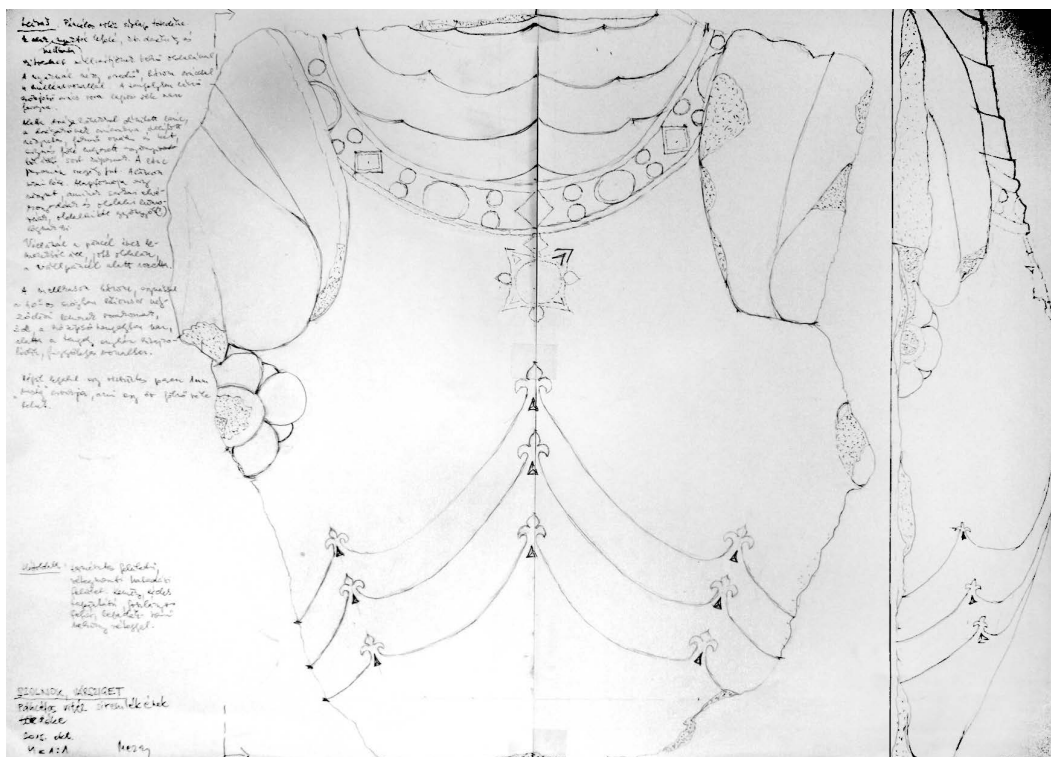
2. kép. A sírkőtöredék oldalnézete.
Szolnok, Vársziget. Fotó: Kozma Károly

A tardosi, tömött vörös mészkő⁶ töredék egy föltételezhetően egész alakos lovagi síremlék figurájának mellkasi része. Magassága ~43 cm, szélessége ~40 cm, vastagsága ~9 cm. Hátsó oldalán a kőanyag szerkezetében kialakult réteg mentén hasadási felület van, s ez rajzolja ki körben a töredék szabálytalan peremét is. A töredék faragott felületén egy lemezes mellvértnek a csak kitapintható derékszegélytől fölfelé a nyaknyílásig terjedő része, fölötté a nyaknyílást kitöltő lemezes nyaki vértész, alatta a vállvért kétoldali belső harmada, valamint a kettő között egy függővel ellátott nyakék majdnem teljes épségben látható. A leírtakon túl a mellvértet viselő alak oldalnézetéből és háttérének felületéből sajnos semmi nyom nem csatlakozik. Magán a faragott kőfelületen igen kemény vízkő- vagy mészrétegnek tűnő, foszlányos lepedék is megfigyelhető.

A mellvért három, függönyíves vonalvezetésű lemezének mindegyike három, liliomos díszítésű csúcsban végződik, a lemezek lágy ívű szélei vékony, igen finom/éles vonalak mentén rajzolódnak ki. A mellvért jobb oldalán, a vállvért alatti szögletben, a kopja rúdjának rögzítésére szolgáló kampó rozettájának csonkja emelkedik ki, a bal oldali szélén egy, a mellvérttel érintkező tárgy (kard?) apró csonkja is kitapintható. A vállvért részletei lágy körvonalai és belső vonalvezetései miatt egészen más hatást keltenek, mint a páncél éles kontúrjai, de túl kevés látszik belőlük ahhoz, hogy bármi biztosat mondassunk róluk. A vállvért között, a mellvért és a nyakvért határán egy nyakék fekszik. A peremes, szalagszerű ékszer díszítését váltakozva csúcsokra állított négyzetes és fekvő ovális foglalatokba ágyazott ékkövek alkotják, amelyeket gyöngypárok választanak el egymástól. Rajta ötvösművű foglaltos, csonka állapotú ékkő függ.

A faragványtöredék alaposabb megismeréséhez az 1:1-es léptékű szerkesztése és lerajzolása további lehetőséget nyújtott. Kiderült, hogy a mellkast takaró mellvért befoglaló formá-

⁶ LŐVEI Pál: A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica*, 20. 1992. 3–28.

3. kép. A sírkőtöredék rajza. Szolnok, Vársziget. Rajz: D. Mezey Alice

jának metszete egy nagy ívű körszelet, amelynek középtengelyében egy alig érzékelhetően kiemelkedő szimmetriatengely is megfigyelhető. A páncélnak ez a része természetesen teljesen szimmetrikus volt, a tengely kiemelése a kőfaragó munkájához is segítségül szolgálhatott. Az egész alak szempontjából jelentősége lehet a vállvert alig érzékelhető, enyhe, minden bizonynyal a testhelyezettel összefüggő aszimmetriájának is, ami arra enged következtetni, hogy az alak jobb kezében valamit, legvalószínűbben egy zászlórudat, de más harci eszközt is tarthatt. Mivel a meglehetősen plasztikusan, ugyanakkor finoman faragott felületen semmiféle kopásnak nincs nyoma, eredeti elhelyezésében leginkább egy szarkofág/tumba, vagy magával a sírgödörrel összefüggő, a padozatból kiemelt, de oldallapok nélküli sír fedőlapjaként is elképzelhető.⁷ Mivel erőszakos roncsolás nyoma nem látszik rajta, a sírfedlapról természetes úton is lehasadhatott, de a másodlagos fölhasználás érdekében történt szándékos lepattintás lehetőségét is számításba kell venni (3. kép).⁸

Arra a kérdésre, hogy a síremlék kit ábrázolt, és mikor készült, a rendelkezésre álló adatok alapján adható válaszok meglehetősen koherenciát mutatnak. Az 1494–1495. évi számadás-

⁷ LÖVEI Pál: *Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a Középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2009. 427. és 435. http://real-d.mtak.hu/381/1/Lovei_Pal1.pdf, letöltés ideje: 2015. november 30.

⁸ A sírfedlap másodlagos fölhasználásának leggyakoribb esete a padlóburkolatba tétel volt, de falazóköként is gyakran sor került rá, különösen olyan, a török által megszállt helyeken, ahol a templomokat dzsámivá alakították át. Ilyenkor az apró, használhatatlannak ítélt töredékdarabokat a sírgödörbe visszatemették. BICZÓ Piroska: A sír föltárása. LÖVEI Pál: Az Anjou síremlékek újonnan előkerült töredékeiről. Mindkettő In: *Magyar királyi és főrendi síremlékek. Gótikus baldachinos síremlékek a középkori Magyarországon*. Főszerk. DEÁK Zoltán. Budapest, Urbs, 2004. 38–40. (Biczó P.), 72. (Lövei P.).

4. kép. Mislenovics Horváth Márk síremléke (1508). Nagyvázsony

könyvek szerint Külső-Szolnok megyében 1494-ben csak az egri püspöknek, Szapolyai nádornak, Kinizsi Pálnak és a kunoknak volt jelentősebb számú, adó alól mentesített portája, amint az a Szerzőtárs által írt részben részletesen kifejtésre került. Ahogy az is, hogy az összeírások idején 1495-ben csáktornyai Ernuszt János neve alatt is jeleznek itt hatvan portát, ami azonos lehet a korábbiakban Pálóciként számon tartott szolnoki birtokrészsel. A birtokrész minden bizonnyal csáktornyai Ernuszt Jánosnak Pálóci Imre lányával, Annával kötött házasságával 1490 körül került Ernuszt-kézbe.⁹ Ennek alapján a síremlék legvalószínűbben az 1483-ban elhunyt

⁹ GERVERS-MOLNÁR Vera: *Sárospataki síremlékek*. Budapest, Akadémiai, 1983. (Művészettörténeti Füzetek, 14.) 20., 23.; PAPP Szilárd: *Határtalan történet – két szentség ház a Muraközben*. In: *Építészet a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk.

Pálóci Imre lovászmesteré lehetett, hiszen az említett többi birtokos szolnoki temetkezése nem igen kerülhet szóba. Tekintettel Pálóci Anna fiatal korára, készítettője Rozgonyi Dorottyá, az elhunyt özvegye lehetett, aki férje örököséként lányát majdnem húsz évvel élte túl.¹⁰ A föltételezés jogosságát erősíti, hogy a közismert sárospataki Pálóci-sírkő¹¹ mellvérttípusa és lemezformálása, valamivel gyengébb kvalitása ellenére is, a szolnoki szoros párhuzamának tűnik. A két síremlék mellvértjének formai hasonlósága szembetűnő, a különbözőségek a részletek kivitelezésében figyelhetők csak meg. Amíg a szolnoki töredéken a mellvértlemezek ívei, lilimos csúcsaik és a kopjatartó rozettája a részletek igényes kidolgozásával készült, addig a patakin ezek a részletek hozzájuk képest sematikusnak hatnak. Mivel a szolnoki készült korábban, az 1519-es sárospatakihoz a szolnoki esetleg mintaképül szolgálhatott. A két síremlék közötti minőségbeli különbségen túl a nyakéknek és a vállvértnek a kortárs síremlékeken¹² megfigyelhető ábrázolásoktól való eltérése a későbbi feldolgozásokban még szerepet kaphat. A síremlék további töredékének/töredékeinek előkerüléséhez a város régészeti kutatásai fontosságának fölismerése, annak hiányában csupán a vak szerencse segíthet hozzá.

A szolnoki síremlék keletkezéstörténete és az Ernuszt–Pálóci-házasság egy beható vizsgálat során talán kapcsolatba hozható olyan köztörténeti eseményekkel is, amelyek az ország biztonsága érdekében, a Dunától keletre eső területek védelmének ügyét, Szolnok stratégiai szerepének fölismerését tételezik föl. Végül, de nem utolsósorban fölmerült az a kérdés is, hogy a kor legmagasabb fokú reprezentációjába illeszkedő igényességgel kivitelezett síremléket Szolnok melyik templomában helyezték el, s hogy a templom közelében állt-e a családnak udvarháza.¹³

*

„Ha léteznek az országban az építészeti emlékekre vonatkozó művészettörténeti vagy műemléki kutatások szempontjából fehér foltok, az Alföld közepén, a Tisza középső folyása mentén fekvő Jász-Nagykun-Szolnok megye területe biztosan közéjük tartozik.”¹⁴ – írta nem is olyan rég szerzőpárosunk egyike. A fenti megállapítás különösen igaz a megyeszékhelyre, Szolnokra, ahol a Damjanich János Múzeum gyűjteményi raktárában őrzött faragott kövek száma

KOLLÁR Tibor. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2010. 123–125. Kiegészítve a Rozgonyi–Pálóci–Ernuszt családok címerével díszített kehellyel, WEHLI Tünde: A három Ernuszt. *BUKSZ*, 24. 2012. 142–151.

¹⁰ Házasságkötésükkel is kapcsolatba szokták hozni azt a kelyhet, amelynek talapzatán a Rozgonyi–Ernuszt–Pálóci családok címere szerepel, s rajta egy váci kanonok 18. századi vésett felirata is látható. A friss lelet fényében a kehelynek a Váci Egyházmegyéhez tartozó Szolnokról (Szolnoki Főesperesség) való származása egyéb körülményekkel együtt még valószínűsíthető lehet. *Hunyadi Mátyás, a király, Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–SPEKNER Enikő–SZENDE Katalin–VÉGH András. Budapest, BTM, 2008. 444.; WEHLI 2012. i. m. (9. jegyzet) 151.

¹¹ Pálóci Imre unokatestvérének, István gyermekeinek, Pálóci Anna másod-unokatestvéreinek, Mihálynak és Antalnak síremlékfelirata szerint harminchat évvel később, 1519-ben készült. *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn, 1458–1541*. Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge, No. 118. Wien, 1982. Kat.-Nr. 835. (681–683.); GERVERS-MOLNÁR 1983. i. m. (9. jegyzet).

¹² Az 1500-as éveket megelőző és követő két-két évtized számos ismert és földolgozott síremléke közül a bárói rend lovagi síremlékeit vizsgálva Szapolyai Imre (1487) és István (1499) nádorok szepeshelyi, Bátori István erdélyi vajda (1494) nyírbátori, Horváth Márk (1508) nagyvázszyi (4. kép), Perényi Imre (1519) tóketerebesi, Varkocs Kristóf (1520) késmárki sírkőfedlapjai kerülhetnek szóba. A vállvért formájának meghatározásához a korszak más típusú lovagi ábrázolásainak vizsgálata is szükségessé válhat.

¹³ KERTÉSZ Róbert–KORPÁS Zoltán: A szolnoki vár felépítése 1550–1552-ben és Bernardo Villela de Aldana idekapcsolódó levelei. *Tisicum. A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok Évkönyve*, XXII. 2013. 394., 3. kép, 399.

¹⁴ D. MEZEY 2015. i. m. (2. jegyzet) 255.

mindössze öt darabot tesz ki.¹⁵ A Tisza-parti település mintegy ezer évre visszanyúló épített örökségének ismeretében¹⁶ azonban ez a szám irreálisan alacsonynak tűnik. Az okok között első helyen Szolnok viharos múltja áll. Ehhez társul még az ásatások elmaradása, ugyanis a legutóbbi időkig a történelmi belváros területén intenzíven zajló nagyberuházásokat, lakóházépítések szinte alig előzte meg régészeti kutatás.

A fentebb bemutatásra került, pizskei vörösmárványból faragott sírkőtöredék sajnálatos módon ugyanebbe a sorba illeszkedik.¹⁷ A szerencsés véletlennek köszönhetően felfedezett tárgy előkerülési körülményeiről nagyon keveset tudunk, hiszen nem szakember által feltárt, és még csak nem is *in situ*, vagyis eredeti helyén előkerült alkotásról van szó – mint arra majd lentebb kitérünk.¹⁸ A lelet első alkalommal 2012-ben került a szűkebb szakma látókörébe, de csak 2015-ben nyílt lehetőség a dokumentálására és a részletesebb vizsgálatok elvégzésére. Ezt követően kíséreltünk meg választ adni az alábbi kérdésekre: valójában kié lehetett a síremlék, és hol állíthatták fel eredetileg?¹⁹

Szolnok késő középkori birtokosai: a Pálóciak

A Pálóciak Zsigmond király uralkodása alatt emelkedtek a bárói méltóságviselők közé.²⁰ A királyi udvar belső köréhez tartoztak, magas állami hivatalokat töltöttek be, és országos méltó-

¹⁵ D. MEZEY 2015. i. m. (2. jegyzet) 262.

¹⁶ KERTÉSZ Róbert–SUDÁR Balázs–BANA Zsolt–KÓMÁR Mihály: Egy elfeledett muszlim imahely: a szolnoki Szulejmán szultán-dzsámi. *Műemlékvédelem*, 56. 2012. 110–125.; KERTÉSZ–KORPÁS i. m. (13. jegyzet) 387–450.; KERTÉSZ Róbert: „... Ódon, tatár korabeli földszancái folyópartra néznek” – Szolnok ispán föld-fa vára. In: *„Carmen miserabile”. A tatárjárás magyarországi emlékei. Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapja tiszteletére*. Szerk. ROSTA Szabolcs–V. SZÉKELY György. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum, 2014. 345–384.; Uő: Szolnok az Árpád-korban: tények és eredmények. *Archaeologia – Altum Castrum Online. A Magyar Nemzeti Múzeum visegrádi Mátyás Király Múzeumának középkori régészeti online magazinja*, 2014. 1–44. <http://archeologia.hu/content/archeologia/325/kertes-szolnoki-var.pdf>, letöltés ideje: 2015. november 30.

¹⁷ A faragványtöredék nyersanyaga valójában *tömött vörös mészkőnek* határozható meg. Geológiai forrása a Gerecse-hegységben található, amelyet a középkori napi szóhasználat szerint márványnak neveztek. Két bánya ismert innen: Tardost Imre király, Süttőt pedig Zsigmond király adományozta az esztergomi érsekségnek. A vörösmárvány jól csiszolható kőanyag, amely kiválóan alkalmas a legszínvonalasabb művészi igényű alkotások elkészítéséhez. Magyarországon már az Árpád-kortól alkalmazták. Első korszaka a 12. század utolsó negyedétől a 13. század hetvenes éveig tartott, és az uralkodó körüli szűk kör kiváltságának tűnik. Kisebb szünet után az újabb, eleinte szórványos felhasználása a 14. század közepére keltezhető, de az igazi áttörést az 1360–1380 közötti időszak hozta, amelynek hátterében I. Lajos királyi udvarának a délnémet vidékek művészete, heraldikai reprezentációja felé fordulása állhatott. A vörösmárvány nemcsak a korábbi társadalmi kereteket (a király és a bárók mellett az alacsonyabb rangú nemesek, egyháziak, polgárok) lépte át igen gyorsan, hanem a földrajziak is kitágultak. Lásd BALOGH Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek. *Ars Hungarica*, 2. 1974. 27–57; LÖVEI 1992. i. m. (6. jegyzet) 3–28.

¹⁸ A kőfaragómunka jelenleg egy – névtelenségét megőrizni kívánó – magángyűjtő birtokában található, aki szerint a lelet a várszigeten, a Szent István tér 4. szám alatti lakóház mélygarázsának kiásásakor került felszínre 1996-ban, és ezt követően került hozzá.

¹⁹ E helyen is köszönetünket fejezzük ki az anonimitást kérő tulajdonosnak az együttműködéséért, amelynek köszönhetően lehetővé vált a jelen publikáció elkészítése. Bízunk abban, hogy az alkotás belátható időn belül közgyűjteménybe kerül, és mind a szakma, mind pedig az érdeklődő nagyközönség számára megtekinthető lesz.

²⁰ ENGEL Pál: Zsigmond bárói. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Szerk. BEKE László–MAROSI Ernő–WEHLI Tünde. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1987. 114–129., 118., 126.

ságokat nyertek el.²¹ Elsősorban a királyi Magyarország északkeleti részén birtokoltak: Ung, Bereg, Zemplén, Abaúj, Sáros, Borsod, Gömör, Heves megyében, valamint Nyitra és Pozsony megyében.²² Szolnokot pályájuk felfelé ívelő szakaszán, 1437 és 1444 között szerezték meg.²³ Az egész család birtokolta, de megosztottak rajta. 1491-ben Pálóci István özvegye, Perényi Erzsébet beszámol többek között arról, hogy férje még életében bevallást tett az ő részére Patakon húsz, Újhelyen húsz, Szolnokon tizenhat, Pétervásárán öt, Sajószentpéteren tíz, Dédes vár uradalmában tíz jobbágytelekről. E javakról azonban most lemondott, az ezekkel kapcsolatos intézkedéseit (kegyes adományok egyházaknak) pedig visszavonta, és fiaira, Antalra és Mihályra hagyta.²⁴ Ehhez hasonló felosztásra más Pálóci-uradalmak esetében is találunk példát. Így Újhelyet és Patakot 1429. július 29-én Zsigmond király Pálóci Péter fainak: Máténak (†1437, nádor), Györgynek (†1439, esztergomi érsek) és Imrének (†1433, titkos kancellár) adományozta. Máté fiait: Simont (†1459, lovászmester), Jánost (†1461, ajtónállómester), illetőleg Imre fiát: Lászlót (†1470, országbíró) 1453-ban V. László király egy újabb adománylevéiben erősítette meg a fenti javak birtokában, amelyek az 1490-es években Simon fia, István (†1491) gyermekeire: Antalra, Mihályra és Katalinra, továbbá János fia, Imre (†1483, lovászmester) özvegyére, Rozgonyi Dorottyára, és Anna (†1494) leányára, csáktornyai Ernuszt János feleségére szálltak.²⁵ 1499-ben azonban a Simon–István-féle ág leszármazottait iktatták be Újhely teljes vára és Sárospatak fele birtokába.²⁶

Okleveles adatok szólnak arról, hogy a családon belüli Pálóci-birtokok időről időre történő újrafelosztása mellett nem voltak ritkák az egyes ágak közötti, generációkon átívelő, olykor erőszakba torkolló konfliktusok sem. Általánosságban kimondható, hogy amennyiben az unokatestvérek nem szerették a közös birtoklást, akkor más-más erődítményt emeltek ugyanabban a városban. Mivel Simon és László viszályban volt egymással, illetőleg az utóbbi már örökölte Patakon a Perényi-kúriát, Simonnak az első tette az volt, hogy 1444-ben a kiürült dominikánus kolostorból erődítményt alakított ki. 1454-ben Simonnak a helmeci udvarbírája tört be Patak városába, amelyet László tartott megszállva, és elfogta egyik jobbágyát.²⁷

Ugyanílyen unokatestvéri szembenállásnak lehetünk tanúi később, István és Imre vonatkozásában. A levéltári források szerint István 1482-ben a saját sárospataki várába hurcolt valakit, a következő évben pedig szintén az ő emberei, akik Helmec és Patak várnagyaiként szere-

²¹ NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Pest, Ráth Mór, 1862. 94–98.; MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest, Gondolat, 1984. 62., 64–67., 98., 114., 119., 121., 154., 189., 231., 233., 251., 257., 260., 265., 284–285., 291.; BÁRÁNY Attila: Von Rittern zu Magnaten. Aufstieg der Pálóci ins Baronat im spätmittelalterlichen Ungarn. *East Central Europe*, 29/1–2. 2002. 213–221.; BÁRÁNY Attila: *Von Rittern zu Magnaten. Aufstieg ins Baronat im spätmittelalterlichen Ungarn: das Beispiel der Pálóci*. 1–16., 1–8. http://www.academia.edu/3217147/_Von_Rittern_zu_Magnaten._Aufstieg_ins_Baronat_im_sp%C3%A4tmittelalterlichen_Ungarn_das_Beispiel_der_P%C3%A1l%C3%B3ci_East_Central_Europe_L_Europe_du_Centre-Est_vol._29._part_1-2._2002_213-21, letöltés ideje: 2015. november 30.

²² BÁRÁNY 2002. (pdf) i. m. (21. jegyzet) 8–16. Anhang I–IV.

²³ BÁRÁNY 2002. (pdf) i. m. (21. jegyzet) 13. Anhang III.

²⁴ Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, DL 19723. Az adatot Neumann Tibornak (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet) köszönjük.

²⁵ GERVERS-MOLNÁR 1983. i. m. (9. jegyzet) 20. A Pálóci-családfára vonatkozóan lásd ENGEL Pál: *Magyar középkori adattár. Magyarország világi archontológiája 1301–1457. Középkori magyar genealógia*. Budapest, 2001. CD-ROM, Pányoki rokonság 1. tábla: Pálóci című családja.

²⁶ SZÜCS Jenő: *A sárospataki vár történetének kezdeteiről*. Előadás. Sárospatak, Rákóczi Múzeum, 1987. (Hangszalagra felvette, és arról leírta: Janó Ákos.) Janó Ákos hagyatékából. Köszönöm Ringer István régésznek, a sátoraljaújhelyi Kazinczy Ferenc Múzeum igazgatójának, hogy felhívta a figyelmemet a kéziratra.

²⁷ SZÜCS 1987. i. m. (26. jegyzet)

pelnek, erőszakoskodtak. 1494-ben újfent a pataki várnagyok hatalmaskodásáról esett szó, mégpedig Újhely környékén. A folyamatot végül az 1499. évi – fentebb már említett – egyezés zárta le: Újhely teljesen, Patak felerészben lett a Simon–István-ág leszármazottaié. Patak városát tehát megosztották, mégpedig felső és alsó részre. Az előbbin Imre özvegye, Rozgonyi Dorottya építtette fel 1500 körül a Begina-házat, ami alapján elképzelhető, hogy a város felső részét a János–Imre-féle ág, míg az alsó részét a Simon–István-ág birtokolta. 1471-ben egy oklevél még a két unokatestvér, István és Imre közös *oppidum*ának nevezte Patakot, amit a következő évben megerősítettek. Ekkor egyetlen szó sem esett a várról, pedig a középkorban ez annyira fontos volt, hogy az szerepelt az első helyen. A várra vonatkozó első adat csak később, 1482-ben tűnt fel, és nagyon valószínű, hogy Istvánhoz köthető a felépítése.²⁸

Külső-Szolnok megye székhelye, Szolnok mezőváros (*oppidum*) a Pálóci családnak nemcsak az egyik legdélebbi birtoka volt,²⁹ hanem az általuk bírt egyik legnagyobb lélekszámú település is egyben. Az utóbbi megállapítást alátámasztó adat a Külső-Szolnok megye 1494. és 1495. évi adóelszámolásait rögzítő úgynevezett Ernuszt-féle királyi számadáskönyvben lelhető fel.³⁰ E két évben a Pálóciak ugyan nem kaptak engedélyt arra, hogy birtokaikról behajtsák az egyforintos adót, ám mivel csáktornyai Ernuszt János beházasodott a Pálóci családba, mindenhol részt kapott az uradalmakból. Emiatt került feltüntetésre Külső-Szolnok megyében az ő kezén hatvan jobbágytelek, ami Szolnokot jelentheti. Egyéb adatok³¹ figyelembevételével valószínűnek tűnik, hogy a hatvan porta alighanem a teljes Tisza-parti mezővárost (és tartozékait?) magában foglalhatta. Ez esetben a Pálóciak által birtokolt települések közül Szolnok portaszámát csupán Munkács (80)³² és Beregszász *civitas* (79)³³ múltná felül.

Szolnok egészen 1526-ig, a Pálóci család férfiágának kihalásáig a tulajdonukban maradt. A várszigeten megtalált sírkőtöredék a 15. század utolsó évtizedeire keltezhető, amikor Szolnok már egy jó ideje a Pálóciaké volt. Bizonyosra vehetjük tehát, hogy a lelet hozzájuk köthető, de hogy pontosan kié lehetett, azt homály fedi. Az utolsó Pálóciak közül Antal (†1526, Zemplén megye ispánja), valamint Mihály (†1519, pohárnokmester, kamarásmester) közös sír-emléke, amelyet Antal készíttetett 1519-ben, Sárospatakon található. Azt, hogy eredetileg hol állt, már nem lehet megállapítani – a gótikus plébániatemplom 1787-ben kezdődő átépítésekor az északi belső falhoz erősítve került felállításra.³⁴ A magas művészi értékű szolnoki sírkőtöredék az őket közvetlenül megelőző, egymással versengő generációhoz kapcsolható: Mihály és Antal édesapjához, Istvánhoz (†1491), vagy még inkább unokatestvéréhez, Imréhez (†1483). Imre egyedüli testvére, Zsigmond (†1478) szerémi püspök volt, így az ő személye az ábrázolás alapján kizárható.

Egyértelmű bizonyossággal ugyan nem szűkíthető le egyetlen személyre, de mindent egybevetve az a legvalószínűbb, hogy a sír-emlék Pálóci Imrének, Mátyás király lovászmestereinek készült, akinek leányát, Annát, Ernuszt János vette el feleségül. Ezt igazolhatja, hogy Ernuszt az 1495. évi adószedés során valószínűleg Szolnok teljes adóját behajtotta, ami egyben

²⁸ Szűcs 1987. i. m. (26. jegyzet)

²⁹ Külső-Szolnok megyében Csánki Dezső még Fejéregyház *oppidum*ot találta a Pálóciak kezén 1447–1448-tól. Lásd Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1890. 666.

³⁰ Johann Christian ENGEL: *Geschichte des ungrischen Reiches und seiner Nebenländer*, I. Halle, 1797. 131.

³¹ VASS Előd: A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. Szerk. FARKAS József. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1979. 5–80., 67.

³² BÁRÁNY 2002. (pdf) i. m. (21. jegyzet) 15. Anhang III. ii. Donationes usque vitam.

³³ Lásd az előző jegyzetet.

³⁴ GERVERS-MOLNÁR 1983. i. m. (9. jegyzet) 23.

bizonyítja a Pálóciak ezen ágának vitán felüli kapcsolatát a Tisza-parti településsel. Ennek gyökerei azonban, a Pálóci-birtokok felosztásának ismeretében, visszanyúlhatnak korábbra, legalább az Imre elhunytát megelőző időszakig, sőt még az annál korábbi évtizedekig is. Azonfelül szintén Imre szolnoki eltemetése mellett szól az unokatestvérével, Istvánnal fennálló el-lentétük, amit korábban már érintettünk. István, valamint leszármazottai a sárospataki vár földesurai voltak, és ott, Magyarország északkeleti részén koncentrálódott birtokaik szívében építették ki hatalmi centrumukat, ahonnan megpróbálták kiszorítani a család velük rivalizáló másik ágát. Törekvésükben komoly sikereket értek el, mert Imre hiába tartózkodott Mátyás király környezetében, az udvarban, és kapott az uralkodótól tisztségviselői megbízatást, nem született fiúgyermek, 1483-ban pedig elhalálozott. Az ág tehát hanyatlani kezdett, és emiatt eshetett Imre végső nyughelyének meghatározásakor özvegyének a választása – a tulajdonukban lévő települések közül – a jelentősebbek közé tartozó, viszont Pataktól jókora távolságra fekvő Szolnokra.³⁵ Ugyancsak Rozgonyi Dorottya adhatta a megbízást a síremlék elkészítésére.

Szolnok késő középkori topográfiája

A Pálóciak szolnoki jelenlétéről a sírkőtöredék előkerüléséig semmiféle tudomásunk nem volt. A késő középkori mezőváros szerkezetéről nagyon kevés információval rendelkezünk. Az újabb kutatások eredményeképpen mindazonáltal kijelenthető, hogy a 11. századi ispáni földvárat – annak ellenére, hogy a sáncai még 1550-ben is láthatók voltak – a tatárjárást követően felhagyták,³⁶ és a településmag nyugatabbra, a jelenlegi belváros területére helyeződött át.³⁷ Ennek központi részén a vásártér rekonstruálható,³⁸ amit az északnyugat–délkelet irányú országút osztott ketté – hozzávetőlegesen a jelenlegi Kossuth Lajos út nyomvonalával megegyezően.³⁹ A vásártérnek két épület létéről rendelkezünk információval: északi részén egy viszonylag nagy méretű, gótikus stílusban épített plébániatemplom állt,⁴⁰ amelynek falazatát kövek alkották, déli feléhez csatlakozóan pedig a társadalmi elit lakóhelye, egy udvarház azonosítható.⁴¹

³⁵ Emellett számolhatunk még a „széttemetkezés” gyakran érvényesülő szokásával is, amelyre különösen jó példák-lal szolgálnak az olyan családok, amelyek nem az Árpád-kori nemzetségek utódai. Lásd LÓVEI 2009. i. m. (7. jegyzet) 340–343.

³⁶ KERTÉSZ: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18., 11/1. ábra.

³⁷ KERTÉSZ: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 30., 37.

³⁸ KERTÉSZ Róbert: Fejezetek a török kori Szolnok kutatástörténetéhez és egy újabb azonosított objektum: a vesztőhely. *Szolnoki Tudományos Közlemények*, 16. 2012. 40–64., 52., 10/5. ábra. On-line folyóirat: http://www.szolnok.mtesz.hu/sztk/kulonszamok/2012/cikkek/2012-05-Kertes_Robert_2.pdf, letöltés ideje: 2015. november 30.; Uő: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 361., 7/4. kép; Uő: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18., 11/3. ábra.

³⁹ KERTÉSZ 2012. i. m. (38. jegyzet) 52., 10/7. ábra; Uő: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 361., 7/7. kép; Uő: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18., 11/4. ábra.

⁴⁰ KERTÉSZ 2012. i. m. (38. jegyzet) 52., 10/5. ábra; Uő: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 368–370., 7/5. 15–17. kép; Uő: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18., 11/6. ábra.

⁴¹ A Damjanich uszoda 1948. évi kivitelezési munkálatai során a Kaposvári Gyula által begyűjtött régészeti forrásanyagban számos díszkerámia-töredék, metélt-mázás edények és kályhacsempe-töredék fordulnak elő. Lásd KERTÉSZ 2012. i. m. (38. jegyzet) 52–53., 10/20. ábra; Uő: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 361., 381., 7/12., 13. kép; Uő: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18–19., 11/11. ábra.

A vásártéri egyházat gyaníthatóan a Zsigmond korban alapították,⁴² ám 1437–1444 után, amikor a Pálóciak megvetették a lábukat Szolnokon, alkalmasint a kegyúri jogokat is ők gyakorolták. Pálóci Imre lovászmestert minden bizonnyal ebben a gótikus plébániatemplomban helyezhették örök nyugalomra, amely a vásártérre nyíló udvarházuk szomszédságában állt. A piszkei vörösmárvány töredékünk a magyarországi sírművészet legrepresentatívabb típusába, a figurális sírkövek közé tartozik. Szolnokon ugyanakkor a fekvő halott szoboralakjának csupán egyetlen fragmentuma, a mellkasi részlet ismert, amelynek felületére lemezzvértet faragtak. Mivel ezen a legelőkelőbbeket megillető alkotáson semmilyen kopásnyomot nem lehet érzékelni, így kijelenthető, hogy magát a sírkőlapot nem építették be az épület padozatába. Mi több, még az sem kizárt, hogy talán az eredeti helyén maradhatott a templom pusztulásáig. Arra a kérdésre azonban nem könnyű választ adni, hogy falba illeszthették, vagy a templom padlóján álló díszes sírláda (*tumba*) tetején fekhették. A lelet párhuzamainak ismeretében az utóbbinak nagyobb a valószínűsége. A tumba fedlapján az elhunyt ravatalon fekvő alakját mintázták meg páncélban, karddal és zászlóval, feje alatt párnával, míg lába egy legyőzött oroszlánon pihen.

Az oszmánok ugyan 1552-ben elfoglalták Szolnokot, de a Zsigmond kori egyház a keresztény magyarok használatában maradt, és egészen a 16. század kilencvenes éveinek közepéig működhetett. A plébániatemplom belső terének messze a legjelentősebb művészeti emléke, a kora reneszánsz sírkő eddig az időpontig még vélhetően épen maradhatott. A templom elbontását követően, köveinek másodlagos felhasználásával emelték a Bektas pasa dzsámit.⁴³ A Pálóci-síremlék is gyaníthatóan ennek a folyamatnak eshetett áldozatul. A sírlapot valószínűleg átszállították a várba, majd leválasztották róla a féldomborművű szoboralakot. Míg a figura kisebb-nagyobb darabokra szétesett töredékei bizonyára egy kivitelezés alatt álló épület alapozásába kerülhettek, addig a lecupaszított kőlapot beépíthették a padozatba. Ugyancsak a vásártéri templomhoz köthető az a gótikus mérműtöredék is, amely – a sírkő maradványával megegyezően – a várbelső területén került elő, és jelenleg a Damjanich János Múzeum gyűjteményi raktárában található. A sírkőtöredéket magában foglaló, a 16–17. század fordulója körül emelt építményről azonban vajmi keveset tudunk: csupán annyi bizonyos, hogy szilárd falazata volt, és valamikor később (leginkább a török kor lezárulásakor, 1685-ben) elpusztult.⁴⁴ Ezzel magyarázható, hogy 1996-ban az alapozásba került késő középkori faragványtöredéket mélyen a felszín alól, eredeti helyétől jókora távolságra, a várszigeten hozta felszínre az ásó.

⁴² KERTÉSZ: Szolnok az Árpád-korban... 2014. i. m. (16. jegyzet) 18.

⁴³ KERTÉSZ: „...Ódon, tatár korabeli földsáncai...” 2014. i. m. (16. jegyzet) 370–371.

⁴⁴ Georg Hoefnagel Szolnokot ábrázoló vedutája (1617) alapján a palánkvárnak ezen a részén egy kupolás török fürdő hajdani létét feltételezhetjük. Lásd KERTÉSZ Róbert–BANA Zsolt: Régészeti kalandozások a város múltjában (11–18. század). In: *Szolnok könyve. Fejezetek a város történelméből*. Szerk. M. ROMÁN Béla–PÓKÁSZ Endre–SZUTORISZ-SZÜGYI Csongor–TAPASZTÓ Ildikó–V. SZÁSZ József. Szolnok, Szolnok Megye Jogú Város Önkormányzata, 2010. 60–86., 73.; KERTÉSZ–SUDÁR–BANA–KÓMÁR 2012. i. m. (16. jegyzet) 111., 1/2. kép.

Alice D. Mezey–Róbert Kertész

Fragment of an Armored Knight's Tombstone from Szolnok (around 1500)

The paper publishes an important archeological find from around 1500, a fragment of a carved red marble (geologically polished hard red limestone) knight tombstone. The high quality fragment was found in Szolnok Vársziget (the place of the medieval fortification), south from the former church, during foundation works for a dwelling house about twenty years ago. The find is in private property. No other late medieval tomb of the kind was known before from this part of Hungary. The fragment shows the bust of a presumably full length knightly tombstone.

The paper describes the fragment, brings analogies, and tries to answer the questions: whose was the tombstone and where it was originally standing? Until 1526 Szolnok was in the property of the Pálóci family, thus the monument might have been put up for *Agazonum regalium magister* Imre Pálóci (†1483). We have limited information about Szolnok's late medieval structure, but presumably the tombstone was standing in the parish church. When in 1552 Szolnok was occupied by the Ottomans this church was still used by the Christians for a while. Later the Bektas Pasha mosque was built using the stones of the parish church and it was probably during this construction that the tomb stone was removed from its original location and also used as building material.

Ugry Bálint

Esterházy Pál nádor és Esterházy József tumbája a kismartoni családi kriptában

Ugry Bálint művészettörténész,
történész,
MTA BTK MI, doktorjelölt
Kutatási területe: kora újkor
E-mail: ugrybalint@gmail.com

Bálint Ugry, art historian, historian,
Institute of Art History, RCH HAS,
doctoral candidate
Area of research:
early modern period
E-mail: ugrybalint@gmail.com

A kismartoni ferences templom kolostorának kerengőjéből nyíló Esterházy-kriptában ma is látható Esterházy Pál nádor (1635–1713) és fia, József (1688–1721)¹ tumbája (1. kép), amely a temetkezőhely legrégebbi fennmaradt síremléke.² A 16. századi osztrák (elsősorban alsó- és felsőausztriai, illetve stájer és tiroli) síremlékművészet egyes emlékeinek reminiscenciáit őrző, ám e mintákat nem kevés provincializmussal felhasználó tumba keletkezési idejéről pontos adatokat nem nyerhetünk az eddig ismert forrásokból. Sok érv szól amellett, hogy a síremlék a 18. század első évtizedeinek valamelyikében készült: előbb a sírláda, és valamivel később a fedlap.

(Nem csak az elhunytak halálának időpontja sugallja a datálást.) A tumbának a környező vidékek korabeli síremlékanyagától való idegensége felveti a kérdést, hogy megrendelői szándék áll-e a háttérben, vagy a síremlék „öntudatlanul” archaizáló, s ezzel bizonyítható-e a megrendelő tájékozatlansága és koncepciótlansága, vagy a mesterek lépésvesztése a korabeli művészeti gyakorlattal szemben. Így tanulmányunk fő kérdései: milyen stílárís-formai hatásokat és miért „használ” a síremlék, és milyen mintákat miért nem „vesz figyelembe”.

A tumba „puszta megléténél” többet – máig egyedül – Csatkai Endrétől tud a kora újkor művészetével foglalkozó kutatás. Csatkai a Dagobert Freyjel közösen jegyzett, 1932-ben megjelent, a kismartoni járás műemelekeit bemutató topográfiában írt a síremlékről, s közölt fényképet róla.³ Ő sem vállalkozott azonban többre, mint a tumba leírására és a fejrész feliratának közlésére.⁴ A síremléket az 1857-re elkészült új, háromhajós, neogótikus temetőkápolna

¹ Esterházy József Simon Antal, a nádor és második felesége, Thököly Éva utolsóként született gyermeke volt. Feleségétől, Maria Octavia Gilleis bárónőtől (1688–1762) született Esterházy I. („Pompakedvelő”) Miklós József herceg (1714–1790).

² Feltehetően egyben a legrégebbi a kriptába készült kő síremlék is. Noha a nádor első felesége, Esterházy Orsolya (1641–1682) és fiatalon meghalt gyermekeik nyughelye is itt volt (tizenkilenc gyermekük közül nyolc gyermekkorában hunyt el), az ő – feltehetően fából készült, egyszerű kivitelű – koporsóik nem maradtak fenn. A nádor második feleségét, Thököly Évát végrendelkezése szerint a Bécs melletti Lanzendorf ferences kolostorában temették el. – Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár (a továbbiakban MOL, NL), P 108 (Esterházy család levéltára), Cs. 30, Rep. 6, No. 139.

³ *Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust*. Bearb. André CSATKAI–Dagobert FREY. Wien, Benno Filser, 1932. 47.

⁴ Csatkai (néhol kevésbé pontos) közlése helyett a síremlék alapján: „HOC IACET ESTORAS PAVLVVS PALATINVS ET IDEM / IMPERII PRINCEPS CONDITVS IN TVMVLO / QVI POSTQVAM PACE ET BELLO SVDAVIT ET ALSIT / QVAESIIT HANC REQVIEM CORPORIS ECCE SVI / PECCATRICEM ANIMAM COMENDANS OMNIPOTENTI / SPERAT IN AETERNUM VIVERE IN AXE DEO / AVXILIANTE DEI CHARA GENITRICE MARIA / IN QVA POST IESVM SPES SVA TOTA FVIT / QVOD SI QVAE CORDIS PIETAS EST IN TE VIATOR / DIC REQVIEM NVMEN QVOD TIBI RETRIBVAT.”

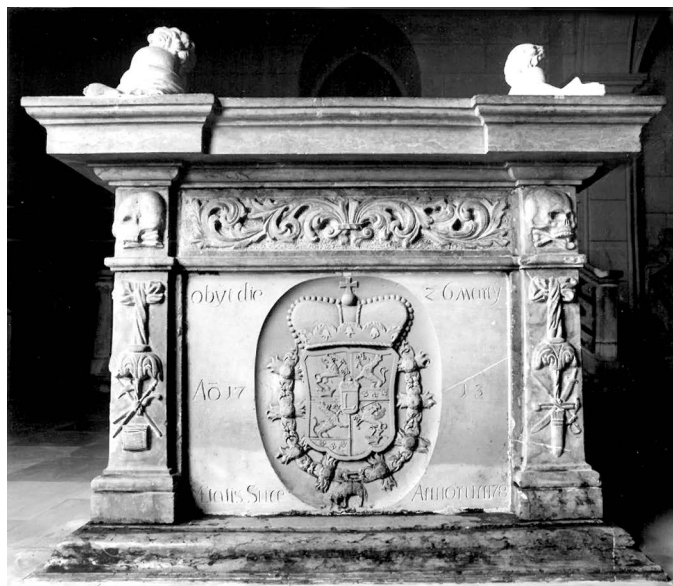
1. kép. Esterházy Pál (†1713) és Esterházy József (†1721) tumbája, 1702 után. Kismarton, ferences templom, Esterházy-kripta. Fotó: Bundesdenkmalamt Österreich

közepén helyezték el.⁵ A tumba mellett az Esterházy II. Pál Antal herceget (1711–1762) és feleségét, Maria Anna Lunati-Viscontit (1713–1782) térdelve ábrázoló két szobor az, amely a kólostort 1768-ban sújtó tűzvész előtt is a mauzóleumban állt, s ma is ott látható.⁶

⁵ *Die Kunstdenkmäler Österreichs: Burgenland (=Dehio-Handbuch Burgenland)*. Bearb. Adelheid SCHMELLER-KITT. Wien, Anton Schroll, 1976. 71–73.

⁶ A mauzóleumban egykor felállított további négy faszobor (Esterházy Pál, Esterházy Orsolya vagy Thököly Éva, Esterházy Ferenc, Thököly Kata) ma a Magyar Nemzeti Galériában található, amelyeknek a tűzvész előtt el kellett kerülniük eredeti helyükről (ha egyáltalán valaha ott álltak), hiszen másképp aligha éltek volna túl a tűz pusztítását.

A vörösmárványból készült tumba hosszanti oldalain két-két, a rövidebb oldalakon egy-egy feliratos fehérmárvány tábla áll. A hosszanti oldalak feliratai kivétel nélkül latin nyelvű szentenciák, amelyek az elhunyt nádor kegyes életútjáról számolnak be, egyben az elhunyt üdvözülésben való reményét fejezik ki.⁷ Esterházy Pálra vonatkozik a fejrész – 4. lábjegyzetben közölt – felirata is, illetve a lábrész hercegi koronás, az aranygyapjas rend jelvényével övezett címere (Esterházy Pál nádor és birodalmi herceg címere) (2. kép). A márványlapba faragott címer biztosít arról, hogy a tumba megrendelése nem következhetett be 1687 decembere előtt, amikor Esterházy Pál I. Lipót császártól Pozsonyban birodalmi hercegi címet kapott⁸ (az aranygyapjas rend tagja 1681-ben lett). A címer két oldalán olvasható a nádor halálának időpontja,⁹ amelyet azon-

2. kép. Esterházy Pál és Esterházy József tumbája.
Rövid oldal az Esterházy-címerrel.
Fotó: Bundesdenkmalamt Österreich

ban a tumba összeállítása után is belefaraghattak a kőbe, tehát nem döntő fontosságú adat a síremlék datálásában. A tumba oldalait halál- és diadalmi szimbólumokkal díszített vörösmárvány lizénák tagolják, a fedlap alatt akantuszdíszes vörösmárvány párkány fut körbe, amelyet a lizénák fölött – meglehetősen szerény kivitelű – halálfejes reliefek szakítanak meg. A tumba fedlapján négyszög alakú reliefes tábla kapott helyet: rajta Krisztus a kereszten, a keresztfa tövében Mária, Mária Magdolna és Evangélista Szent János. E tábla mestere aligha egyezik meg a sírláda készítőjével (készítőivel), de szintén helyi szobrász lehetett. A keresztfa fölött nyitott papírtekercset imitáló reliefre újabb feliratot véstek, amely immár mindkét, a sírban nyugvó nevét tartalmazza. Ezért is gondoljuk, hogy a feliratnak helyet adó fedlap később, Esterházy József halála után, a kizárólag Esterházy Pálra összpontosító programú sírláda pedig korábban készült.¹⁰ A fedlap feliratának készítőjét ismerjük: fennmaradt az a számla, amelyet a betűk kivéséséért fizetett pénzüsszegekről állítottak ki, s amely összeget az 1721-ben elhunyt Esterházy József özvegyétől, Maria Octavia Gilleis-től kapott 1727-ben (hat évvel [!] Esterházy József elhunytá után) Johann Bernhard Nader (Natter/Nater/Nadter) kismartoni kőműves.¹¹ A ma a tumbán látható, Nader által készített felirat számára helyet biztosító fedlap

(Lehetséges azonban, hogy a tűz a mauzóleumban nem okozott nagy károkat, s ennek köszönhető, hogy a két kőszobor és a tumba ma is látható.) – *A Magyar Nemzeti Galéria régi gyűjteményei*. Szerk. MOJZER Miklós. Budapest, Corvina, 1984. 134. (JÁVOR Anna); GALAVICS Géza: Ismeretlen szobrász: Esterházy Pál és Esterházy Orsolya (?) síremlék szobra, 17. század vége. In: *Utak és találkozások. Barokk művészet Közép-Európában*. Kiállítási katalógus. Szerk. Uő. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 1993. 412–414. (Kat. Nr. 184–185.)

⁷ E hosszú szövegek közlésétől eltekintünk.

⁸ Az oklevél egy 1711-es átiratban maradt fenn: MNL OL, P 108 (Esterházy-család levéltára), Rep. 2/3, Fasc. G, No. 108.

⁹ „obyit die 26 martij / Aō 1713 / Aetatis Suae / Annorum 78”

¹⁰ „Hacce jacent tumba Genitor Genitusque sepulti / Estorades Paulus Princeps: subjunctus Joseph. / A 26 Martij Ann. 1713 + A 6. Junij Ann. 1721. / Ambibus placidam sortem da Christe Redemptor / Ut sint in requie propter tua Vulnera quinque. / Sin lte plas aD CrVClfIXVM aspratlones. / O Jesu Crucifixe: Dei Verissime Fili! / Hic simul aeternam requiem concede sepultis.”

¹¹ Harald PRICKLER: *Eisenstädter bildende Künstler und Handwerker der Barockzeit. Biographische Daten und Werke*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesarchiv, 2013. 107.

nem sokkal korábban készülhetett. A fedlap feliratának kivésése kellett legyen az utolsó munka a síremléken. A sírláda sarkain – további díszként – koponyákra támaszkodó (csaknem) meztelen gyermekalakok fekszenek, amelyek valószínűleg a sírládát faragó szobrász munkái, és azal egy időben készültek.

Figyelmünket a továbbiakban kizárólag a sírláda koncentráljuk, amely feltevéseink szerint Esterházy Pál megrendelésére készült. Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a nádor ne gondoskodott volna saját síremlékéről. Esterházy Pál már 1678-as végrendeletében – akkor még a nagyszombati jezsuita templomban – olyan reprezentatív temetkezőhelyet akart létrehozni, amelyre – úgy, mint később Kismartonban – a templomtér padozatán levő nyíláson keresztül rá lehetett látni. E terve meghiúsulta után, 1687-ben a kismartoni ferenceseknél tervezett új családi temetkezőhelyet, amelyhez rajzot is készített.¹² A rajzon még első felesége, Esterházy Orsolya koporsója áll a kriptá közepén, ami mutatja, hogy a nádort ekkor még nem elsősorban saját temetkezése, és nem saját síremlékének kérdése foglalkoztatta. Nagy Béni a kismartoni rendház történetéről (is) szóló 18. századi forrásban talált rá arra a szövegrészletre, amely arról számol be, hogy Esterházy Pál, látván, hogy Orsolya holtteste a temetés után kilenc évvel is (1791-ben) épségben maradt, új ruhába öltöztette a halottat, s koporsóját üveglappal fedette le. A nádor tumbája még 1701-ben sem állt az akkor még feltehetően egyszintes kriptá közepén: ekkor a ferences rendház előjárói a pozsonyi tartománygyűlés elé terjesztett pontjaik egyikében leírták, hogy kétségeik vannak afelől, hogy Esterházy Pál első felesége holttestének – a nyitott koporsónak a kriptá közepére állítása általi – közszemlére tétele helyes dolog volna.¹³

Mindeközben már zajlottak a munkálatok a tér (függőlegesen) két részre osztásán. A felső kápolnát 1702-ben szentelték fel, ami azonban nem bizonyítja, hogy a kriptaszint ekkor teljesen készen állt volna.¹⁴ A nádor régi koncepciója azonban végre megvalósulni látszott: a kápolna közepén elhelyezett nyíláson keresztül a kriptába lehetett látni.¹⁵ Az ekkor már közel hetvenéves Esterházy Pál elérkezettnek láthatta az időt, hogy síremlékét elkészíttesse. A felső kápolna közepén elhelyezett nyílás „megkövetelte”, hogy az alsó kápolna közepére szarkofágot helyezzenek. A kérdés az, hogy miért tumbát választott a megrendelő (az idős nádor), amely a szabadon álló síremlékek közül legkésőbb a 17. század hatvanas éveiben eltűnt a környező vidékek emlékanyagából, és csak a 18. század utolsó évtizedében, teljesen megújulva, tiszta klasszicizáló stílusjegyekkel „tért vissza” a síremlékek közé.¹⁶

¹² VISKOLCZ Noémi: Az Esterházyak temetkezéséről a 17. században. *Művészettörténeti Értesítő*, 58. 2009. 245–269. 246.

¹³ „A Kismartoni *sepultra aperta cum Tumbis sit toleranda? Resolutur: In hoc puncto Celsissimo Principi Palatino, ut Fundatori, resistere nequimus.*” A szövegrészletet közli: NAGY Béni: *Herczeg Esterházy Pál nádor, a „ferencesek jótevője*”. Eger, Az Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1903. (Különlenyomat az Egri Kath. Főgymnasium 1902–1903. Értésítőjéből.) 40. A halott Esterházy Orsolyáról készült, máig publikálatlan metszetről (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 55.1474) utoljára Cennerné Wilhelmb Gizella írt katalógusszócikket: Gisela CENNER-WILHELMB: Totenbildnis der Ursula Esterházy. In: *Triumph des Todes?* Ausstellungskatalog. Hg. Gerda MRAZ. Eisenstadt, Museum Österreichischer Kultur, 1992. 334–335.

¹⁴ A később a tumbára feliratokat véső Johann Bernhard Nader 1707-ben 41 forint 30 krajcárt kapott a kriptában végzett kőművesmunkáiért. PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 106.

¹⁵ A mauzóleum 18. századi állapotának rekonstrukcióját Galavics Géza végezte el egy 1835–1836-ból származó leírás és az idősebb Storno Ferenc vezette neogótikus átalakítás előtt készült felmérési rajz alapján. Az egykor kétszintes temetőkápolna alsó részének középpontjában állt a nádor és fia tumbája, amelyre egy, a fölötté álló kápolna közepén kialakított nyíláson keresztül lehetett rálátni. GALAVICS 1993. i. m. (6. jegyzet) 412–424.

¹⁶ Az osztrák klasszicista síremlékművészetben mindenekelőtt Franz Anton Zauner munkái által honosodott meg újra a típus: Ernst Gideon von Laudon tábornagy síremléke a Bécs melletti Hadersdorfban (1791), II. Lipót császár kenotáfiuma a bécsi Augustinerkirche Georgskapellájában (1792–1793). Zauner síremlékművészetének Canovára

A kismartoni Esterházy-kripta – és a síremlék – mintái közül mindenekelőtt a grazi császári mauzóleum mintaadó szerepét kell vizsgálnunk, amelyet már Galavics Géza is hangsúlyozott.¹⁷ A gyermekként Grazban is tanuló Esterházy Pál nap mint nap láthatta a II. Ferdinánd császár számára készülő mauzóleum építkezéseit, amely a lombardiai Lodiból származó Giovanni Pietro de Pomis¹⁸ tervei szerint épült.¹⁹ 1633-ban – az építész halálának évében – kezdődtek a munkálatok a kriptán, amelynek kétszintes kialakítását, és a benne felállított tumbát is követendő mintaként ismerhette meg a fiatal Esterházy Pál. II. Ferdinánd és második felesége, Eleonora Gonzaga síremléke követi az uralkodócsalád (az osztrák ág) temetkezésében (csak) a 16. század második felében adaptált síremléktípust, ahol a tumbán az elhunytak fekvő alakjai láthatók. Ilyenek voltak I. Ferdinándnak és Jagelló Annának a prágai Szent Vitus-székesegyházban (Alexander Colin és műhelye, 1564–1569), valamint II. Károly főhercegnek és Maria von Bayernnak a seckauai kolostorban (Alessandro de Verda és műhelye, 1587–1595) felállított síremlékei.²⁰

A templomterek, kápolnák központjában álló monumentális síremlékek másik típusa esetében a tumba tetején az elhunyt térdelő, imádkozó alakját helyezték el. I. Miksa innsbrucki kenotáfiuma²¹ mellett (Alexander Colin és műhelye, 1562–1583) az osztrák nemesség körében is találunk olyan síremléket, ahol a vértbe öltözött elhunyt alakja a koporsón térdel. A Mechelemből származó Alexander Colin és segédei készíthették Johann Georg von Kuefstein báró síremlékét, amely eredetileg az alsó-ausztriai Maria Laach am Jauerling plébániatemploma kórusának közepén állt.²² A szabadon álló síremlékek közül azonban nem ez a típus vált uralkodóvá az alsó-ausztriai nemesség temetkezésében, hanem a fentebb említett, az elhunytakat a sírládán fekvő ábrázoló. Alsó-Ausztria több kisebb településének kegyúri templomaiban, de Bécsben is találkozhatunk a nemesség síremlékeinek e fajtájával: e sírok nagy része a 16. század végén, a 17. század elején készült.²³

tett hatásáról: Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: Canova zeichnet nach Zauner – Ein Beispiel für Ideentransfer im Klassizismus. In: „Ez világ mint egy kert...” *Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére*. Szerk. BUBRYÁK Orsolya. Budapest, Gondolat, 2010. 489–498.

¹⁷ GALAVICS 1993. i. m. (6. jegyzet) 413.

¹⁸ Kurt WOISETSCHLÄGER: *Giovanni Pietro de Pomis*. Graz, Styria, 1974.

¹⁹ A kriptáról legutóbb: Brigitta LAURO: *Die Grabstätten der Habsburger. Kunstdenkmäler einer europäischen Dynastie*. Wien, Christian Brandstätter Verlag, 2007. 178–190.

²⁰ LAURO 2007. i. m. (19. jegyzet) 26–27, 131–138.

²¹ Dorothea DIEMER–Christoph HAIDACHER: *Maximilian I. Der Kenotaph in der Hofkirche zu Innsbruck*. Innsbruck, Haymon, 2004. A síremlék feliratait Bocskay György kalligráfus készítette. GULYÁS Borbála: Bocskay György kalligráfus antikva betűs síremlékfeliratai. All'antica reprezentáció I. Ferdinánd bécsi udvarában. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 265–306.

²² A salzburgi vörösmárványból, carrarai fehér márványból és sárga mészkőből készült síremlék ma is a templomban látható. A 19. században a karzat előtt állították fel, hogy korábban a kórusban helyet kapó, méretes sír ne zavarja a szertartásokat. A síremlékről újabban: Andreas ZAJIC: „Zu ewiger gedächtnis aufgerichtet“ *Grabdenkmäler als Quelle für Memoria und Repräsentation von Adel und Bürgertum im Spätmittelalter und in der Frühen Neuzeit. Das Beispiel Niederösterreichs*. Wien–München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004. 212–214.

²³ Volkhard és Elisabeth von Auersperg síremléke (Purgstall, 1587); Hans Wilhelm von Losenstein síremléke (Loosdorf [ma Schallaburgban], 1588); Georg Ehrenreich von Roggendorf síremléke (Pögstall, 1590 körül); Johann von Trautson síremléke (Michaelerkirche, Bécs, 1590 után); Wilhelm és Eva von Hofkirchen síremléke (Aigen bei Raabs, 1600 körül). Thomas WINKELBAUER–Tomáš KNOZ: Geschlecht und Geschichte. Grablegen, Grabdenkmäler und Wappenzyklen als Quellen für das historisch-genealogische Denken des österreichischen Adels im 16. und 17. Jahrhundert. In: *Die Konstruktion der Vergangenheit. Geschichtsdenken, Traditionsbildung und Selbstdarstellung im frühneuzeitlichen Ostmitteleuropa*. Hg. Joachim BAHLCKE–Arno STROHMEYER. Berlin, Duncker & Humblot, 2002. 129–177. 158–159; ZAJIC 2004. i. m. (22. jegyzet) 211.

Nem tudni, hogy Esterházy Pál saját fekvő alakját tervezte volna kifaragtatni a tumba tetejére, de nem tartjuk valószínűtlennek a nádor e tervét. Ha mégis ez történt volna, akkor Joachim Enzmilner²⁴ az 1660-as években – ugyancsak vörös- és fehér márványból – elkészítettett – igaz, sokkal kevésbé archaizáló – kenotáfiumához (3. kép) hasonlított volna a kismartoni síremlék. Ezt Esterházy Pál aligha ismerte: az 1678-ban elhunyt Enzmilnert az általa alapított felső-ausztriai Münzbach domonkos kolostorának templomába temették, a kenotáfium is ott áll. A síremlék oldalain elhelyezett fehér márvány táblákon ugyanúgy feliratokat és címereket találunk, bár a sírládat

3. kép. Joachim Enzmilner (†1678) síremléke.
Münzbach, egykori domonkos templom

mereket találunk, bár a sírládat tagoló lizénák nincsenek kifaragva, és hiányzik a felettük futó párkány is, amely a kismartoni tumbán oly hangsúlyos.

Esterházy Pál és József tumbája mintáinak keresésekor nem véletlenül fordultunk a Bécs „művészeti vonzaskörzetébe” tartozó – elsősorban alsó- és felső-ausztriai – területek emléktárházához. A 16. és 17. századi Magyar Királyság, és elsősorban a Dunántúl területén csupán elvétve találkozunk szabadon álló síremlékekkel. Legyünk pontosak: a 17. századból mindössze három tumbát ismer a kutatás a Magyar Királyság területén, ezekből csupán egyet a Dunántúlon: Nádasdy Ferenc és Esterházy Anna Julian

na lékai kettős síremlékét.²⁵ A Királyság egykori keleti végein van további két *in situ* maradt emlék: Báthory István országbíró (1555–1605) síremléke²⁶ a nyírbátori és Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1608) tumbája a szerencsi református templomban áll ma is. Utóbbit feltehetően a Szepeesség területén (talán Lőcsén) faragták.²⁷ Az Erdélyi Fejedelemség területén a 17. század elején – a már a 16. században is virágzó hagyományt követve – születtek szabadon álló sírok. Közülük sok megsemmisülhetett az 1650-es évekbeli tatárdúlásokban, néhányuk csupán töredékeit ismeri a kutatás. Haller Gábor (†1608) és felesége szarkofágját a fehér-egyházi református templomból szállították a kolozsvári Erdélyi Múzeumba.²⁸ Az 1635-ben

²⁴ Enzmilner mecenatúrájáról: Walpurga OPPEKER: Joachim Enzmilner, Graf von Windhag (1600–1678). Fallbeispiele zum Bildungsmäzenatentum in der frühen Neuzeit in Österreich ob und unter der Enns. In: *Schulstiftungen und Studienfinanzierung. Bildungsmäzenatentum im Spannungsfeld von Konfession, Landespatritismus und frühmodernem Nationsgedanken in den böhmischen, österreichischen und ungarischen Ländern. 1500–1800*. Hg. Joachim BAHLCKE–Thomas WINKELBAUER. Wien–München, Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2011. 197–228.

²⁵ UGRY Bálint: Egy 17. századi főúri temetkezőhely. Nádasdy Ferenc országbíró és a lékai Ágoston-rendi templom kriptájának kialakítása. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 307–324. 311–312.

²⁶ MIKÓ Árpád: Késő reneszánsz és kora barokk síremlékek a Magyar Királyság területén (1540–1690). In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra–HORN Ildikó. Budapest, Balassi, 2005. 625–660. 648.

²⁷ MIKÓ 2005. i. m. (26. jegyzet) 648; MIKÓ Árpád: Rákóczi Zsigmond (†1608) erdélyi fejedelem tumbája a szerencsi református templomban. In: *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz és kora barokk művészet Magyarországon (16–17. század)*. Kiállítási katalógus. Szerk. MIKÓ Árpád–VERŐ Mária. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2008. 259. (Kat. Nr. IX-16)

²⁸ BALOGH Jolán: A késő-renaisszance és a kora-barokk művészet. In: *A kereszténység védőbástyája. (Magyar Művelődéstörténet III.)*. Szerk. LUKINICH Imre. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1940. 513–570. 560. (a síremlék képe az 557. oldalon)

elhunyt Apafi György almakeréki síremléke 1902-ben került a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonába.²⁹ A nagyszebeni Elias Nicolai által feltehetően az 1630-as években faragott tumba az utolsó a 17. századi erdélyi szabadon álló síremlékek közül; mintái a Lengyel Királyság 16. századi reneszánsz síremlékszobrászatának stílusában gyökerező erdélyi (így a gyulafehérvári szarkofágok is) síremlékek.³⁰

A 17. századi Magyar Királyságban készült Nádasdy-tumba „atipikus” emlék ugyan, archaizálónak azonban semmiképp sem mondható. A Nádasdy Ferenc országbíró által kialakított tágas – a templom teljes hossza alatt húzódó – kriptá miatt, és az országbíró koncepciója szerint szóba sem jöhetett más típusú síremlék, mint a szabadon álló, monumentális tumba. Nádasdy Ferenc és felesége síremléke szándékosan „tartózkodik” azonban attól, hogy a vele szemben felállított Nádasdy Tamás és Kanizsay Orsolya kettős tumbájának³¹ jegyeit magán viselje. (Úgy tűnik, gondosan ügyeltek erre később is a család lékai kriptába temetkező tagjai.)

4. kép. Niklas Salm (†1530) tumbája. Loy Hering, 1530–1533. Bécs, Votivkirche.
Fotó: Bilddatenbank UNIDAM.

Az Esterházy család Pálnál korábban elhunyt tagjai közül senkinek sem emeltek tumbát. A nádornak saját síremléke mintájáért tehát máshová kellett fordulnia. Esterházy Pál számára a grazi II. Ferdinánd-síremlék, a Lékán felállított két tumba és egy, a kora újkorban jól ismert bécsi síremlék jelenthették a követendő példát. Az 1529-ben a császárvárost az oszmán hadakkal szemben sikerrel védelmező Niklas Salm (†1530) tumbája (Loy Hering, 1530–1533)

²⁹ ÉBER László: Apafi György síremléke. *Archeológiai Értesítő*, 22. 1902. 97–113; újabban: Kovács András: Apafi György almakeréki sírkápolnájáról. *Református Szemle*, 96. 2003. 625–633; MÉRAI Dóra: Apafi György síremléke. *Credo*, 11. 2005. 1–2, 3–26.

³⁰ MÉRAI 2005. i. m. (29. jegyzet) 6.

³¹ A síremlék megrendeléséről: GULYÁS 2014. i. m. (21. jegyzet) 289–291.

(4. kép) egykor a Burg szomszédságában levő Dorotheerkirche kórusának közepén állt.³² A mészkő sírláda oldalain, tizenkét mezőbe (négy-négy a hosszanti, két-két a rövidebb oldalakon) a hadvezér sikerrel megvívott csatáinak képeit faragták. A fedlapon a vértbe öltözött, idős Salm térdel a keresztfé előtt, lába alatt egy kőlap antikva betűs felirata summázza a jeles hadvezér életét, kiemelve Bécs Szulejmán hadaitól való megmentését.³³ A hadvezér síremléke már a 16. században is fontos látványosság volt Bécsben, feliratait a gróf unokája kiadatta Nikolaus Reusnerrel.³⁴ Salm dicső emlékének (és az azt közvetítő síremléknek) Bécs 1683-as, második oszmán ostroma idején ismét nagy jelentősége lett, minden bizonnyal a kahlenbergi csatában is részt vevő Esterházy Pál számára is. A diadal után a nádor joggal érezhette magát a császárváros egykori nagy védelmezője utódjának. Bár történetírásunk máig adós Esterházy Pál itineráriusának összeállításával, tudjuk, hogy 1665-ben vásárolta meg a bécsi belvárosban, a Wallnerstraßera néző három házat, amelyek helyén 1685-től Francesco Martinellivel építtetni kezdte palotáját.³⁵ Nádorként többször is Bécsben tartózkodva látnia kellett Salm tumbáját, és noha a nádor sírládájának feliratai nem koncentrálnak haditetteire, a tumba formát mégis megfelelőnek találhatta saját síremlékéhez.³⁶ Mivel fali síremlék nem jöhetett szóba, a kapucinus kriptá díszes fémkoporsói pedig rejtve maradtak az avatatlan szemek előtt, így a „korszerű” temetkezési szokásokról Esterházy Pál – egyszerűen – nem értesült.³⁷

Visszatérve Esterházy Pál síremlékére, a sírláda faragványainak gyengébb kivitelezését a szobrász nem túlságosan körültekintő megválasztása indokolhatja. A sírláda készítője minden valószínűség szerint a 17. század végén és a 18. század elején Kismartonban és Fraknón dolgozó szobrászok egyike. A Koppány Tibor és Harald Prickler által összeállított művész- és mesterjegyzékekből³⁸ néhány név összefüggésbe hozható a sírláda készítésével. Johann Georg Hockenmüllerrel – a bajorországi Kemptenből származó –, a bécsi „márványozó mesterrel” 1699-ben szerződött Esterházy Pál a kismartoni ferences templom oltárain való munkában való közreműködésre. Hockenmüller 1701-ben készült el a mauzóleum kápolnájának oltárával.³⁹ A sírláda készítőjének viszont nem őt, hanem Michael Felsert (Filser/Felßer/Fölßer, 1658/1659–1709) véljük. A Zwettl környékéről (tehát Alsó- és Felső-Ausztria határvidékéről) származó szobrász az 1680-as évek végén érkezhetett Kismartonba; a hercegtől kapott egyik

³² Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: Grab-Denkmäler der Frühen Neuzeit im Einflussbereich des Wiener Hofes. Planung, Typus, Öffentlichkeit und mediale Nutzung. In: *Macht und Memoria. Begräbniskultur europäischer Oberschichten in der Frühen Neuzeit*. Hg. Mark HENGGER. Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2005. 347–380. 354–355.

³³ A Salm-tumba fedlapjának kompozíciója megkérdőjelezhetetlen mintája Nádasdy Tamás síremlékének. GULYÁS 2014. i. m. (21. jegyzet) 289.

³⁴ SCHEMPER-SPARHOLZ 2005. i. m. (32. jegyzet) 355.

³⁵ Richard PERGER: *Das Palais Esterházy in der Wallnerstraße zu Wien*. Wien, Franz Deuticke, 1994.

³⁶ Esterházy Pál hadi „pályafutása” halála előtt majdnem harminc évvel lezárult, utoljára Buda 1684-es ostromában vett részt. BUBICS Zsigmond–MERÉNYI Lajos: *Herczeg Esterházy Pál (1635–1713)*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1895. 234–241. A nádor haditetteit bemutató metszet még 1682-ben készült. Veit Kissler rajzait Johann Jacob Hoffmann metszette. GALAVICS Géza: A mecénás Esterházy Pál (Vázlat egy pályaképhez). *Művészettörténeti Értesítő*, 37. 1988. 136–161. 147.

³⁷ Esterházy Pál életében négy magyar királyt is eltemettek a bécsi kapucinus templom kriptájában: IV. Ferdinándot (1654), III. Ferdinándot (1657), I. Lipótot (1705) és I. Józsefet (1711) – mindegyiküket fémkoporsóba. Az ez idő alatt meghalt királynékat, főhercegeket és főhercegnőket is díszes fémkoporsókba temették. I. József szarkofágját Johann Lucas Hildebrandt tervezte, valószínűleg Esterházy Pál halálának évében állították fel a kriptában. A kriptá korabeli síremlékeiről: Magdela HAWLIK-VAN DE WATER: *Die Kapuzinergruft. Begräbnisstätte der Habsburger in Wien*. Freiburg–Basel–Wien, Herder, 1993. 89–145.; LAURO 2007. i. m. (19. jegyzet) 197–210.

³⁸ KOPPÁNY Tibor: Az Esterházy-család fraknói ágának művészei és mesterei a 17. században. *Ars Hungarica*, 37. 2011. 4. 93–109.; PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet)

³⁹ KOPPÁNY 2011. i. m. (38. jegyzet) 102.; PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 177.

5. kép. Esterházy Pál lovas szobra. Michael Felser, 1690 körül. Fraknó, vár

első megbízása a fraknoi várudvarban álló lovas szobor lehetett (1690 körül) (5. kép).⁴⁰ A márvánnyal is dolgozó szobrász (1697-ben márványágyat készített a nádornak) 1702-től 1709-ben bekövetkezett haláláig főként a kismartoni Bergkirche Kálvária-dombjának kőműves- és szobrászati munkáin dolgozott fiatal segédjével, Peter Adam Rietlrel (1686–?).⁴¹ Rietl 1713-ban Esterházy Mihály megrendelésére két *castrum doloris*t készített az elhunyt nádornak.⁴² Az egyik *castrum doloris*ről ábrázolás is fennmaradt (Johann Ulrich Biberger mezzotintója).⁴³ Az építmény tetején a hercegi korona látszik, Pál nádor címere pedig központi helyen, az oszlopokat záró párkányon tűnik fel. Rietl több elszámolásában esik szó címerek faragásáról.⁴⁴ A Felser által a fraknoi vár udvarára készített lovas szobron a nagyméretű nádori címer az ágaskodó lovat támasztja meg annak szügye alatt. A síremlékhez hasonlóan durva faragású fraknoi szobron is hangsúlyos az akantuszdísz; itt a címerhez hasonlóan statikai szerepet is kap: a ló lábaihoz tapadva megnöveli a ló és lovasa súlyát tartó lábak vastagságát. Felser nem túlságosan összetett formakincse a sírládán néhány koponyával, Krisztus szenvedésének eszközeivel és hadi szimbólumokkal bővül ki. E motívumok puttókkal kiegészülve gyakran szerepelnek a 17. század végi dunántúli polgárság és kisebb vidéki nemesség által készíttetett fali síremlékeken.⁴⁵ Ezen epitáfiumok menthetetlen vidékiessége köszön vissza a kismartoni tumba sírládájáról.

Michael Felser régi képi formulákat ismert, szűkös dekorációs tárának elemeit faragta ki a síremléken, amely elemeken az újító szándék legkisebb jelei sem tapasztalhatók. A provincializmustól (és az archaizálástól) csak az menthette volna meg a síremléket, ha a nádor más anyaggal dolgozó mestert bízott volna meg: a fraknoi lovas szobrot és a kismartoni Bergkirche Kálváriájának szobrai is készítő Felsert, mint a nádori udvar első számú szobrászát, pozíciójában, úgy tűnik, senki sem fenyegette. Így pedig a tumba formát választó, a rendi temetkezés kérdésében felületesen tájékozódó megbízó ugyanúgy „cinkos” a végeredmény közepszerűségében. Ha a stílustörténeti diszciplína keretein belül vizsgáljuk a kismartoni síremléket, az a stílust hordozó (sír)emlékek sorozatai közül a kortárs sorozat tagjai közé nem illeszkedik, a korábbi (reneszánsz, manierista, kora barokk?) sorozatot pedig jócskán lemaradva (és gyengébb minőségben) követi. Idejétmúltságán az sem változtatna, ha a megrendelés a 17. század utolsó évtizedében történt volna – konzervatív mecenatúra terméke.

⁴⁰ A szoborról először: GALAVICS 1988. i. m. (36. jegyzet) 149.

⁴¹ PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 18–19.

⁴² PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 66–70.

⁴³ GALAVICS 1988. i. m. (36. jegyzet) 157.

⁴⁴ PRICKLER 2013. i. m. (11. jegyzet) 72–73.

⁴⁵ A *Lapidarium Hungaricum* „dunántúli köteteiben” alig találkozzunk e korabeli síremlékekkel. Gazdagabb összehasonlítható anyaggal szolgál: CSATKAI Endre: A soproni szobrászat. *Magyar Művészet*, 4. 1928. 519–539. CSATKAI Endre–DERCSÉNYI Dezső: *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, Akadémiai, 1956. (Magyarország műemléki topográfiája, 2.). Néhány figyelemreméltó fali síremlék: A Kestler család tagjainak epitáfiuma a kismartoni Szent Márton-plébániatemplomban (1707) – *Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust* 1932. i. m. (3. jegyzet) 34.; Bátsmegyei Ferenc síremléke a sorokpolányi Nagyboldogasszony templomban (1697) – AGGHÁZY Mária: *A barokk szobrászat Magyarországon*. I–III. Budapest, Akadémiai, 1959. II. 254. (III. XVII. tábla)

Bálint Ugry

The Tomb of Palatine Pál Esterházy and János Esterházy in the Family Crypt in Eisenstadt

The earliest surviving funerary monument of the Esterházy-crypt (opening from the ambulatory of the Franciscan church in Eisenstadt) is the tomb of Palatine Pál Esterházy (1635—1713) and his son, János Esterházy (1688—1721). The sarcophagus and its lid, although both by the hand of local masters, were presumably made at different times. The main question of the paper is why the commissioner of the tomb—presumably Pál Esterházy—chose a rare type of funerary monument, not typical in the Hungarian Kingdom. We know of only one similar seventeenth century monument in Transdanubia: the double tomb of *iudex curiae regiae* Ferenc Nádasdy and his wife Anna Julianna Esterházy (the brother-in-law and the sister of Pál Esterházy) in the church of Lockenhaus. Based on the kinship relation we can assume that the model for the Esterházy tomb was the Lockenhaus monument. Additional inspiration might have been provided by the significantly earlier examples of the Viennese Niklas Salm tomb, Ferdinand II. and Eleonora Gonzaga's double tomb in Graz, and the funerary monuments of the Lower and Upper Austrian estates. The sculptor of the Eisenstadt sarcophagus was most probably Michael Felser, a master coming from the frontiers of Upper and Lower Austria who was in the service of the Palatine for several decades. Felser was well acquainted with the late Renaissance and Baroque sculptural forms of Upper and Lower Austria, but unfortunately he was a second-rate transmitter of them.

Liber discipulorum

Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára

Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Szerk. KOVÁCS Zsolt–SARKADI NAGY Emese–WEISZ Attila. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2011. 392 p., illusztrált.

Nehéz dolog egy születésnapra készített kötetet kerek egészként ismertetni, gondolhatja egy kívülről, mondjuk irodalomtörténész kolléga, akinek van némi tapasztalata az emlékkönyvek mára mindent elárasztó dömpingjéről. A művészettörténészeknek azonban kicsit jobb a helyzetük, lévén lehetőségeik kevésbé számosak. Szűkebb a szakmánk. Ez a kötet, amely Kovács Andrást köszönti, a legritkábbak közül való: csak a tanítványok írták tanáruknak, mesterüknek. A vaskos kötet tehát a legszemélyesebb ügy, ilyenként kezelendő, erre utal latin nyelvű címe is: *Liber discipulorum*. Egyébként olyan, mint bármelyik más hasonló kötet. Van benne előszó, fénykép és bibliográfia. Kivitelezése feltűnően jó: végig műnyomó papíron, színes képekkel (is), keménytáblába kötve.

Ki az ünnepelt? Úgy gondolom, Kovács Andrást, Kovács András munkásságát az *Ars Hungarica* olvasói előtt nem kell részletesen bemutatni, az alkalom miatt mégis illik néhány szóban összefoglalni a *curriculum vitae* eddigi állomásait. A kötet előszava – tanítványok írták – erre nem térhetett ki. Mint az igazán nagy erdélyi tudósok, ő is „egyszemélyes intézmény”. Elsődleges kutatási területe Erdély reneszánsz művészete, amelyről eddig mintegy hetven önálló kiadványt és cikket publikált 1969-től kezdve mindmáig. Neki köszönhető (B. Nagy Margit mellett), hogy Erdély reneszánsz és kora barokk művészetéről ma korszerű képet alkothatunk magunknak. Nagyon sok, korábban ismeretlen írásos forrást és új tárgyi anyagot tett közzé, és – ami nagyon fontos – egy percig sem riadt vissza attól, hogy a hagyományostól teljesen eltérő módon tárgyalja az erdélyi reneszánsz művészet történetét: pátoszmentesen, a korábbi művészettörténet-íráshoz képest néha megdöbbentő tárgyilagossággal. Ilyen tárgyilagossággal sokszor még Budapesten is nehéz volt az erdélyi művészetről beszélni. Most csak főbb témáit sorolom: Bethlen Gábor építkezései (erről írta doktori disszertációját 1984-ben¹), Gyulafehérvár monografikus feldolgozása (ennek egyelőre csupán részletei jelentek meg), a kolozsvári Wolphard–Kakas-ház zodiákus terme, vagy a váradi vár, amelynek első tervező építészt neki sikerült meghatározni Giulio Cesare Baldigara személyében.² Nagyszabású összefoglaló munkája, Erdély késő reneszánsz építészetét tárgyaló terjedelmes monográfiája 2003-ban jelent meg a Polis Könyvkiadónál – ebben sikerült több évtizedes, szisztematikusan végzett kutatásai alapján távolra mutató szintézist alkotnia.³

¹ Tézisei: Andrei Kovács: *Construcții patronate de Gabriel Bethlen*. Teză de doctorat. Cluj-Napoca, Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de istorie-filozofie, 1984.

² Kovács András: L'architetto dell'anno 1570 della fortezza di Oradea. In: *Omaggio a Dinu Adamesteanu*. A cura di Marius Porumb. Cluj-Napoca, Clusium, 1996. 253–258.

³ Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben, 1541–1720*. Budapest–Kolozsvár, Teleki László Alapítvány–Polis, 2003.

Az erdélyi kora reneszánszsal látszólag keveset foglalkozott – lévén ez a korszak a leginkább feltárt, és emlékanyaga csekélyebb számú –, mégis sikerült Szásztörpény templomának példáján bemutatnia, hogy a gyulafehérvári káptalan humanistái számára a késő gótika és a reneszánsz formái békésen megfértek egymás mellett.⁴ A váradi várral már fiatalon, az 1970-es évek végén foglalkozni kezdett, és így – Balogh Jolán tiszteletet parancsoló terjedelmű monográfiájának megjelenése után is – tudott újat és lényegeset mondani. Fő témája Gyulafehérvár (hosszú ideje készülő) monográfiája, a várban az erdélyi fejedelmek palotájával, a városi házakkal, s az egyéb fejedelmi építkezésekkel. Ide kapcsolódik az antik köemlékek 16. századi humanista gyűjtői tevékenységének áttekintése is (1992).⁵ Kolozsvárott a legfontosabb reneszánsz objektumokkal foglalkozott: így a Wolphard–Kakas-házat, ezt a számtalanszor publikált műemléket helyezte teljesen új megvilágításba, bátran nyúlva a késő reneszánsz csillaghit intellektuális témájához (1991);⁶ a Farkas utcai református templom híres szószékének hosszú ideje félreértett attribúciós problémáit megoldva újrakonstruálta az erdélyi reneszánsz ornamentika stílár helyét.⁷ Az egyik legjelentősebb erdélyi reneszánsz egyházi épületről, a beszercei evangélikus templomról szinte százévnnyi hallgatás után az első igazán jelentős (bár nem terjedelmes) írást is ő tette közzé, ráadásul az általa vezetett műemléki falkutatás alapján, birtokában lévén az irigylésre méltó régészeti gyakorlatnak is.⁸ A 18. században épült kézdiszentléleki templomváron mutatta ki a reneszánsz *architectura militaris* kései hatását (a dekoratív hatású alaprajzon), s egyben figyelmeztetett a jelenség saját korában teljesen anakronisztikus voltára (2003).⁹ 2007-ben jelent meg Budapesten a L'Harmattan Kiadónál az *Épületek emlékezete* című kötete, amelyben összegyűjtve olvashatók Erdély nevezetes műemlékeiről írt, korábban megjelent tanulmányai.¹⁰ Az utóbbi évek publikációi közül kiemelkedik a gyulafehérvári Lázói-kápolna ikonográfiai programjának magisztrális megoldása.¹¹

Külön ki kell emelni, hogy Kovács András nemcsak mesteri módon igazodik el a publikálatlan levéltári források között, hanem kiadásukra is szívesen vállalkozik. Gyulafehérvár városának jegyzőkönyveit művészettörténeti adatok miatt kutatta át, de végül az egész anyagot mintaszerűen kiadta (1998);¹² nemrég közzétette (egyik tanítványával közösen) a 18. századi erdélyi katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyveket (2002);¹³ a radnóti várkastély monográfiá-

⁴ Kovács i. m. (3. jegyzet) 11–12.

⁵ Kovács András: Humanista epigráfusok adalékai Gyulafehérvár középkori és koraújkorai helyrajzához. In: *Szamosközy István: Analecta lapidum...*, 1593. *Inscriptiones Romanae...*, 1598. Sajtó alá rendezte BALÁZS Mihály–MONOK István. Szeged, Scriptum Kft., 1992. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 33.) 25–35.

⁶ Kovács András: Csillagképek és épületplasztika. Adalékok a kolozsvári reneszánsz épületplasztika történetéhez. *Ars Hungarica*, 19. 1991. 157–164.

⁷ Kovács ANDRÁS: Képfaragók és dekorátorok a 17. századi Erdélyben. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új sorozat, I. (XI.) Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2006. 163–178.

⁸ Kovács András: *Beszerce, evangélikus templom*. Sepsiszentgyörgy, Castrum, é. n. (Erdélyi műemlékek, 2.)

⁹ Kovács András: Francesco di Giorgio Martini és a kézdiszentléleki templomvár. Egy olasz reneszánsz építészeti traktátus erdélyi recepciójáról. In: *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére*. Szerk. BALÁZS Mihály–KESERŐ Gizella–ÖTVÖS Péter. Szeged, József Attila Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke, 1997. 299–305.

¹⁰ Kovács András: *Épületek emlékezete. Nevezetes épületek Erdélyben*. Budapest, L'Harmattan, 2007. (Múltidéző Zsebkönyvtár)

¹¹ Kovács András: Középkori erdélyi zárandokok. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új sorozat, VI–VII. (XVI–XVII.) 2011–2012. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013. 212–213.

¹² *Gyulafehérvár város jegyzőkönyvei*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Kovács András. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1998.

¹³ *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*. I. 1727–1737. Közzéteszi Kovács András–Kovács Zsolt. Kolozsvár, Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, 2002.

ját is terjedelmes forrásközléssel kísérté (1994),¹⁴ nemkülönben a marosillyei Veres-bástyáét, amelyben – újszerűen – a különböző időpontokban felvett leltárak összesített topográfiai táblázatát is elkészítette (2004).¹⁵

Mintegy két és fél évtizede folyamatosan tanít a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetemen, és gyakorlatilag neki köszönhető, hogy az erdélyi magyar művészettörténet-írás újra életre kelt. Ez rengeteg munkával járt, kiváltképp eleinte, amikor valamennyi órát, gyakorlatot egyedül kellett megtartania. Kiváló tanítványokat nevelt, akik közül többen bizonyítottak már; ez a régi erdélyi művészet feltárásának és korszerű feldolgozásának biztos záloga. Személyében tehát nemcsak kiváló tudóst, hanem tanítványi kört, tudományos műhelyt teremtő tanárt is tisztelhetünk.

Kapcsolata nemcsak a romániai, hanem a magyarországi kollégákkal is mintaszerű: nincs olyan, az erdélyi művészettel összefüggő probléma, amelynek megoldásáról ne konzultálhatna vele bizalommal az ember. Önzetlen és hathatós segítségére mindig számíthatunk. Romániában megjelenő, román és magyar nyelvű publikációi mellett sűrűn jelentkezik írásai-val magyarországi kiadványokban is, előad tudományos konferenciákon. A Magyar Tudományos Akadémia 2010-ben választotta tagjává. Kovács András munkássága nem csupán integráns része művészettörténet-írásunknak, de egyenesen döntő súllyal van jelen a történeti Magyarország reneszánsz kori művészetének és kultúrájának kutatásában. Hálásak lehetünk hát a tanítványi körnek és mindenekelőtt a három szerkesztőnek, hogy ezt az ünnepi kötetet létrehozták.

A szerkesztők a cikkeket – huszonhárom írást – nagyjából időrendben állították egymás mögé. Ez sokszor követett, látszólag kényelmes – valójában kompromisszumokat jelző – módszer. A recenzens azonban szívesebben tárgyalná tematikusan csoportosítva a tanulmányokat. Jobban kirajzolódik így a kötet tartalmi ívének egésze, tudniillik, hogy megértjük, egyáltalán miről is szól ez a könyv. Nemcsak a hálás tanítványok ünnepi csokra ez a mesternek, és nemcsak különböző fajsúlyú szakcikknek mindannyiunk számára hasznos gyűjteménye, hanem tudománytörténeti jelentőségű munka is. Jelentősége nemcsak az erdélyi művészettörténet-írás fiatal generációjának jelentkezése, hanem az első művészettörténész-generáció felbukkanása Erdélyben egyáltalán. Mint fentebb már írtam, Kovács András áldozatos professzori munkájának köszönhető, hogy véget ért a nemzedékenként egymást váltó, magányos kutatók/cowboyok korszaka. Fellépett, tevékenykedik Erdély-szerte egy nagyjából egyívású társaság, amely elsődleges feladatának azt tekinti, hogy pátriájának gazdag, ám még mindig igen kevésbé ismert művészeti hagyatékát kutassa, illetve – ha lehetséges – magukat az emlékeket is őrizze, gondozza.

Hol vannak a kötetben a súlypontok, ez a következő kérdés, s miért épp ezek azok. Ami legelőször szembetűnik, az a korai időszak hiánya. Középkoros cikk csak három-négy akad a huszonhárom között, s azok közül kettőnek a szerzője a késő középkorból választotta tárgyat. (Még inkább súlytalan – bár egyáltalán nem hiányzik – a rövid 20. század.) Erre az egyik magyarázat az, hogy az Ünnepektől kutatási területét igyekeztek tiszteletben tartani a tanítványok. A másik praktikus: a középkor, s főleg a korai középkor kutatása régen, évtizedek óta módszeresen folyik Magyarországon, és az itt készülő munkák mindig evidenciaként tekintettek Erdélyre is; csak Entz Géza nevét szeretném említeni. A kora újkor, a reneszánsz és a barokk korszak művei viszont feldolgozatlanok és felfedezetlenek maradtak, miközben a rájuk vonatkozó – jobbra közöletlen – források száma sokszorosa a középkoriakénak. S ugyanez áll

¹⁴ Kovács András: *A radnóti várkastély*. Kolozsvár, 1994. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 215.)

¹⁵ Kovács András: *A marosillyei Veres-bástya*. Kolozsvár, 2004. (Erdélyi Művelődéstörténeti Források, 2.)

a 19. századra is. Azt hiszem, Kovács András jól választott, amikor tanítványai érdeklődését ebbe az irányba igyekezett kormányozni. Hogy milyen sikerrel, arra példának itt ez a könyv.

Lássuk sorban, mit olvashatunk, mit tanulmányozhatunk. Az impozáns kötet egyik szerkesztője, Weisz Attila az ótordai református templomot tette igen alapos vizsgálat tárgyává. Az épületet csak a közelmúltban sikerült azonosítani az Ágoston-rendiek templomával. A szerző akkurátusan feltárta az összes hozzáférhető történeti adatot, a templom építéstörténetét azonban továbbra is meglehetősen sűrű homály fedi. Az épület – amelyet Kolozsvárról Gyulaféhérvárra menet szinte mindenki kötelezően felkeres – impozáns torzóként komoly feladványt jelent a kutatás számára. A másik középkori építészeti tárgyú cikk szerzője, Kósa Béla a korondi egyházi épületek – a római katolikus és az unitárius templom – középkori maradványait ismertette a műemléki régészet szigorú szabályai szerint osszerostálva. Itthonról ismerős a pálya: töredékekkel kell dolgoznunk, amelyek olykor csupán dokumentumértékűek, s amelyek legfeljebb hitelesíthetik az épület inkább virtuális, mint valóságos, kézzel fogható periódusait.

Sarkadi Nagy Emese – a kötet másik szerkesztője – hálásabb, látványosabb témával foglalkozik, a késő középkori szárnyasoltárokkal. Nemrég jelent meg az erdélyi emlékeket feldolgozó, német nyelvű monográfiája.¹⁶ Látszik is, hogy tárgyról mindent tud. A berethalmi templom szentélyének egységes, 16. század eleji berendezését János plébános megrendeléséhez köthetjük; a stallumon, a főoltár szekrényén és oromzatán ugyanaz a segesvári asztalosműhely dolgozott, amelynek „keze nyoma” – ha szabad itt ezt az ósdi fordulatot használni – több környező templom berendezési tárgyain, egyebek között szárnyasoltárokon is föllelhető. A tanulmány második felét olvasva világossá válik, mennyire nem célravezető csak a festők és szobrászok műhelykapcsolataira koncentrálni, ha szárnyasoltárokról van szó. A tanulmány első fele a berethalmi főoltár mesteri bemutatása. Lassan bomlik ki, miként épült össze a 16. század elején (részben harminc évvel korábban készített táblák felhasználásával) az új, bonyolult teológiai programú főoltár; hogyan festették át a korábbi képeket, hogy passzoljanak az újakhoz; hogyan távolította el évszázadokkal később mindezeket a középkori rétegeket a purista restaurálás (Gisela Richter keze), akárcsak azt a valószínűleg a lutheránusoktól származó igeverset is a szekrényből, amellyel talán a kidobott szobrok üres helyét takargatták.

Bálint Ágnes és Frank Zigler igazi fő művet választott: a nagyszebeni evangélikus plébániatemplom szentélyének Keresztrefeszítés freskóját, Rozsnyói, Rozsnyai János, Johannes Rosenauer híres, szinte minden összefoglalásban szereplő munkáját. Formabontó módon, a falkép restaurálásának, illetve restaurálásainak történetével kezdik, a legjelentősebb, 1957-ben lezajlott beavatkozás publikálatlan dokumentációjának feldolgozásával. Nincs is más útja ebben az esetben a művészettörténeti értelmezésnek: máig nem tudjuk pontosan megállapítani, mi a középkori eredeti, és mi a barokk kori vagy még későbbi kiegészítés, hozzátétel a képen. Jellemző, hogy a tetragrammaton alatti Mária-ábrázolást egészében fel sem szabad tární, mert akkor további figuratív részeket kellene eltávolítani a kép lutheránus múltjából, s hol lenne a végállomás? Lehet, hogy esztétikailag és történetileg is értelmezhetetlen 15. századi roncs rejtőzik a későbbi rétegek alatt. A cikk bámulatosan gazdag, fordultatos történetet bont ki a csekély számú dokumentumból és magából a most látható műből kiindulva. A képet nemcsak a 15. század közepének Nagyszebenében helyezik el a szerzők, hanem a 17. században is, és a korrigált ikonográfiában a lutheri reformáció krisztológiai tanainak tükröződését ismerik fel. Fentebb mondtam, nem csodálom, hogy a szerkesztők a kronológia személytelenségét választották rendezőelvül, de ez a remek cikk minden kronológián átlép.

¹⁶ Emese SARKADI NAGY: *Local Workshops – Foreign Connections. Late Medieval Altarpieces from Transylvania*. Ostfildern, Thorbecke, 2012. (Studia Jagellonica Lipsiensia, 9.)

Több írás is szól Kolozsvár, az egyetem, a szerzők alma matere székhelyének múltjáról. Mihály Melinda már jó ideje kutatja a város reneszánsz periódusának polgárházait, kiváló tanulmányok sorát tette közzé különböző fórumokon.¹⁷ Távlabbi – remélhetőleg inkább középtávú – célja Kolozsvár történeti topográfiájának összeállítása lehet, amivel aktuális történeti feladatokhoz csatlakoznék: nemrég jelent meg a középkori Buda, a kora újkori Pozsony és Sopronnak szinte napjainkig futó történeti topográfiája.¹⁸ Úgy tűnik fel, hogy a szerző e gigantikus levéltári munka előterében revideálja, sokszor újralokalizálja és -datálja a város reneszánsz polgárházainak híres kőfaragványait, kapu-, ajtó- és ablakkereteit. Balogh Jolán annak idején Kelemen Lajos levéltárosi segítségével végezte el az előmunkálatokat.¹⁹ Most látjuk, hogy még a helyben – vagyis Kolozsvárt – működő művészettörténész is milyen nehezen tud rendet teremteni abban az anyagban, amely lebontott vagy még álló építészeti palimpszesztuszokból, eltűnt házak ide-oda szállított, újra befalazott köveiből áll. Flóra Ágnes az egykori – szintén lerombolt – kolozsvári városháza kora újkori feliratainak kéziratos gyűjteményét tette közzé, kutatva az inscriptiók forrásai után, és méricskélve súlyukat az épület reprezentatív szerepében. Valóságos *florilegium* volt olvasható a falakon, ablakkereteken, oszlopokon, amelyek talán nem is egyazon építési periódusból származtak.

A tájainkon igen népszerű kutatási témát, az erődépítészetet itt egyetlen cikk képviseli, P. Kovács Klára alapos tanulmánya a brassói Fellegvárról. Igaz, az erőd kicsi, de periódusai a 16. századtól egészen a 19. századig nyomon követhetővé teszik a várépítészeti lényeges változásait, mintegy *en miniature*. Az 1524-ben emelt torony három apró, pszeudo-olaszbástya bővítése a történelmünkben oly rossz hírű Castaldo erődépítési kampányának egyik megvalósult elemeként értelmezhető; építész a Habsburg-uralkodó csapataival Erdélybe érkező Alessandro da Urbinóval azonosítható. A tornyocskát a 17. század közepén erődíjvel bővítették. Apró személyes vonatkozás, én sem hagyhatom szó nélkül, hogy az Ünnepezt az 1970-es évek végén – a kolozsvári múzeum fiatal munkatársaként – részt vett az erőd 19. századi ciszternájának feltárásában. P. Kovács Klára egyébként folytatta a 16. század közepe építészetiének feltárását, felfedezve Francesco Chiamarella da Gandino erdélyi tevékenységének eddig ismeretlen adatait.²⁰

Kovács András egyik nagy találatja volt vagy harminc esztendővel ezelőtt a nagyváradi vár közepén álló fejedelmi palota stukkódíszes termeinek a felfedezése, közlése (a cikket Mircea Țocăval közösen jegyezték); különösképpen megközelítésének frissessége, a korabeli európai uralkodói reprezentáció eszköztárának távlatában.²¹ Számunkra is reveláció volt annak idején, vagyis az elmúlt század nyolcvanas évek elején ez a cikk, és pontosságát, korszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy most, midőn a falkutatás feltárta a helyiségek

¹⁷ Például MIHÁLY Melinda: A kolozsvári Filstich–Kemény-ház. In: *Emlékkönyv Kiss András nyolcvanadik születésnapjára*. Szerk. PÁL-ANTAL Sándor–SIPOS Gábor–W. KOVÁCS András–WOLF Rudolf. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2003. 349–365; MIHÁLY Melinda: Reneszánsz polgárházak Kolozsvár Fő terének északi során. Néhány kísérlet a megrendelők azonosítására. *Korunk* (harmadik folyam) 19. 2008/7. 60–68.

¹⁸ VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza*, I–II. Budapest, 2006–2008. (Monumenta Historica Budapestiensia, XV–XVI.); Frederik FEDERMAYER: *Rody starého Prešporka. Genealogický rozbor obyvatelstva a topografia mesta podľa súpisu z roku 1624*. Bratislava–Pressburg–Pozsony, Monada, 2003; DAVID Ferenc–GODA Károly–THIRING Gusztáv: *Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939*. Sopron, Győr–Moson–Sopron Megye Soproni Levéltára, 2008.

¹⁹ Összefoglalóan: BALOGH Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Budapest, MTA Művészettörténeti Intézet, 1985.

²⁰ P. KOVÁCS Klára: Trident és Erdély között. Domenico da Bologna és Francesco Chiamarella da Gandino, két olasz építész a kora újkori Erdélyben. *Korunk* (harmadik folyam) 26. 2015/1. 9–16.

²¹ KOVÁCS András–MIRCEA ȚOCA: Adalékok a váradi fejedelmi palota építéstörténetéhez. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. CSETRI Elek–JAKÓ Zsigmond–TONK Sándor. Bukarest, Kriterion, 1979. 107–115.

töredékes – a stukkókhoz illeszkedő – festését is, semmi nem avult el az akkori interpretációból. Emődi Tamás ezeket az új felfedezéseket közléte és elemző cikke a kötet egyik nagy újdonsága. A szerző bevezetésképp az erdélyi festészet kora újkori történetére vonatkozó adatok tömegével kápráztatja el az olvasót – mintha csak azt akarná demonstrálni, hogy mindez a váradi freskók és stukkók nélkül csupán sápadt adathalmaz maradna. A vár kutatása a cikk megjelenését követően is folytatódott, és 2015 tavaszán Emődi Tamás kiváló előadásban ismertette az új eredményeket Budapesten, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat szakmai közönsége előtt a Magyar Nemzeti Múzeumban. Sajnos újabb reneszánsz freskók nem kerültek elő.

Szász Anikó a gyalui várkastély 17. századi leltárait dolgozta fel. Afféle épülettöpgráfia ez, amelyből szerencsésen kibontható a kastély építéstörténete. Bennünket persze főleg a 15. század végi periódus érdekelne, jelesen Geréb László gyulafehérvári püspök címerkőve és egyéb kora reneszánsznak mondott, de szerfölött különös formájú faragványai.²² Biztosra vehetjük, hogy I. Rákóczi György koráig az építmény megőrizte erődjellegét, s csak ekkor alakult át négy sarokbástya kastéllyá, amelynek alaprajzi anomáliái további kérdéseket vetnek föl. Itt is volt egyébként „bokály ház”.²³ Gyalu is, Váradi is fontos szereplője volt annak a nagyszerű cikknek, amelyet Kovács András írt a szabályos alaprajzú várkastélyokról három évtizeddel ezelőtt.²⁴

Iparművészeti téma is akad a kötetben, bár számuk (és így súlyuk) nem igazán számottevő. Horváth Iringó két 17. századi – református gyülekezet használatában megőrződött – úríhímezés keletkezését, eredeti szerepét rekonstruálja, és jelöli ki stílári rokonságukat. Különös örömmre szolgált, hogy újra olvashattam Thoroczkay Mária nagyvarsányi úrasztali terítőjéről, amely a legszebb magyar úríhímezések közé tartozik, és amelyet jó harmincöt évvel ezelőtt módomban volt a nagyvarsányi lelkészlakban megcsodálni. Horváth Iringó részt vesz az erdélyi református egyházak javainak jelenleg is folyó inventálásában, akárcsak az egyházi használatba került céhedényekről szóló cikk szerzője, Kovács Mária Márta. Ezek a céhedények többnyire önből készültek, és bár soha nem tartoztak a művészet történetének csúcsteljesítményei közé, statisztikailag fontosak voltak. Igazi különlegesség is fölbukkant azonban a felmérések során, az őraljaboldogfalvi ezüstkanna, amelyet 1672-ben készített Nagyszébenben Tobias Deutsch, Paulus Hermann – szintén nagyszébeni – cipésmester megrendelésére.

A 18. század, a barokk korszak alkotásai Kovács András publikációs listáján talán kisebb szerepet játszanak. Az Ünnepektől azonban pontosan tudja – a Gerevich-tanítvány Biró József és a Kolozsvárott működő B. Nagy Margit munkásságát folytatva –, hogy milyen sok a tennivaló, és nemcsak a munka sok, hanem az ismeretlen forrás is. Kovács Zsolt – a kötet harmadik szerkesztője – az Ünnepektől szívének kedves témát választott: a gyulafehérvári Batthyá-neum épületét. Mesteri kismonográfiáját írta meg az egykori trinitárius templomnak, feldolgozta építésének és berendezésének rövid – mintegy húsz esztendőre terjedő – történetét, bemutatta a helyi katolikus elitből kikerülő mecénásainak körét, és a rend II. József-kori feloszlásának idején szétszóródott oltárok töredékeit is megtalálta.

Kémenes Mónika a nagyváradi irgalmas rendi templomról írt hasonló igényű tanulmányt, és ő is felkutatta az oltárok szertekallódott maradványait. Az őrangyalt ábrázoló főoltárképet is föllelte a váradi ferenceseknél, amelyet Biró József a harmincas években még ere-

²² Lásd ezekről összefoglalóan: BALOGH Jolán: *Az erdélyi renaissance, I. 1460–1541*. Kolozsvár, Gróf Teleki Pál Tudományos Intézet, 1943. 230–233.

²³ Vö. SZÁSZ Anikó: *Gyalu, várkastély*. Kolozsvár, Kritérium, 2002. (Erdélyi műemlékek, 33.)

²⁴ KOVÁCS András: Szabályos alaprajzú, olaszbástyás várkastélyok Erdélyben. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. CSETRI Elek–JAKÓ Zsigmond–SIPOS Gábor–TONK Sándor. Bukarest, Kritérium, 1980. 77–106.

deti helyén látott. A képek mesterét Johann Nepomuk Schöpf, a püspöki udvarban működő festő személyében ismerte fel, aki Bécsen keresztül érkezett Bajorországból Nagyváradra. Sajnos a képek nem árulkodnak különösebben magas kvalitásról, és némelyik megítélését külön nehezíti, hogy erősen átfestett állapotban van. Pál Emese Világosító Szent Gergely erdélyi ábrázolásait gyűjtötte egybe, vagyis az örmény katolikus egyház hagyatékával foglalkozva írta meg gazdagon adatolt ikonográfiai tanulmányát. Általában elmondható, hogy a késő barokk egyházi festészet eddig ismert fő művei (mint Franz Anton Maulbertsch Kolozsvárra és Orlátra [majd Gyulafehérvárra] került munkái,²⁵ vagy Johann Lucas Kracker belényesi oltárképe [a váradi püspök megrendelésére]²⁶) nem lettek számosabban; a másodvonal képe lett tisztább. De ezt rendbe tenni sem könnyű munka.

Talán nem véletlenül alakult úgy, hogy a 18. és 19. századi tanulmányok zöme építészeti tárgyú lett. Az építészeti alkotások kvalitása Erdélyben általában magasabb. A Károlyi család uradalmi birtokközpontja, Nagykároly a 18. század második felében élte virágkorát, a nagy karriert befutó Károlyi Antal (1732–1791) idején. Az építtető általában bécsi építészeket fogadott a nagyobb szabású épületek tervezésére. Bara Júlia ezek legjelentősebbike, a bécsi katonai akadémia mérnökstanára, Franz Sebastian Rosenstingl nagykárolyi tevékenységét derítette fel. Rosenstingl festőként, dekorátorként dolgozott a melki apátságban és több helyütt Bécsben; építészként főleg a piarista rend foglalkoztatta. Első nagykárolyi terve a piaristák templomához készült 1768-ban. Ezeket több is követte, az átépítendő régi vár vagy az új megyeháza számára. Barabás Kis Anna rövidebb tanulmánya egy alkalmi pallér egyetlen épületét ismerteti, Böjthi Antal jezsuita pap székelyvéckei templomát – ami szépen színezi a jezsuiták tanultságáról alkotott képünket. Orbán János, akit a 19. század erdélyi építészetének szorgalmas kutatójaként ismerünk, ezúttal a Marosvásárhelyen, a 19. század első felében készült köz-kutak dolgozta fel. Finom allúzió ez arra, hogy Kovács András milyen odaadással kutatta föl a gyulafehérvári fejedelmi palota vízvezetékrendszerét.

Sidó Zsuzsanna az óraljaboldogfalvi Kendeffy-kastély építéstörténetét mutatta be, helyszíni vizsgáldások és a családi levéltár gondos átkutatása alapján. Az első periódus megismerését nehezíti, hogy régészeti feltárás nem volt, de a 18. század végi, egyemeletes barokk kastély elemei ott vannak a historizáló – a francia gótikát követő – épület falaiban. Nagyszabású angolpark is létesült, tele ritka fafajtákkal. A reprezentatív együtttest a kiegyezést követően politikai szerepet vállaló Kendeffy Árpád alakította ki, valószínűleg jócskán meghaladva anyagi lehetőségeit. A kastély építész és a park tervezője is országos körből került ki. Schulz József testvére, Ferenc ekkor a közeli vajdahunyadi vár helyreállítását irányította, a belsőket részben Storno Ferenc tervezte, a kertet pedig Wilhelm Klensky, aki Németországból települt át Budapestre. A tanulmány ezzel átvezet Radu Lupescu cikkéhez. Ez az uralkodóház, a Habsburgok mint magyar királyok építészeti reprezentációjával foglalkozik, jelesül azzal az épülettel, amelynek jelentősége mindig túlmutatott Erdély határain: a vajdahunyadi várnak a kiegyezést követő újjáépítésével. A szerző kitűnő medievista, aki a vár középkori történetét kutatja, de nyilvánvaló, hogy a 19. századi nagy, historizáló, mindent felülíró átépítései nélkül nem lehet a késő középkori vagy kivált a kora újkori periódusokat pontosan megítélni. Mesteri tanulmány, amely méltó tárgyának fontosságához. Szépen odarajzolja a helyreállítás – vagy inkább átépítés – története mögé a kiegyezés utáni politikai helyzetet, a politikusok körül lob-

²⁵ GARAS Klára: *Franz Anton Maulbertsch. Leben und Werk. Mit Oeuvrekatalog nach Standorten*. Salzburg, Verlag Galerie Welz, 1974. 60, 235; *Késő barokk impressziók. Franz Anton Maulbertsch (1624–1796) – Josef Winterhalter (1743–1807)*. Szerk. JÁVOR Anna–Lubomír SLAVÍČEK. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2009. 156–157 (I. 21. sz.) (BODA Zsuzsanna)

²⁶ JÁVOR Anna: *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában*. Budapest, Enciklopédia, 2004. 126., 285–286. (230. sz.)

bízó értelmiségi holdudvart, amely keresztülvitte, hogy a romladozó, híres várat, a magyar történelem egyik szimbolikus épületét királyi vadászkastélynak állítsák helyre. Tömören összefoglalva megismerjük a bécsi Friedrich Schmidt és tanítványai, Schulz Ferenc és Steindl Imre terveit, a munkálatok menetét, majd Steindl leváltásával az elakadását. Nagyon reméljük, hogy a vár készülő monográfiájának előmunkálataiba pillanthattunk be. És bízunk abban is, hogy a monográfiára nem kell a szakmának még évtizedekig várnia.

Bordás Beáta tanulmánya – az egyik utolsó historizáló kastély, a mezőzáhi Ugron-kastély építéstörténetét dolgozta fel, irigylésre méltóan gazdag forrásanyag (az Ugron család levéltára és a Pákei-hagyaték) alapján. A báró Bánffy János koncepciója, vázlatai alapján Pákei Lajos által tervezett, gótizáló kastélyt a Habsburg Monarchia egyik karrierdiplomátája, Ugron István építtette. 1908 és 1912 között lényegében elkészült az épület, de a belsők, a berendezés kialakítása 1918-ig elhúzódott; ekkor költözött haza külföldről az építtető. Műkincsei között sok volt a keleti eredetű tárgy, idézve diplomáciai szolgálata helyszíneit. A kastély elrendezése, stílári elemeinek – kicsit megkésett – historizálása teljesen megfelelt a kor országos elvárásainak, a magyar főnemesség reprezentációs igényeinek. (A szerző közben több erdélyi kastélyra is kiterjesztette vizsgálódásait, és nemrég megvédte e tárgyú doktori disszertációját.²⁷) Karácsony István a Székelyföldi Iparmúzeum marosvásárhelyi épületének történetét dolgozta fel, dicséretes alaposággal. A ma ismét múzeumként szolgáló épületet a 19. század végén emelték, központi – kormányzati – kezdeményezésre, ami természetessé tette, hogy neves budapesti mesterek is rész vegyenek a kivitelezésében. A szép arányú, neoreneszánsz épület szinte bárhol állhatna a Monarchia területén. Szilágyi Orsolya Szatmárnémeti központjának rendezési terveivel foglalkozott, amelyek a 20. század első évtizedeiben vetődtek fel. A város piacként funkcionáló, jókora főterét 1918-ig nem sikerült rendbe tenni (például vásárcsarnokot építeni), az impériumváltás után pedig végképp nem. Az utolsó tanulmány, Kovács Árpád munkája, Darkó László (1924–1970) falkép-restaurátori tevékenységét ismertette. A festőművész részt vett a kolozsvári Szent Mihály-templom középkori falképeinek feltárásában és konzerválásában 1956–1957-ben (erről ő maga számolt be részletesen a Kelemen Lajos-émlékkönyvben).²⁸ Másik jelentős munkája a nagyváradi püspöki palota barokk falképeinek javítása volt, amelyről viszont alig maradt adat. Az nem meglepő, hogy falképeket festőművészek „restauráltak” az 1950-es években.

A végére érve a tanulmányok szemlélésének, fontos kérdésre kell még kitérnünk. A tanítványok, a fogékony, tehetséges tanítványok az egyetem elvégzése után mindig újrakezdi a tanulást, és ha az alapok jók, és a folytatáshoz a körülmények is azok, komoly tudósokká válhatnak. Ez a tanulási munka immár kizárólag az ő felelősségük. Azt a nagyjából egyivású tanítványi kört, amely itt együtt megmutatkozott, hajlamosak vagyunk önálló tudósnemzedéknek tekinteni. Ez az oka annak, hogy az *encomium* itt a végén enyhe kritikába fordul: nem a koncepcióval, hanem a tárgyválasztással és a részletekkel szemben. Ezekből azért kirajzolódik néhány általános probléma.

A tanulmányok, mint általában a gyűjteményes kötetekben, nem azonos színvonalúak; vannak kiválóak és kevésbé sikerültek. Akad közöttük olyan téma, amely szerencsésen átvél Erdély határain, és nemcsak természetes párhuzamait találja meg – többnyire a német területeken –, hanem a közép-európai játéktérbe is bekerül; és akad olyan tárgy is, amely bizony

²⁷ BORDÁS Beáta: „Erdélyi kastélyépítészet a historizmus korában (1840–1918). Az egykori Kolozs, Torda-Aranyos és Alsó-Fehér vármegyék kastélyai” című doktori (PhD-) értekezésének vitája. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 200–214.

²⁸ DARKÓ László: A kolozsvári Szent Mihály-templom 1956–57. évi helyreállítása során feltárt falfestmények. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. BODOR András–CSELÉNYI Béla–JANCSÓ Elemér–JAKÓ Zsigmond–SZABÓ T. Attila. Kolozsvár–Bukarest, Tudományos Könyvkiadó, 1957. 207–218.

nem jut túl a szűkebb országrész vagy pláne a város határain. A legkülönösebb az, hogy néhány szerző nem mozog igazán otthonosan a magyar szakirodalomban. Előbb találnak rá a friss külföldi irodalomra, mint a régi magyarországra. A hazai művészettörténet-írás mindig gondosan ügyelt arra, hogy az erdélyi tudósok, helytörténészek eredményeit, szempontjait – és ezt most a 19. századtól kezdve értem – integrálják saját kutatásaik során. Thoroczkay Mária úrasztali terítőjéről írva például illett volna hivatkozni a nagytopográfiára, ahol a kitűnő Csernyánszky Mária írta le a hímzést.²⁹ A darabnak alig van irodalma. Garas Klára életműve Erdélyben sem kerülhető meg. Schöpfről is írt, nemcsak egyetlen illusztrációjára illenék hivatkozni.³⁰ Azoknak a kutatóknak, akik a barokk korszakkal szeretnének foglalkozni, el kellene olvasniuk ezeket a monográfiákat (bár csakugyan nem tegnap írták őket), hogy legyen képük a 18. századi magyarországi festészet egészéről és a tudományuk történetéről. Mi rejtőzik e mögött a tendencia mögött? Könyvtári nehézségek aligha: a magyarországi utazási lehetőségek, az anyaország ösztöndíjai és kivált az internet ismeretében ez nem lehet érv. Mindenkinek magának kell összeraknia – és nem csupán „kipipálnia” – szűkebb tárgya historiográfiáját, ahogyan például Sarkadi Nagy Emese vagy Bálint Ágnes – többeket említhetnék persze – megtette. Az általános műveltség tekintetében Flóra Ágnes cikkének jegyzetapparátusa a kötet gyenge pontja. Az idézetek feloldásai hiányosak, rosszak. Például 160/65: „Ovidius: *Tristia ex Ponte*”, így, pedig szegény költő *ex Ponto* írta verses leveleit, száműzetésben, a „*Humanos casus aspice*” idézet pontos helye: Ovid. *Ex Ponto*, III. 2,92. A „*Tristia*” és az „*Epistulae ex Ponto*” egyébként két különböző Ovidius-mű. A Guarino-panegyricus-idézetet is – itt ráadásul a *mi* Janusunkról van szó – pontosan kell megjelölni: 56. sor. A „*PROVERB XX.*” (161) a rá következő sorra vonatkozik: *Gaudium est iusto facere iudicium, et pavor operantibus iniquitatem*, vagyis ez bibliai idézet (Proverb. 21,15). És így tovább, és így tovább. Néhol tíz kimarad, azután jön egy, ami rossz. Teljesen olyan, mintha a szerző beírta volna találomra az idézeteket a Google keresőjébe, azután, ami kijött, gondolkodás nélkül átvitte volna a jegyzeteibe. Nem tettem volna szóvá, ha nem tapasztalnám, hogy az ókori szerzők vagy a Biblia szövege ismeretének hiánya lassan hivatalos műveltségeszménnyé válik mifelénk.

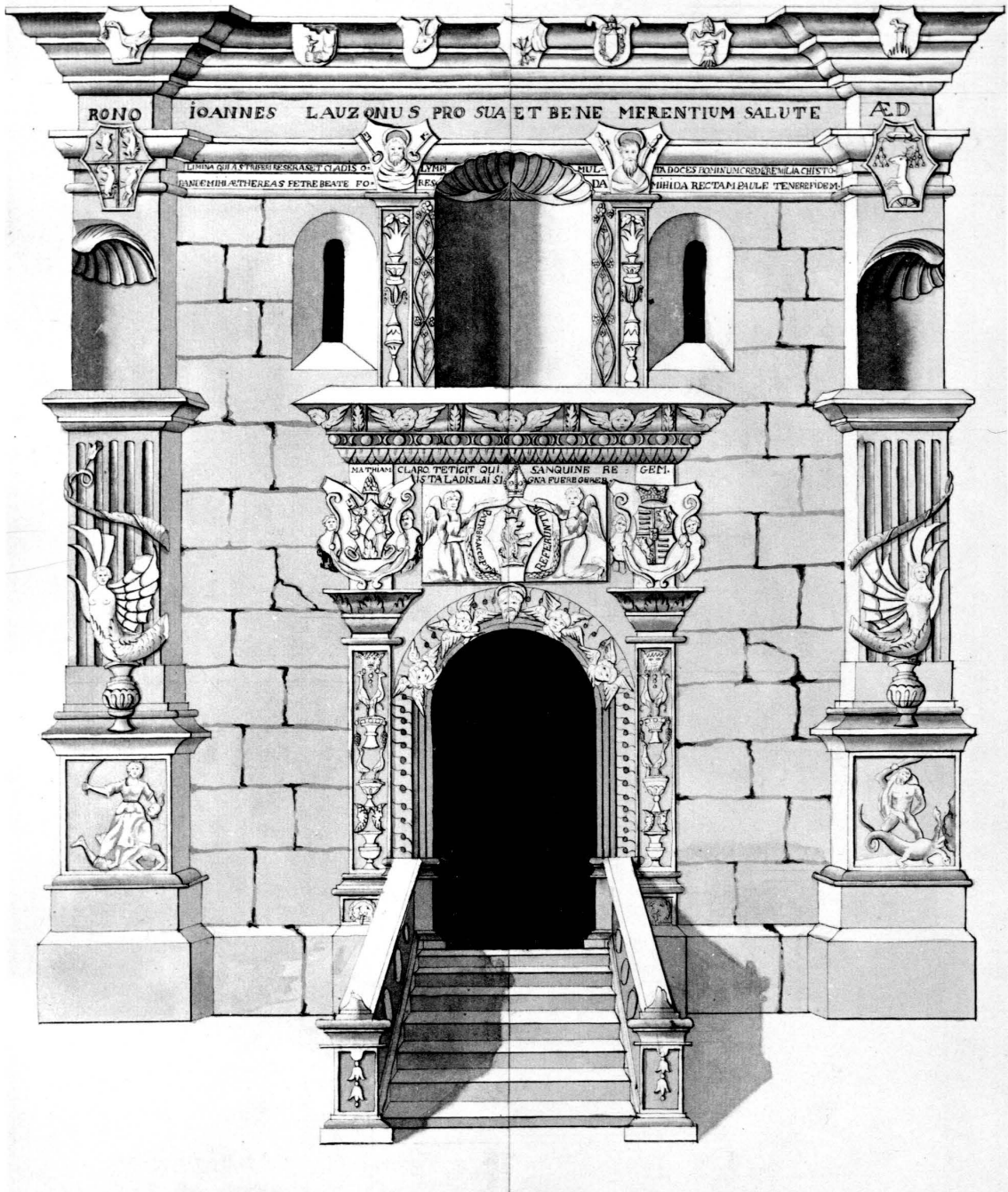
Ha az alapján véve magas színvonalért a szerzők és a szerkesztők felelnek is, van valami, amiért az Ünnepelet felel. A huszonhárom cikk túlnyomó része – mint elől jeleztem – kora újkori. Az alkalomhoz illő témákat ugyan maguk választották a tanítványok, de a korszakot tekintve nem improvizáltak; a rendszeresen publikálók tudományos problémái eddig is általában ugyanabból az időintervallumból kerültek ki. Magyarán szólva ezzel a korról foglalkoznak. Vajon tudna-e a hazai művészettörténet-írás hasonló korú, egyetlen generációja ennyi színvonalas kora újkori cikket, kutatási programot produkálni? Erősen kétkem; a kora újkor 16–17. századi szakasza sem az Eötvös Loránd Tudományegyetem, de még a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténeti Tanszékének sem erőssége. Újfent hálások lehetünk tehát Kovács Andrásnak, nem csupán az erdélyi művészettörténet-írás feltámasztásáért általában, hanem a kora újkor – a reneszánsz és a barokk – kutatásának előtérbe állításáért különösen.

Mikó Árpád

²⁹ Szabolcs-Szatmár megye műemlékei, II. Szerk. ENTZ Géza. Budapest, Akadémiai, 1987. (Magyarország Műemléki Topográfiája, XI.) 126.

³⁰ GARAS Klára: *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Budapest, Akadémiai, 1955.

Front gegen Mitternacht

A gyulafehérvári Lázói-kápolna (1512) főhomlokzata Váradi József rajzán,
18. század vége/19. század eleje. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria

